Bárány Attila

KÖZÉPKORI MAGYAR EMLÉKEK ANGLIÁBAN

Az ATTRAKTOR kiadásában megjelent:

Bárány Attila - Laszlovszky József - Papp Zsuzsanna
ANGOL-MAGYAR KAPCSOLATOK A KÖZÉPKORBAN

Bárány Attila
BRITEK, ANGOLSZÁSZOK, VIKINGEK
(Észak-Nyugat-Európa a korai középkor századaiban)

Bárány Attila
A NORMANN HÓDÍTÁSTÓL A MAGNA CARTÁIG
Anglia a Normannok és Plantagenetek korában
(1066-1216)

Kiss Sándor
ELFELEDETT ÉVSZÁZADOK
(Az angolszász Anglia története)

Kiss Sándor
AZ ARTHUR KIRÁLY MONDAKÖR

Bárány Attila

KÖZÉPKORI MAGYAR EMLÉKEK ANGLIÁBAN

ATTRAKTOR
Máriabesnyő
2013

A publikáció elkészítését a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0024
számú projekt támogatta.
A projekt az Európai Unió támogatásával,
az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

Címlapterv: CsumP Stúdió

ISBN 978-615-5257-46-9

Felelős kiadó az Attraktor Kft. ügyvezetője.
A nyomdai munkákért felel a Monobit Kft. ügyvezetője.

Bevezetés

Jelen munka az Attraktor Kiadó gondozásában 2008 és 2012 között megjelent kötet - Bárány Attila - Laszlovszky József - Papp Zsuzsanna: *Angol-magyar kapcsolatok a középkorban.* I-II. (Gödöllő-Máriabesnyő, 2008-2012.) - kiegészítésére, illetve a megjelenés óta a kutatás folytatása során felszínre bukkant adatok közlésére vállalkozik. A korábbi monografikus vállalkozásban az általam írott részek - I. kötet, pp. 255-351.; II. kötet pp. 1-355. - főként a Magyar Királyság és Anglia közötti, az 1235-től 1437-ig terjedő időszak diplomáciai kapcsolataival foglalkoztak.

A feltárt anyag gyűjtése során használtam ugyan nem politikatörténeti forrásokat, s azokat érintőlegesen be is építettem a munkába, mégis a politikatörténeten, külpolitikán, nemzetközi kapcsolatokon, zsinatokon, keresztes háborúkon túlmutató, általam meg nem engedhető módon egyelőre „egyéb" vonatkozásként kategorizált források kimaradtak a monografikus alkotásból. Így ugyan a monográfia utal azokra a döntően művészettörténeti és régészeti anyagokra, kéziratos forrásokra, tárgyi emlékekre, ötvösművekre, ékszerekre, vagy az esetben, ha azok ma már nem maradtak fenn vagy lappanganak, az azokra vonatkozó írásos feljegyzésekre, de nem részletezi, nem elemzi őket megfelelő módon, pedig ezek az adott esetekben sokkal szélesebbé teszik a középkori angol-magyar kapcsolatok perspektíváját. Ezeket azonban csak a kötet kro-

nológiai vázát megtörve lehetett volna bemutatni. Egyetlen példára utalnék: Luxemburgi Zsigmond 1416-os angliai látogatása tárgyalásánál szó kellett hogy essen az ún. yorki kardról, de a diplomáciatörténeti fejezet közege nem tette lehetővé, hogy magát a műtárgyat részletesebben is górcső alá vegyük és bemutassuk, mint a két királyság közötti kapcsolatrendszer emlékét. Ezek a középkori emlékek, *memoriae*, sokszor sokkal többet mondanak, mint egy-egy okleveles vagy narratív adat. A memoriae együttese így sokszínűbb képet adhat arról, miként látták Angliában a középkori Magyarországot és viszont, s milyen viszony volt a művészet, az irodalom, a tudományok területén.

Egy-egy olyan tárgyi emlék vagy írott forrás is a jelen listába kerül, amelyet egyelőre nem tudunk hová tenni, szinte önmagukban állnak, s egyelőre nem látjuk a közeget, a kontextust, ahová esetleg később be tudjuk illeszteni. Egy példával élve, még nem tudjuk, milyen kapcsolat volt Habsburg Albert és Norfolk hercege között, még nem kerültek elő olyan okleveles adatok, melyek a szorosabb kapcsolatot igazolnák, de részlegesen egy-egy heraldikai emlék többet mond. Egy-egy motívum is akár többet jelenthet valamely száraz okleveles adatnál, Luxemburgi Erzsébet hattyúi vagy az esztergomi sótartó angliai vonatkozásai sokatmondóak és az eddig ismert tényeken túlmutató hipotézisek felállítására késztetnek.

A bevezető sorokban szólnunk kell a fenti összefoglaló kötet megjelenése utáni, vagy azzal párhuzamosan folyó kapcsolattörténeti kutatásokról, hogy képet adjunk, hol helyezkedik el jelen munka a hazai tudományosságban. Így némi historiográfiai kitekintés elengedhetetlen ahhoz, hogy lássuk, milyen körbe helyezhetőek alábbi kutatásaim. Az angol-magyar kapcsolatok kutatásában sajátos módon gyakran éppen a művészettörténet irányából érkező kutatók mutattak fel újabb eredményeket, még a 20. század végének új fellendülését megelőzően. Kovács Éva mindig is európai kitekintésű munkássága logikusan fordult angliai emlékek irányába is, amikor a Zsigmond-

kori művészet egy érdekes aspektusát kutatta.[1] Új szempontokat hozott az angol-magyar kapcsolatok vizsgálatában a művészettörténet és a heraldika. Különösen a dinasztikus jelképek és a királyi emlékek vonatkozásában Kovács Éva munkásságát folytatva Lővei Pál közölt fontos tanulmányokat ebben a témakörben, amely új szempontokat hozott a Zsigmond-kori udvari kultúra megítélésében is.[2] Takács Imre hosszú ideje foglalkozik a hazai középkori művészet nyugat-európai kapcsolataival, s több fontos megállapítást is tett főként a 13. század terén, de új szempontokat vetett fel a Zsigmond-kor művészet- és kultúrtörténetének angol és francia hatásait vizsgálva.[3] A kultúrtörténet-irodalomtörténet területén is újabb munkák születtek (például Petrovics István tollából).[4] Örömteli, hogy az utóbbi években nemcsak megindult, de új erőre kapott a kapcsolattörténet kutatása, mi több, a kontaktológia tudományos alapjai még inkább körvonalazódni látszanak (Csernus Sándor, Csukovits Enikő, Kiss Gergely, Körmendi Tamás, Nagy Balázs).[5] Györkös Attila és Kiss Gergely – többek között Sághy Marianne és jómagam közreműködésével – 2012-ben egy nemzetközi konferenciát szervezett a középkori francia-magyar kapcsolatok tárgyában, amely előadásaiból egy kötet is napvilágot látott.[6] Különösképpen a 15. század, a Zsigmond-kor tekintetében születtek olyan munkák, amelyek új nézőpontba helyezték a zsigmondi külpolitikát, az uralkodó európai szerepvállalását, illetve nyugat-európai kapcsolatait, Európa-szerte folytatott utazásait, munkálkodását nem csupán periférikus jelentőségűnek tekintették – melyből e munka is sokat profitált (Baán István, Csernus Sándor, E. Kovács Péter, Kondor Márta).[7] A középkori angol-magyar kapcsolatok kutatói, jelen sorok írójának szerzőtársai az utóbbi időben sem tétlenkedtek, és újabb kutatásaikat közreadták, szélesítve jelen tárgy spektrumát is.[8]

Jelen munka azonban csupán azokra a *memoriae*-ra terjed ki, amelyek a középkorban kerültek Angliába, vagy az 1526 előtti Magyarországgal és magyar történelemmel hozhatóak összefüggésbe.

Azok a magyar provenienciájú anyagok, melyek igazolhatóan később, 1526 után kerültek például a British Library-be vagy az Oxfordi Bodleian Library-be, nem tartoznak a tárgyhoz, miután e helyütt azokat az emlékeket vizsgáljuk, amelyeknek az adott korszakban volt történeti jelentőségük, az adott korszak kontextusába helyezhetőek. Így nem eshet szó például azokról a Corvinákról, amelyeket a 16. század második felétől kezdődően szereztek be angol gyűjtők, majd kerültek a British Museum gyűjteményébe. Bármennyire is a memoriae körébe tartozna, nem foglalkozunk itt azzal a Corvinával sem, amely egy kevéssé ismert Mátyás-portrét tartalmaz, mert 1526 után, Konstantinápolyon keresztül került Angliába, s így a Mátyás-kori angol-magyar kapcsolatok szempontjából irreleváns (British Library Lansdown Manuscripts 836: az első folió verzóján a bejegyzés kétségtelenné teszi, nem Mátyástól került Angliába, hanem Verancsics Antaltól: „Ex bibliotheca regis Mathiae dono reverendissimi episcopi Quinquecclesiensis domini Antonii Verantii amid honorandissimi Constantinopoli"). Sem azokkal a magyar vonatkozású emlékekkel nem foglalkozunk, amelyeket Angliában őriznek, s még 1526 előtt kerültek Angliába, de döntően nem az angol-magyar történeti kapcsolatok kontextusához tartoznak, mint például a British Library-ben őrzött, II. Ulászló francia feleségének Magyarországra való utazásáról szóló illuminált kézirat (*Discours des Ceremonies du Sacre et mariage d'Anne de Foix avec Ladislaus Roy de Hongrie* [Pierre Choque], BL Stowe MS 584.ff. 69–78v.)

Nem kerültek bele az elemzés körébe azok az – igen számos – magyar szentekhez kötődő kéziratos kódexek sem, melyeket Angliában őriznek (akár képi ábrázolás, mint Szent Erzsébeté egy hóráskönyvön, British Library Kézirattár Harley MS 5370, f. 48v., Franciaország, Angers, c. 1450.; vagy akár írásos mű, mint az Ima Szent Erzsébethez, az ún. Hastings-Hóráskönyvben, British Library Additional MS 54782, f. 65. Bruges, c. 1480), hiszen ezek már az Európa-szerte elterjedt Szent Erzsébet-kultusz körében vizsgálandóak, s magyar történeti vonatkozásuk

nincs, vagy igen csekély. Nem jártam utána az Anglia-szerte igen népszerű Szent Erzsébet-tisztelet nyomainak sem, jóllehet Erzsébet-címtemplom vagy a szent patrocíniuma több helyütt felbukkan Angliában is (például Bishamben Erzsébet-templom, Henley-on-Thames-ben Szent Erzsébet-szobor is található).

ÍROTT FORRÁSOK

Királyi emlékek

1285. július 27. Magyarországi Mária, salernoi hercegnő 800 uncia aranyat kap I. Edward angol királytól ajándékba.[9]

1392. Henrik, Derby grófja, a későbbi IV. Henrik angol király szentföldi útja során Magyarországon ment keresztül, ahol a magyar király igen szívesen fogadta. 1392. november: Henrik, Derby grófja ajándékokat kap Zsigmondtól.: „Nam de Prussia versus Hungariam, per Poloniam aliasque provincias diversas, pertransivit, ubi, a rege Hungarorum honorabiliter receptus, magnis muneribus decoratus est."[10]

1392. november 6. Henrik, Derby grófja, a későbbi IV. Henrik angol király Bécsben – poroszországi keresztes hadjáratáról a Szentföld felé utazva – ajándékot kap Zsigmond királytól: Zsigmond Luxemburg címerével díszített (hímzett) harisnyát (kamáslit, *caligiae*). Értéke 11 velencei dukát és 54 dénár. Henrik háztartási elszámolásai (Wardrobe Accounts) 1393. április 4-én közlik, Velencéből Treviso felé tartva: „item pro diuersis caligis factis pro domino, per manus Henrici de Camera, ex liberatione Regis Hungariae, broideratus cum liberate dicti regis, xj duc. liiijs. ven".[11]

1392. november 6.: Bécs: Henrik, Derby grófja elszámolásaiban szerepel egy üveg – feltehetően magyar – bor Zsigmond

bécsi, a Duna északi partján lévő palotájából, amelyet egy bizonyos Henry Mansell, egy fegyvernöke hoz a szálláshelyére, III. Habsburg Albert osztrák herceg palotájába. Értéke 2 cseh garas. Egy másik költségjegyzék szerint Henrik gróf ugyanonnan lószerszámot kap, a borral együtt 3 magyar aranyforint értékben.[12] „Item pro batillagio a Henrico Maunsell ultra aquam iuxta mansionem Regis Hungariae"; „Item pro batillagio domini et harnesiorum suorum apud Wene vltra aquam de Donewe eodem die, iij flor."

1392 októberében Derby grófjának a heraldja Prágában a királyi palota mennyezetére Lancaster-Plantagenet címert festett, amikor Henrik gróf IV. Luxemburg Vencel cseh király vendége volt.: „Item Lancastre heraud pro pictura diversorum armorum in aula domini apud Prake, 25. die Octobris".[13]

Császári-címer Angliában, a norwichi Grand Hospital, a korábbi St. Gilles Hospital Nagytermének (Great Hall) mennyezetén.

A Norwichi Nagy Ispotály (a korábbi Szt. Egyed/St. Gilles Ispotály) nagyterme szentélyének mennyezetét díszítő címer, azaz a fekete birodalmi sas az egyik legnyilvánvalóbb emléke az angliai, II. Richárd alatti kiváló angol-német, illetve Plantagenet-Luxemburg kapcsolatoknak.[14] Henry le Despenser, Norwich püspöke, aki II. Richárd hű tanácsadója volt, s korona-, s királyné-hűségéről úgy akart bizonyságot adni, hogy az 1383-ban Norwichba látogató királyi pár - s köztük Luxemburgi Anna kíséretének több cseh tagja is - tiszteletére címerével díszítette a fogadóteremként is szolgáló nagyterem szentélyét.

Norwich püspökének flandriai keresztes hadjárata (1383) egy angol-luxemburgi szövetség keretében zajlott, hogy Anglia és Brabant (illetve Brabantnak a Luxemburg famíliából származó hercege) megakadályozzák, hogy Flandria Fülöp burgundi herceg kezére kerüljön.[15] Luxemburg Vencel, Brabant hercege (Zsigmond magyar király nagybátyja) és Premiszláv

tescheni herceg angol szövetségben katonai akciókat vezetett a burgundok ellen. Ehhez csatlakozott Despenser püspök hadjárata. Az angol-luxemburgi szövetség Anna hercegnő és II. Richárd házasságával realizálódott. A norwichi püspök maga is jó Luxemburg-kapcsolatokkal rendelkezett, éppen a Németalföldre vezetett keresztes hadjárata kapcsán adnak hírt a források, hogy Henry le Despenser – s a mögötte álló királyi külpolitika – éppen az angolpárti németalföldi fejedelmek, köztük Vencel, Brabant hercege érdekeinek megsegítésére vállalkozott az akcióra.[16] A keresztes hadjárat a klementista – Avignon-párti – flamandok, azaz Louis de Mâle, Flandria grófja ellen irányult, VI. Orbán, a római pápa támogatásával. Maga Luxemburg Vencel, német király is támogatta a hadjáratot. Maga az angol-luxemburgi házasság terve is ennek a franciaellenes szövetségi rendszernek a része volt, s maga Brabanti Vencel közvetített Richárd és nagybátyja, a német király között, mivel az ő érdekeit sértette igazán a burgundi-francia blokk németalföldi terjeszkedése (Flandria Margit örökségének megszerzése). Norwich püspöke ugyancsak harcolt Flandriában 1386–87-ben, akkor is az angol-párti urakat támogatandó.[17] Luxemburg Vencel, Brabant hercege halála, 1383 után az angol-párti tábor s a Luxemburg-érdekek képviselője a Luxemburg-család francia oldalága, a Franciaországban és Németalföldön birtokos Luxembourg család lett.[18] Waleran de Luxembourg, St. Pol grófja is rokona, Brabanti Vencel külpolitikáját követte, s angol szövetségbe lépett, amit 1380-ban egy tekintélyes házassággal meg is pecsételtek. Anglia nagy jelentőséget tulajdonított St. Pol grófja megnyerésének, ezért királyi rokonnal házasították össze: Maud Holanddal, II. Richárd féltestvérével.[19] Szinte ezzel egyidőben realizálódott Richárd és Vencel német király kapcsolata: megkezdődtek a tárgyalások Anna és Richárd házasságáról.[20] Waleran meg is hálálta az angolok bizalmát, többször járt Londonban, közvetített a németalföldi angolpártiak és Lancaster hercege között.[21] Még francia börtönbe is került, azzal a váddal, hogy át akart ját-

szani egy várat az angoloknak.[22] Waleran mellett még egy Luxemburg-rokon állt a németalföldi angol érdekek bástyájaként: János, Görlitz hercege, Zsigmond fivére aki a régi Limburg-Lützelburg báróság lützelburgi részét örökölte apja, Károly császár osztályánál, így jelen volt Németalföldön is.[23]

1393: Pomerániai Erzsébet császárné (Luxemburg IV. Károly 4. felesége) lelki üdvéért II. Richárd angol király a londoni Szent Pál székesegyházban misét celebráltat.[24]

1395. John of Gaunt, Lancaster hercege és Fülöp, Burgundia hercege ajándékokat küld Zsigmondnak a Franciaországban járó magyar követek útján.[25]

15. század eleje: Nagy Lajos címeres zászlaja a British Libraryben.[26]

1464: magyar királylista, *Reges a Stephano ad Matthiam*: Bodleian Library, Oxford, Kézirattár, Rawlinson Manuscripts D 211 f.23.

15. század: Árpád-sávos magyar címer: Bodleian Library, Oxford, Kézirattár, Rawlinson Manuscripts poet. 224, f.1.

15. század vége: Árpád-sávos magyar címer: Bodleian Library, Oxford, Kézirattár, Ashmolean Manuscripts 845 f.26v.

16. század eleje: magyar királylista, három címerpajzzsal: *Regum Ungarie prosapia*: a hunokkal kezdődik és II. Ulászlóval végződik: Bodleian Library, Oxford, Kézirattár, Ashmolean Manuscripts 845 f. 89v.

ZSIGMOND 1416-OS LÁTOGATÁSÁNAK FORRÁSAI

1416. május: London: forrás Zsigmond király viseletéről: teljes fegyverzetben utazik, kivéve a fejfedőjét, egy ún. Montauban-i kalapot visel (ez lehet a jellegzetes, több ikonográfiai ábrázoláson attribútumként szereplő „zsigmondi kucsma"), amit a nyeregkápára akasztott; s egy köpeny volt rajta, amin elöl s hátul egy vörös kereszt volt, s amire az volt írva franciául, hogy *„Oh, Isten mily kegyelmes"*; valamint ugyanilyen öltözetet és fegyverzetet viseltek kíséretének tagjai is, akik nagydarab, de könnyű(fegyverzetű) lovakon ültek.[27]

1416. május 24-én az elhalasztott Szt. György-ünnepen a windsori Szt. György-kápolnában Zsigmondot a Térdszalagrend Lovagjává avatják és felruházzák a Rend insigniáival, amelyet ezután a császár minden nyilvános gyűlésen és nevezetes eseményen magán viselt": „Inter que solempnia idem supremus princeps imperator prius electus et admissus in fraternitatem militum [...] installacionis insignia receperunt."[28] ; Rex autem [...] ducens eum ad festum sancti Georgij, honorans illic eum et tante fraternitatis titulo et religionis illius nobili indumento: signumque regalle imposuit collo suo quod imperator expost semper gessit in omni conventu publico vel actu notorio."[29] A ceremónián Zsigmond az angol király mellett ül (a jobbján), annak korábbi, még walesi hercegként elfoglalt székén, mely mindaddig üres volt a Szt. György-napi ce-

remóniákon.[30] A walesi hercegnek fenntartott hely lett Zsigmond saját helye a kápolnában, feltehetőleg e fölé helyezték Zsigmond lovagrendi kardját (a legtöbb nézet szerint valószínűsíthetően az ún. yorki kardot).[31]

1416. május: London: Zsigmond Szent György aranyozott ércből készült képmását (fémre, arany- vagy sárgarézlemezre festett ikonját), melynek „anyagát csak kimunkáltsága múlta felül", adományozza V. Henrik angol királynak.:"Postea dedit Imperator Henrico Regi cor sancti Georgii martiris, quod vsque hodie apud Wyndesore conseruatur et veneratur."[32] ; „Protulique imaginem sancti Georgij de fulvo metallo fabrefactam, cuius 'materiam superabat opus' quam voluit offeri apud Wyndeleshoram ubi sancto Georgio specialius a clericis regijs deservitur."[33] „The emperoure offered a ymage of Seint George at Wyndesore, mad of pure gold."[34] A feltehetően Bizáncból származó ikont a legtöbb forrás az első helyen említi meg, sokkal nagyobb becsben tartva, mint a szívereklyét.[35] Ezért is lehet némi alapja annak a feltevésnek, hogy Zsigmond az ereklyét Warwick grófjának [lásd alább] szánta – az ikont pedig a királynak. A források beszámolnak arról, hogy a Plantagenet-dinasztia már nagyszámú Szent György-ereklyével (a szent karja, koponyájának részei stb.) rendelkezett, de a lovagszent szívével, melyre régóta áhítoztak, még nem.[36] Mindkettőt nagy becsben tartották Angliában, „az angolok bámulatát vívták ki" (*Englisshmennes avowry*), s minden valószínűség szerint a Reformációig Windsorban a Térdszalagrend Szt. György-kápolnájában őrizték. Feltehetően a fejedelmi ajándék tudatos választás volt, a feltörekvő Anglia új európai nagyhatalmi szerepét és Henrik hiúságát is célozták a Szt. György-relikviák, mi több, kimondatlanul is azt sugallták, a hitetlenek elleni harcban Zsigmondnak szüksége van Anglia, az angol *milites Christi* helytállására.[37]

1416. május 24. V. Henrik fogadásán Windsorban a magyar kíséret számára káprázatos fogásokat (*sotellete* – közép-angol *sutilte*; francia *sutilté*) szolgálnak fel, amely étkek különböző alakokat formáznak, pl. Szűz Mária felfegyverzi Szent Györgyöt és egy angyalt; Szt. György és a sárkány harca, valószínűleg a Sárkányrenddel felruházott, s annak jelvényeit feltehetően viselő Zsigmond és bárói tiszteletére: „La Feste de Sentt Gorge a Wyndesore [...] the fyrst sotellete of the fyrst cours was howe Oure Lady armyd Syn Gorge and a aungylle [...]. And the secunde sotellete was Syn Gorge rydyng and fyghtyng whythe a dragon whythe hys spere in hys honde. [...] And all sotelleteys were servyd be-fore the emperoure and the kyng." [38]

1416. augusztus: Canterbury: V. Henrik angol király nagy ajándékokat és adományokat tesz a Zsigmondnak és kíséretének.[39]

1416. május-augusztus: Zsigmond angliai látogatása: V. Henrik „végigvezeti" országán, megmutatja népét, várait, városait, birtokait, amelyek igen megnyerik Zsigmond tetszését; majd elviszik vadászatokra, horgászni és solymászni. Dicséri a halban-vadban bővelkedő országot, nagyra becsüli a nemes és érdemes népet. „And thanne he [V. Henrik] toke the Emperoure [...] to see the lande aboute, [...] and shewid hym Citeis and good tounys, and the rialte and good arayis of pepull that dwellid in hem. Whiche that plesid and likid welle his sight. [...] brought hym to Castellis and maneris, there as all disportis weren, as huntynge and hawkynge in fforestis, parkis [...], and to diuerse Riueris for Whild foule.With that he commendid and preysid [...] [Zsigmond] seid that this lond myght be callid a lond of grete nobley and worthines, and pletenteuous of good and riche pepull, and blessid of gouernaunce, with habundaunce of alle worthi comoditeis that longon for a lond."[40]

Zsigmond laudatioja:

„CAPITULUM XIX. – DE LAUDE IMPERATORIS PER COMPILATOREM HUJUS OPERIS, PER LITTERAS CONNEXAS SUORUM NOMINIS, CONDITIONIS, ET STATUS.

Summi jura gerens, illustrans stemmate mundum,
Virtutis nutum ductor ubique sequens.
Imperio mitis, pax et requies animorum,
Tutor ovans, regius pes, jubar, umbra, sinus.
Inde paratus ades, quo profers carmine laudes:
Sigismunde pie! Prosperitate Vale."[41]

Zsigmondot nagyra becsülik Angliában: „Imperator [...] set precipue desiderabat vt fieri posset Miles de la Garture; quod mox Rex concessit, et sic factum est. Set quomodo Imperator receptus fuerit in Anglia in cronica legat, qui voluerit cognoscere, et ibi inueniet quomodo Rex per seipsum, duces, comites et barones, archiepiscopi, episcopi, abbates, et populi vtriusque sexus tamn reuerentur et digno honore eum salutauerunt, et quomodo ad hospitium suum duxerunt."[42]

Verses krónika Zsigmond látogatásáról
„Capitulum III. – DE FESTO SANCTI GEORGII, IN QUO IMPERATOR ELIGITUR IN MILITIAE FRATERNITATEM, ET CUM DEBITIS INSIGNIIS INSTALLATUR.

Institerat festiva des tua, Sancte Georgi!
Quae clero [festum] duplex perpetuata datur [*data].
Huic Princeps summus interfuit Induperator;
Eligitur miles laude notandus ibi."[43]

1416. augusztus. Zsigmond és kísérete - a király is saját kezűleg - papírcédulákat vagy pergamentekercseket (levélkéket v. füzeteket) szór a nép közé az utcára Canterburyből távoztában, amelyekre Angliát dicsőítő verseket írtak. A krónikások ezért Zsigmondot dicsőítik.:

„Sigismundus [...] recessurus ab Anglia sic salutavit eam sparsis cartullis que talia continebant.
Vale et gaude glorioso cum triumpho,
O tu felix Anglia et benedicta!
Quia quasi angelica natura (gloriosa),
Laude Christum/Jhesum adorans, es jure dicta.
Hanc tibi do laudem, quam recto jure mereris."[44]

Másik változat:
„Rex Romanorum in suo recessu ab Anglia, propriis manibus hujusmodi tenoris mittens sedulas dispersit per plateas:
„Vale et gaude glorioso cum triumpho,
O tu felix Anglia et benedicta!
Quia quasi angelica natura (gloriosa),
Laude Christum/Jhesum adorans, es jure[a] dicta.
Hanc tibi do laudem, quam recto[e] jure mereris."[45]

Közép-angol változat:
„The King of the Romans, with his own hands sent forth scrolls, to be scattered abroad in the public places:
„O happy England! fare thee well, and be
Rejoiced and blest in glorious victory!
The Christ thou dost adore in hymns of praise
And to angelic state thy nature raise.
The how may I, departing hence, exceed
In lauding thee? Praise justly is thy meed."[46]

Másik közép-angol változat:
„the emperoure went oute of Ynglond,
he mad his servauntis for to throwe billis in the wey:
„Farewel, with glorious victory,
Blessid Inglond, ful of melody,
Thou may be cleped of angel nature,
Thou servist God with so bysy cure.
We leve with the this praising,
Whech we schal evir sey and sing."[47]

Harmadik közép-angol változat:

Zsigmond dícséri a nemes és erényes Angliát, mely jó és gazdag lakóiról és áldásos kormányzatáról híres: „... seid that this lond myght be callid a lond of grete nobley and worthines, and pletenteuous of good and riche pepull, and blessid of gouernaunce, with habundaunce of alle worthi comoditeis that longon for a lond."[48]

Zsigmond és V. Henrik kapcsolatai

1416. Egy bizonyos Philippus Saty, firenzei kereskedő Zsigmond megbízásából ékszereket visz az angol királynak.[49] Saty Fülöp v. Filippo Satti (?) firenzei származású kereskedő Zsigmond kíséretében tartózkodott Angliában. Eredeti nevét nem ismerjük, csak ahogyan az angol forrásokban fennmaradt. 1416 júniusában kap salvus conductust az angol királytól, hogy ékszereket vigyen a kontinensre, feltehetően a pénzhiánnyal küszködő Zsigmond bízta meg, hogy zálogosítson el valamennyit a talán éppen Angliában ajándékba kapott ékszerekből.[50]

1416. szeptember: V. Henrik megajándékozta Zsigmondot a király Calais-ból való távozásakor: „két színarany kannával, amelyek súlya 24 márka aranyat nyomott, és amelyekben 5000 nobulus volt, továbbá egy aranykupával, valamint egy aranykannácskával, amelyek 18 márka arany súlyúak voltak".[51]

1416. szeptember: Calais kapitánya, Richard de Beauchamp, Warwick grófja megajándékozta Zsigmondot „két aranyozott ezüstpohárral, amelyek 18 márka ezüstöt nyomtak". „Mindezeket az ékszereket, valamint más aranytárgyakat az uralkodó kérésére Eberhard Windecke" zálogosította el Brüggében, 18 ezer aranyat kapott értük, és egy jó fél évig maradtak zálogban.[52]

1417. február: Konstanz: Zsigmond egy különleges, fekete ökörből készült étket küld ajándékba V. Henrik angol királynak, amit a lengyel királytól kapott: „egy nagy állat érkezett a Király [Zsigmond] számára. Litvániában fogták el, és Lengyelország királya küldte, aki elrendelte, hogy hármat ajándékozzanak belőlük élve. De amikor Krakkóba értek, a fogságtól és a nyugtalanságtól olyannyira legyengültek, hogy nem lehetett őket Konstanzba szállítani. Így a [lengyel] király mind a hármat levágatta, és lesózatta a húsukat heringes hordókban, majd a Konstanzban tartózkodó lengyel püspököknek és báróknak küldte el. [...] A legnagyobbat saját bőrében sózták be, és fűszerekkel tartósították. Ez az állat olyan volt, mint egy nagy fekete ökör, habár nagyobb feje volt, mint egy ökörnek, és vastagabb nyaka, valamint roppant szügye, homlokán egy talpnyi széles csúcsos szarvakkal. [...] Úgy nézett ki, mint az a fajta ökör, amit bivalynak hívnak. A zsigereit kivették. Amikor Konstanzba érkezett, Zsigmond újabb fűszerekkel tartósította, és leúsztatta a Rajnán, hogy Anglia királyának adja ajándékba. Amikor kivitték a városból, harsonák kísérték, hogy mindenki láthassa. És a Király küldött ezen kívül három hordó szarvashúst is."[53]

1417. Zsigmond ajándéka V. Henriknek: A királynak a törökök „pompás sátrat adtak, amely belül selyemmel van bélelve, kívül hímzéssel díszített, tetején aranyozott gomb ragyog, ugyanilyen sassal, hozzá naptól védő ellenzőt, amely alatt aludni vagy étkezni lehet." Zsigmond a sátrat azonnal az angol királynak adta, 12 pompás paripával együtt.[54]

1417. március 18. után, 29. előtt: Konstanz: Zsigmond ajándékot küld V. Henrik angol királynak: egy réz gyertyatartót: „egy nürnbergi mester érkezett egy embermagasságú, többágú réz gyertyatartóval, amelynek a talapzata olyan széles volt, mint egy olyan asztallap, amelynél hat ember ülhetett kényelmesen. Könnyen szét is lehetett szedni. A mester 2000 guldent

kért érte. A Király megvásárolta 1100 guldenért, szétszedette, és egy nagy hordóban elküldte a Rajnán ajándékba az angol királynak."[55]

1423. VI. Henrik angol király mandátuma a következő évi Wardrobe-költségvetésről („Királyi Ruhatár"): A Térdszalagrend livréei között Zsigmond Térdszalagrend-öltözete (hermelinprémes öltöny, aranybetűkkel díszített, *Honi soit qui mal y pence* feliratos rendi övek) számára is utal ki juttatásokat az angol udvar: 42 font 10 shilling (=42,5 font); a hermelinprémes paláston 30 darab címerrel, melynek értéke egyenként 20 shilling (1 font); az övek értéke egyenként 0,8 shilling.[56]

Dante *La Divina Commedia*-jának dedikációi Zsigmond számára a Serravalle Kódex-ben (Eger, Főszékesegyházmegyei könyvtár P.V.1.)

Két, a konstanzi zsinaton részt vevő angol püspök írt dedikációt Dante *Isteni színjátéka* latin fordítása elé (*Commentum* Zsigmondnak): Robert Hallum, Salisbury és Nicholas Bubbewith, Bath és Wells püspöke.[57] Valószínű, hogy a fordítót, Giovanni (dei Bertoldi) Serravallét, egy minorita teológust (későbbi Fermo, majd Fano püspöke) is az angol püspökök és egy itáliai kardinális, Amadeo di Savoia/Saluzzo, a későbbi Szavojai V. Félix pápa bízta meg. A szöveg szerint a dedikáció írói fontosnak tartották, hogy a király megismerje a munkát: *Translatio et Commentum totius libri Dantis Aldighierii cum textu italico.* „ut intellegi et apprehendi possit etiam ab hiis, qui non norunt vulgare ydeoma ytalicum, cuiusmodi sunt Almanni, Gallici, Anglici, Bohemi, Ungari, Sclavi, Polloni, Hyspani, Portugallenses, Castellani, et consimiles".[58] 1416–17-ben Zsigmond még egy felolvasót, *lector*-t is alkalmazott, hogy felolvassa számára a művet (Bilkei István, *lector regius*). A beregi Bilkei-Bilkai család sarja, Bilkei István királyi és császári *lector* (felolvasó), később aulicus minden bizonnyal patrónusának, nyalábi Perényi Péter országbírónak köszönhette felemelkedését.[59]

Felolvasóként a király a legkülönfélébb feladatokkal bízta meg, Konstanzban éppen azzal, hogy felolvassa neki Dante *La Divina Commedia*-ját. (Robert Hallum, Salisbury és Nicholas Bubbewith, Bath és Wales püspöke felhívta a figyelmét többek között arra, hogyan dicsőítette Dante Zsigmond dédapját, VII. Henrik császárt.).[60] A latin fordítással megbízott Giovanni Serravalle éppen 1416 januárjában kezdte meg munkáját, Konstanzban. Zsigmond annyira fel volt buzdulva s alig várta, hogy az első részeket meghallgathassa, ezért valószínűleg a fordítót és a lectort is magával vitte. Erről tanúskodik, bár angliai szolgálatait konkrétan nem említi, az az adománylevél, amit Bilkei 1419-ben nyer.[61]

1429. VI. Henrik koronázási lakomáján étel-szobrokat szolgálnak fel, melyeknek magyar vonatkozásai is vannak, az egyik pl. a Térdszalagrend öltözetét viselő Zsigmondot formázza, V. Henrik társaságában, akik előtt az ifjú uralkodó, Henrik térdel. Az előtte lévő táblácskára egy vers van írva, Zsigmondról és Henrikről, mely szerint „a császár kimutatta birodalmi hatalmát". „A sotellete: an emperoure and a kynge, arayed in mantellys of garters, whiche fygured Sygysmunde the emperoure and Henry the .V.; and a fygure lyke unto Kynge Henry the VI. knelynge to fore theym, with this balade takked by him:
[...] the emperour Sygysmunde,
Hath shewyd his mygth, whiche is imperiall. [...]"[62]

Barrwy Simon Angliában

Barrwy/Barri Ferenc fia Simon *aule regie familiaris* (és öccse, Máté) 1417-ben nyert Zsigmondtól címert, az adományozó oklevél szerint Angliában és más országokban való szolgálataiért.[63] Barrwy Mátéról annyit tudunk, hogy Perényi János familiárisa volt, ami talán magyarázatot adhat arra, hogyan kerülhettek a Barrwy testvérek Angliába. Simont 1417-ben *au-*

*licus*ként említik, Mátét 1431-ben Perényi János máramarosi alispánjaként.[64] A család eredete nem ismert, etimológiailag a név nem magyar eredetű, a magyar történetírás mindezidáig nem is azonosította. Magyarországon ilyen nevet nem ismerünk 1417 előtt, viszont a Barry-Barri családnév igen gyakori angol-normann nyelvterületeken Franciaországtól Írországig (pl. a történetíró Giraldus Cambrensis eredeti neve Gerald de Barri), amiből arra is következtethetünk, hogy a Barrwy-ak Angliában állhattak a szoros angliai kapcsolatokkal rendelkező s a Lancaster-ház dinasztikus devizáját elnyerő (lásd alább) Perényi szolgálatába.[65]

Garai Miklós Angliában

Garai Miklós nádor a külföldön járt magyar urak legismertebbike, a nyugati források "Magyarország nagy grófjaként" mondhatni jól ismerik ("*magnus comes de Hungaria*"; "*the grete erle of Hongrie*").[66] Konstanzban is ott van a királlyal.[67] Már 1416 tavaszán előreküldte (Johann von Wallenrode rigai érsekkel együtt) Zsigmond, hogy tudassa V. Henrik angol királlyal tervezett angliai látogatását, illetve készítse azt elő.[68] Valószínűleg Calais-ban adta át Zsigmond üzenetét Henrik követeinek, mivel tudjuk, hogy márciusban már újra Zsigmonddal van Párizsban. Apja, I. Miklós nádor VI. Károly francia királytól nyert címert, s a család kiterjedt francia kapcsolatokkal rendelkezett.[69] A nádor az 1384-ben – Anjou Mária és Orléans-i Lajos herceg *per procurationem* házasságát előkészítendő erőfeszítéseiért – a francia királytól tanácsosi címet nyert s a Nagytanács tagjává lett.[70] Éppen ezért választotta II. Miklós nádort Zsigmond, hogy a francia udvarban tárgyaljon még egyszer utoljára az angolokkal kötendő békéről.[71] Franciaországi tárgyalásaiért VI. Károly kitüntette: 1416. március 26-án Párizsban Garai Miklós címeradományt nyert a francia királytól, valamint Zsigmond királytól.[72] 1416. június 22-én a

király Londonból Párizsba küldte, hogy gyakorlatilag egy ultimátumot adjon át a franciáknak.[73] Garait említi egy angol forrás, mint a "császár egy hercegét", aki - feltehetően az angol - "király mellett ült a windsori Szent György kápolnában" Szent György ünnepén tartott ceremóniákon ("*duke of the emperoures ... sate on the kyng ys syde*").[74] 1416 nyarán azután már nem ment vissza Angliába, hanem a király *vicarius*a lett Konstanzban és az volt a feladata, hogy a király új, angol szövetségének a hírét elvigye és elterjessze a zsinaton.[75]

Makrai (Gacsalkéri v. Gacsal) Benedek a párizsi egyetem angol nemzetében

Makrai Benedek, bár fényes egyetemi karriert futott be, mint mindkét jog licenciátusa, Zsigmond udvari lovagjaként a király közvetlen tanácsadói környezetébe tartozott. Jóllehet ő is részese volt az 1403-as felkelésnek, 'rehabilitálták' és újra elnyerte a király kegyét: 1412-ben relator, 1416-ban udvari lovag.[76] 1412-ben közreműködik a német lovagrend és Lengyelország viszályának elsimításában, illetve lengyel-litván-német ügyekben majdhogynem Zsigmond külpolitikai szakértőjévé válik.[77] Valószínűleg Párizsból csatlakozott a konstanzi zsinatra felvonuló magyar kísérethez, s már ott kapta udvari lovagi titulusát, ami, tekintve egyetemi tanárságát (*magister in artibus*), inkább formálisnak mondható. Makrai Angliában járt Zsigmonddal, s részese volt a Garai Miklós vezette, 1416. júniusában Párizsba induló tárgyalóküldöttségnek.[78] A *doctor utriusque iuris* Makrai, a párizsi egyetem tanára s angol nemzetének procuratora igen jó angliai-franciaországi kapcsolatokkal bírt, s Zsigmond Párizsban is igénybe vette diplomáciai szolgálatait.[79] A párizsi tárgyalások után visszatér Konstanzba, 1418-ban Konstanzból rendeli Zsigmond egy újabb lengyel-litván konfliktus elrendezésére.[80]

TÁRGYI EMLÉKEK

Lovagrendi insignia és devizák

A Lancaster-ház devizája, az ún. SS lánc v. gallér(ék)

Zsigmond a korban kivételes kegyben is részesült: „az ő maga kívánságára" kapta meg az ún. SS-insigniumot, a Lancaster-ház livrée-jét, fejedelmi devizáját is, melyet soha még külföldi uralkodó el nem nyert.[81] Eberhard Windecke pontos adatokat is közöl, hiszen az ajándékokat nyomban 1416 őszén nyomban Brüggében elzálogosította: „az angol király rendjének egy értékes és szép nyakéke, kilencezer koronára becsült gyémántfüggővel".[82] Az S-betűkből szőtt aranyláncot (váll-lánc, „collar"), melyet a Térdszalagrend insigniájához hasonlóan a későbbiekben („örök időkre") viselte is – még Konstanzban is, a francia bíborosok szeme láttára, a zsinati atyák nem kis megrökönyödésére –, ezzel is tanúbizonyságot téve a Plantagenetek iránti elkötelezettségéről.[83] Zsigmond az 1420-as években rendszeresen kapott a térdszalagrendi livrée-kből, s azokat viselte is.[84] Konstanzba való bevonulása után boldogan adta hírül az angol követ, John Forester, hogy Zsigmond „ismételten kifejezést adott iránta [V. Henrik] érzett vonzalmának azzal, hogy a térdszalagrend jelvényét viselte a gallérral, ami minden alattvalója számára örömteli volt".[85] 1417. január 27-én Konstanzban, amikor Zsigmond bevonult a zsinatra, az összes rendek ünnepi processzusa során a Térdszalagrend címeres öltözetét

(köpenyét) viselte, ami „örömteli látvány volt az angol király alattvalóinak". Kegyesen és nagy örömmel fogadja az angol nemzet képviselőit, majd másnap egy böjti étkezésre hívta meg az angolokat, és tiszteletükre a Rend öltözetében jelenik meg, amiben a Rend testvérei és az angol király a Rend tagjává fogadták, s amit ő és utódai örökre viselni fognak.[86] A Lancaster-devizát és lovagrendi öltözetét – háromoroszlános címeres hermelinprémes öltöny, a Rend jelmondatával, *Honi soit qui mal y pence* felirattal aranybetűkkel írott rendi öv – büszkén hordva az újabb zsinati megjelenésén dicsérő szavakkal emlékezett meg Angliáról.[87]

Mi is ez az SS lánc? Gyakori insignium a 15. században: a York-házi: ragyogó napkorongokból készült lánc, amelyet nemcsak a York-család tagjai viseltek,[88] hanem a York-házhoz tartozás nem vérségi kapcsolatát jelenítette meg, egyfajta lovagi fraternitást, testvériséghez tartozás tudatát.[89] A Lancasterek SS lánca talán a legtipikusabb példája efféle dinasztikus lovagi rend kiépítésének, a fejedelmi lovagrendek mellett a legtekintélyesebb családok, általában az uralkodói házakkal rokon családok, mellékágak létesítettek lovagi fraternitást. A legismertebb példa, a burgundi hercegek *toison d'or*-ja, az Aranygyapjas Rend is ilyen családi testvériségként jött létre s nőtte ki magát fejedelmi lovagrenddé. S természetesen az Aranygyapjú legfontosabb jelvénye is egy hasonló allegorikus nyaklánc vagy gallérlánc. Amikor Zsigmondot a Lancaster SS lánccal felruházzák, a források egyértelműen tanúbizonyságot tesznek arról, hogy a Lancaster fraternitás tagjává vált a király.

Első képi megjelenítése II. Richárd portréján látható, de ezen még nem a teljes SS, S-ekből összefűzött lánc látható, hanem csak két darab S, más elemekkel együtt ötvözve.[90] II. Richárd még nem a Lancaster-házhoz való tartozása révén viseli a láncot, hiszen a Plantagenetek főágából származik, de a ház alapítójához, John of Gaunthoz való bensőséges viszonya az oka, hogy formálisan őt is befogadják a családi testvériségbe. Később automatikusan az uralkodó áll a fraternitás élén. Első-

ként V. Henriket ábrázolják a teljes Lancaster-insigniummal, de több képi megjelenítésén sem látható a láncon, kivéve a yorki székesegyház kórusának királyalakját.[91] A rendjel azonban még ezen az V. Henrik-portrén sem valódi lánc, hanem a király öltözéke nyakrészéhez, gallérjához van erősítve, vagyis maga az 'S'-ekből álló lánc a gallér.[92] Az 'SS'-lánc egyértelműen családi jelvény, kezdetben más sírkövein vagy sírszobrain nem is találjuk meg, mint a közvetlen családtagokéin.[93] VI. Henrik egyik legismertebb portréján – festmény, ismeretlen szerző műve – nem is visel mást, mint a Lancaster SS-láncot.[94] II. Richárd portréfestője még a koronát s a királyi jelvényeket elengedhetetlennek tartotta, néhány évtizeddel később a lánc különleges fontosságra emelkedett, egyfajta szimbólumává vált egyrészt a dinasztia politikai hatalmának, másrészt a trón legitimitásának. A Tudorok korára már olyan jelentőségre emelkedett a lánc, hogy VII. Henriket már szinte nem is ábrázolják nélküle; illetve VIII. Henrik számunkra is ismeretes ábrázolásainak szerves része. Már nem csak a Lancasterek házi jelvénye, Anglia királya viselheti, s a Tudorok trónjogának megkérdőjelezhetetlenségét, a Lancaster-háztól való leszármazásukat szimbolizálja az insignium. Tudatosan törekszenek arra, hogy minden portréjukhoz ebben üljenek modellt.

Az SS-lánc nem válik egyszerű dinasztikus, uralkodói devizává, sokkal több annál, az adományozásának a legtöbb esetben politikai jelentősége van: akik megkapják, a legfelsőbb királyi kegyben részesülnek s nagy becsben állnak, valamely hű tettük folytán a Lancaster-udvarban. Az insignium nem lesz mindennapos, automatikusan nagy számban adományozott királyi kitüntetés. Mindez az adományozottak köre politikai karrierje megvizsgálásával bizonyítható. V. Henrik uralkodása alatt még az egyébként bővebb Térdszalagrend is szűkebb lesz, kevesebb tagú lovagi háztartással is megelégszik, szinte csak fiatalkori torna-battailonának tagjai lesznek a Térdszalagrend lovagjai, s még szűkebb azok köre, akikkel együtt kormányoz, s még közülük is kevesen nyerik el az SS-lánc viselésének ki-

váltságát. Igaz, IV. Henrik, még trónralépése előtt, száműzetésében 192 hívének ad SS-láncot, de később azok körét, akik viselhetik, szabályozzák, s 1399 és 1509, VIII. Henrik trónralépése között valamivel több, mint 100 személy nyeri el a kiváltságot (ennyi sírkövön vagy bronz-effigiumon maradt fenn). Ez a szűk csoport tehát olyanokat foglalt magában, akiknek a király igazán hálás lehetett. Például a IV. Henriket a trónra segítő Sir William Bagot;[95] vagy V. Henrik hű fegyvertársai, Sir Thomas Erpingham és Walter Fitzwalter kapták meg.[96]

Egy korabeli, 1421–22-es ábrázoláson V. Henrik nemcsak a nyakában viseli az SS-láncot, hanem az 'S' betű jele díszíti trónusának bélését, 'S' rajzú brokát jelzi a helyet, ahová csak a Lancaster-házi, legitim király ülhet.[97] Ugyancsak 'S'-rajzolatú palástban ábrázolják már IV. Henriket is, már akkor is, amikor a parlament előtt bejelenti igényét a koronára. Kérése jogosságát az 'S'-szimbolika is biztosítja: ő a Plantagenetek Lancaster-ágából való, tehát joga van a trónra.[98] Az 'S' viselőjét illeti meg a hatalom: az 'S' nemcsak a Lancaster-insigniát jelöli, hanem egyesíti azt V. Henrik személyes jelvényével, a hattyúval (amelynek kezdőbetűje is 's' az angolban: *swan*).[99] A hattyút használja Henrik levelei iniciáléja díszítésénél, a kezdő Henricus 'H'-jának hajlatát egy hattyú formázza. Henrik jelmondatát is az 'S'-szimbolika adja: „*une sanz plus et sovereign*", amit a Bohun-családtól vett át (lásd alább), s apja, IV. Henrik is használta, amely arra utal, maga az uralkodói szuverenitás megtestesülését látta az 'S' jelben. Az SS, bár jelentése gyökerének több magyarázata is létezik, a 15. századra a *sanctissimus* kifejezéssel vált egyenlővé: az egyedüli legszentebb (=legkiválóbb) király nimbuszát V. Henrik igyekezett is ápolni.[100] Egyes krónikák utalásai szerint az SS-lánc viselője, a legkiválóbb, „magáénak érezhette a Földet és az Eget", hatalma mindenekfeletti volt.[101] Az insignium, egyesítve a Bohun-eredetű hattyúszimbolikával, a király hatalma alapvető biztosítéka lett, s az angol koronához tartozást volt hivatott kifejezni. Ezt az is tanúsítja, hogy a Westminsteri Apátság Henrik-kápolnája külső

falán a királykoronázását ábrázoló jeleneten a trónt egy hattyú tartja. A hattyú libéria vagy deviza adományozása korlátozott volt, úgymint az SS-láncé, maga a parlament szögezte le a 15. század első éveiben, hogy a *liveree del Cigne*, a Lancaster-hattyús libériát csak különleges alkalmakkor lehet adományozni.[102] Nem valószínű tehát, hogy Zsigmondot feljogosították volna arra, hogy adományozza a Lancaster-devizákat.

VI. Henrik gyermekkirályként viseli az SS-láncot, gyámja Richard of Beauchamp, Warwick grófja, karján ülve.[103] A Lancaster-insignia viselése itt már egyfajta méltóságjelvényként tekinthető, kifejezvén a vérségi kapcsot Henrik és apja, a Lancaster ősök között. A Lancaster-lánc itt már – az ábrázolás az 1420-as évek végéről vagy a '30-as évekből való – az uralkodói kiválóságot jelöli, a trón kiválasztottja a fiatal gyermek, VI. Henrik: szembetűnő, hogy az uralkodói jelvények, korona, jogar, országalma mellett az SS-lánc is hasonló szerepet tölt be, ikonográfiai értelemben azt is mondhatjuk, a családi jelvény elérte „karrierje" csúcspontját, ahogyan azonosítják a királysággal. A király későbbi portréján is szembetűnő a lánc ábrázolása. [104]A trón öröklődése nem vitatott, s bár a gyermekkirállyal szemben voltak fenntartások, idoneitásához nem férhet kétség, a *regnum* a kiválasztott kezébe került. A családi *insignium* az uralkodói legitimitás kifejezőjévé vált. Nem véletlen, hogy éppen Richard de Beauchamp, Warwick grófja tartja a kezében, a gyermek mellett a láncot, hiszen V. Henrik kifejezett kívánságára lett a gyermek gyámja s ügyének, a trón öröklődésének védelmezője. A gyermek érdekeinek védelmezőjeként az ő kezében a regnumot szimbolizáló lánc, mintegy utalván arra is, hogy a Lancaster-család többi tagja – a király nagybátyjai – nincs, nem is lehet birtokában a trónjognak, a SS-lánc a király koronázásáig a halott király testét s vérét hivatott megjeleníteni.[105]

Az SS-lánc későbbi ábrázolásain is hasonló motívum figyelhető meg: a dinasztia legitimitását, a királyi méltóságot hivatott megjeleníteni.[106] Nem hasonlítható így a többi európai rend-

jelhez, dinasztikus insigniumhoz, mint az alapvetően ceremoniális jellegű aragóniai Kanna-rend. Sokkal magasabb értelmű, s nem is tudunk róla, hogy Európában nagy számban adományozták volna. Aki viselhette, nem azért kapta, hogy különböző lovagi tornákon egy-egy lovag többi más rendjeleihez csapva a lovagi kiválóságot dicsőítse. A Lancasterek trónjának hű szolgálatát, örök elkötelezettséget jelentett, a viselői a legmagasabb angol politikai érdekeket szolgálták Európában.

Az angol történetírás nem tud arról, hogy V. Henrik Zsigmondot felruházta volna a Lancaster-insignium, az SS-lánc adományozásával. Mivel Zsigmond egyes Sárkányosainak sírkövén megjelenik az SS-lánc, feltételezték így Zsigmond jogot nyert arra, hogy ő ruházzon fel lovagokat az angol dinasztikus rendjellel, annak mintájára, ahogyan ez az aragóniai királlyal történt. A Kanna-rendet valóban tovább adományozhatta, erről konkrét forrásaink vannak. 1415–16-ban Ferdinánd amaga is kitüntette a magyar kíséret néhány tagját, például Garai Miklóst – *el gran Conde de Ungría* – az *amprisia iarre*-val.[107] Zsigmond ugyanekkor hitet tett, hogy 30 aragón lovagot kíván kitüntetni a Sárkány-renddel.[108] Utóbb felajánlotta a Sárkány-rendet Ferdinándnak és Pedro infánsnak, és a kiváltságot, hogy azt tovább adományozzák.[109] Viszonzásképpen 1416. március végén pedig Ferdinánd király hatalmazta fel Zsigmondot, hogy 50 személyt tüntethet ki a renddel, „cum amprisia iarre".[110]

A Térdszalagrend vagy az SS-lánc továbbadományozására azonban nincsenek forrásaink, az angol V. Henrik-monográfiák, a király biográfusai sem támasztják alá. Még a baseli zsinaton, 1434-ben is tudjuk, hogy Zsigmond VI. Henrik angol királytól 6 arany, 24 aranyozott és több ezüstláncot kapott.[111] Ez azonban nem jelentik azt, hogy, mint Kovács Éva feltételezte, ezek olyan Térdszalagrendi jelvények lettek volna, amit Zsigmondnak joga lett volna tovább adományozni.[112] A Sárkányos Társasággal ellentétben a Lancaster-insigniumot elnyerők csoportja egészen más jellegű lovagi társulást jelentett:

nem volt lovagrend a szó akkori értelmében, hanem az uralkodó személyes kegyének, „patronálásának" (*royal patronage*) megnyilvánulása. V. Henrik egészen máshogy kezelte a Térdszalagrendet, oda bekerülhettek olyan külföldiek is, akik „lovagi tudománya" emelte a társaság ceremoniális lovagi fényét és erősbítette hírnevét. Nem szabad azonban a Térdszalagrendet összemosni az SS-lánccal, az insignium nem a rend része, viselői nem egyfajta lovagrendként értelmezendőek. V. Henrik konstanzi követe, Zsigmond zsinati szerepléseiről szólva, egyértelműen megkülönbözteti a Térdszalagrendet és a Lancasterek SS-láncát: „a nagymisén nyilvánosan viselte a Térdszalagrend öltözetét *a te láncoddal*".[113] Ez nyilvánvalóan azt sejteti, a lánc sokkal többet jelentett a Térdszalagrendnél. Zsigmondnak egyértelmű szándéka volt, hogy Konstanzban, céljai elérése érdekében külső megnyilvánulásaival is erősítse angol szövetségét s hatást gyakoroljon a francia követekre. Zsigmondot felövezték a Térdszalagrend jelvényeivel, s „az ő maga kívánságára" kapta meg az SS-insigniumot is.[114] Azaz, Zsigmond tudatában volt, mennyiben jelent többet a Rendnél a dinasztikus jelvény: külön kérte, hogy azt is megkaphassa, így egyáltalán nem valószínű, hogy Henrik azzal is felruházta volna, hogy maga adományozza a családi jelvényt. Sőt, bármennyire is tisztelte a „Rómaiak királyát", saját uralkodói méltóságát nem hagyta csorbulni, s nem engedett Európa legbefolyásosabb koronás főjének sem: Zsigmondnak végig kellett járnia a Térdszalagrendbe való felvétel procedúrája összes lépcsőfokát, s neki kellett bizonyságot tennie, alkalmas-e a lovagi társaság jelvényei viselésére, s magának kellett elmennie Londonban a Rend címerkirályához, annak londoni házába.[115] Semmiképpen sem akart Henrik túlságosan is nagy kegyet gyakorolni Zsigmonddal szemben, éppen elég volt az, hogy elhalasztotta a Szent György-napi windsori lovagavatást Zsigmond kedvéért. Az SS-lánc a dinasztia saját intézménye volt, sokkal szűkebb körű társaságot fogott össze, amit nem is valamiféle testületként fogtak fel. Aki viselte, mint Zsigmond is Konstanz-

ban, az angol dinasztiával való politikai szövetséget akarta vele kifejezésre juttatni, s valamiféle politikai elkötelezettség, a király részéről pedig különös királyi kegy jele.

A yorki kard

Zsigmond adományozott egy kardot Henriknek, melyet az alább elemzendő *Beauchamp Pageant* is bizonyít; s amelyet a windsori Szent György kápolnában a Térdszalagrend lovagjai között elfoglalt helye fölé helyezték, mint Zsigmond lovagrendi kardját.[116] V. Henrik is adományozott egy feltehetően térdszalagrendi livrée-vel díszített kardot. (Már Zsigmond látogatása előtt (!): 1415. július 24.: Westminster: V. Henrik angol király végrendeletében Zsigmondra hagy egy 500 márka értékű kardot.[117]) Ez azonban nézetem szerint nem a jelenleg Yorkban látható díszkard, s nem is biztos, hogy térdszalagrendi, mindössze annyit állít a király, éppen a francia, az agincourt-i csatában végződő hadjáratra való behajózás előtt, hogy egy kövekkel díszített kardot hagy a római királyra („legamus fratri nostro precharissimo Sigismundo Romanorum Regi ensem ornatum de lapidibus pretiosis ad valorem D. marcarum"), továbbá jelképesen átadja azt a kardot, amit az oltárról kapott a hit védelmezésére, és Zsigmond kezébe helyezi („quia recepimus ensem ab altari ad Fidem et Ecclesiam defendendas, eidem Romanorum Regi et in manus suas ensem Ecclesiae et Christianitatis commendamus, tanquam illi qui est et Ecclesiae et Fidei fidissimus defensator"). Azaz, ha a király elveszne a harcban, a római király folytassa örökét. Magam inkább a pápától kapott felszentelt kardra gondolok, mintsem térdszalagrendi jelvényre, hiszen azt, ha így történt volna az adományozás, mindenképpen megemlítette volna V. Henrik a következő évben, amikor valóban megkapta Zsigmond a Rendet.

A Sárkányrend jelvényeivel díszített „yorki kard" 1439-ben került a yorki városházára. Vörösréz, aranyozás nyomaival.

1408 és 1416 között készült. A fa hüvelyen hat darab sárkányrendi jelvény van, heraldikailag jobbra forduló, karikában hajló és farkukat nyakuk közé csavaró hátukon keresztet hordozó sárkányok a Rend 1408. évi alapítólevelében leírt, lángkereszt nélküli formát mutatják. Warwick grófjának lovagkönyve, az alább részletezendő ún. *Beauchamp Pageant* illusztrátora valószínűleg nem rendelkezett pontos információkkal a Sárkányos kardról, ezért lehet a Warwick kezében látható kardon több kör alakú, nehezen kivehető díszítés. Az azonban, hogy díszkardról van szó, amit feltehetően a királynak szánt Zsigmond, tagadhatatlan, s valószínűleg ezért is hordozzák egy ceremoniális processzus részeként a monstranciával együtt, ami ugyancsak V. Henriknek szóló fejedelmi ajándék volt. Ugyancsak a yorki kardot ábrázolja a yorki Guildhall - már a II. világháború után épített - nagytermének kőpadlójába helyezett címer-inkrusztáció. A magyar tudomány szerint, Horváth Henrik óta, a yorki kardot Zsigmond királyénak tartja. Horváth szerint Zsigmond adományozta V. Henriknek.[118] Lővei Pál szerint a díszkardot akkor függesztették Zsigmondnak a windsori Szent György-kápolnában lévő Térdszalagrend-tagnak járó ülése fölé, amikor a rend lovagjává avatták. Lővei idézi a yorki városi emlékkönyvet, amely a kardnak a városba kerüléséről szolgáltat adatokat. 1437-ben a kard a windsori dékán tulajdonába került, mint ahogyan a Rend többi tagjának jelvényei haláluk után. A dékán a kardot egy yorkshire-i kanonoknak adta, aki 1439. május 5-én ajándékozta azt York városának.[119]

Elképzelhető az is, a yorki városházán látható díszkardot feltevésem szerint a Sárkányrenddel együtt I. Albert adományozta II. John Mowbray-nek, Norfolk hercegének, így a Sárkányos-kard azért került Yorkba, mert John Mowbray felesége, II. John anyja, Katherine Neville hatalmas yorkshire-i dinasztiából származott, Ralph Neville, Westmorland grófja leánya s az ifjú itt is nőtt fel, anyja, és nagyanyja, Joan Beaufort szárnyai alatt. Joan Beaufort révén a Plantagenet-Lancaster dinasztiával állt rokonságban, nagyanyja ugyanis Lancaster hercegének, Gandi

Jánosnak a leánya volt, IV. Henrik féltestvére.[120] Nagynénje, Cecily Neville volt a felesége Richárd Yorki hercegnek. II. John maga is a York-ház oldalán harcolt, 1461-es halála után a York-család helyeztette a díszkardját a yorki City Hallba. Norfolk unokája, Anne de Mowbray, Norfolk hercegnője IV. Yorki Edward fiához, Richárd norfolki herceghez ment feleségül. [121]

Perényi János tőketerebesi sírkövének SS-lánca

Perényi János tárnokmester (a terebesi ágból, †1458) az egyetlen magyar, - sőt, az európai kontinensen is annak maroknyi kiváltságosnak az egyike - akinek címerpajzsa körül, tőketerebesi (Trebišov, Szlovákia) sírkövén megjelenik az angol Plantagenet, utóbb a Lancaster-ház devizája, az ún. SS lánc vagy gallér(ék), *livrée collier, colerium.*

A Perényi-sírkövön keresztül azt vizsgálhatjuk, hogy a 14-15. században születő nyugat-európai fejedelmi lovagrendek milyen hatással voltak a magyar bárói társadalomra. Perényi János életútja maga is személyes példa, amely mellett sírkövének insigniumai alapján képet nyerhetünk arról, a fejedelmi lovagrendhez való tartozás mennyiben volt hatással a bárók életmódjára, anyagi kultúrájára, mit jelentett egy-egy nyugati uralkodóház adománya, hogyan váltak azok a magyar Sárkányrendnél is magasabb státusszimbólummá - gondolok itt például az Aranygyapjas-rendre, s a Habsburg-házhoz való kötődést tanúsító 16. századi adományokra. Perényi sírköve mentalitás- és életmód-történeti szempontból is jó indikátora annak, hogyan kezdték követni a magyar arisztokraták a nyugat-európai mintákat.

Míg a legkorábbi monarchikus, fejedelmi lovagrendek valódi societasok voltak, s a *chevalerie* eszmerendszerében meghatározott célokkal és keretek között jöttek létre (a magyar Szt. György Társaság 1326-ban, a Térdszalagrend 1348-ban), a később nagy számban szerte Európa udvaraiban elterjedő lo-

vagi társulásokat legfeljebb a jelvény vagy az insigniumok közös használata kötötte össze.[122] Viszont pusztán ceremoniális udvari reprezentáció éltette a Valois-k Rekettye-rendjét, a bretagne-i hercegek Hermelin-rendjét vagy Szent Lélek-rendjét,[123] Bourbon hercegeinek Aranypajzs-rendjét, Auvergne grófjának Aranyalma-rendjét, a kasztíliai II. János által alapított Pikkely-rendet, a Habsburgok Szalamander-rendjét, a nápolyi Tarantóiak Szentlélek-rendjét, Jó René, Anjou hercegének Félhold-rendjét.[124]

Nem tagadható, a korai rendeknek is döntően politikai céljaik voltak, az uralkodó vagy a dinasztia védelmére, érdekei támogatására jöttek létre, de, legalábbis egy ideig megtartották az egyházi lovagrendektől átvett keretrendszert (statútumok, évenkénti gyűlések, a tagok feladatainak és jogainak meghatározása). Néhány valóban akár a 16–17. századig megtartotta a lovagi fraternitás szabályrendszerét, például a Jó Fülöp burgundi herceg által 1430-ban alapított Aranygyapjas Rend, vagy a mai is működő, s mindmáig nemzeti és politikai töltetű skót Bogáncs-rend, de a többség inkább személyekhez kötődött, s ceremoniális, reprezentációs, propagandisztikus szerepet nyert, s egyre kevésbé működött lovagrendként. Míg a kasztíliai Pólya-rend (*Orden de la Banda*, 1330) megőrizte a *reconquista* örökségét, vagy a Lusignanok ciprusi Kard-rendje hű maradt a *cruciata* szellemiségéhez, a francia Valois-k Csillagrendje (1352) és az angol Térdszalagrend politikai ellenpontjaként létesült a Százéves Háború viharai közepette.[125] Tagadhatatlan, hogy politikai orientációja volt a 15. század francia belharcaiban az Orléans-i Tornagallér rendnek (*Ordre du Camail*), szemben a burgundiak Aranygyapjújával.[126]

A fejedelmi lovagrendek, s azok rendjelvényei a 14. század végétől már nem egyszerűen kegyes társulásokat szimbolizáltak, hanem a politikai reprezentáció eszközei voltak. Ikonográfiai ábrázolásaik sokat elárulnak a korabeli bárói társadalom tekintélytiszteletéről, státuszszimbólumairól. Különösen ilyen szerepet játszottak az eleinte egy-egy uralkodó, vagy több

generáció után egy dinasztia vagy dinasztia-ág devizái, livrée-i (*devise, liberige*), emblémái, amelyek politikai töltetű kitüntetésekké váltak, s az arisztokrata társadalomban pedig a rang és a státusz közvetett, másodlagos indikátorai lettek, különösen dívott azok megjelenítése minden lehetséges formában és módon. Gyakorta egy-egy uralkodó személyes emblémája, vagy mottója vált egyfajta lovagi társaság összekötő kapcsává, anélkül, hogy a megadományozottak bármikor is összegyűltek volna rendként, vagy bármennyire is hasonlítottak volna egy rendre. Sisakdíszek, állatjelvények, személyes jelképek sora vált divattá - ami nem jelenti azt azonban, hogy mindezt egyfajta úri divatként vagy hóbortként aposztrofáljuk. A Habsburg-dinasztiához kötődő devizaként alapította III. "Copfos" Albert a Hajfonat- vagy Copf-rendet 1365 után,[127] majd az 1409-es Osztrák Sárkányos Társaságnak[128] és az 1433-ban V. Habsburg Albert életre hívta (Fehér) Sas-rendnek is dinasztikus és politikai háttere volt.[129]

A jelvényeknek igenis volt politikai jelentősége, s az értő közönség fogékony volt irántuk, s jól „olvasta" a ruhákon, zászlókon, lótakarón, sírkövön, kódexborítón ábrázolt jelvényt vagy emblémát. Nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy egy Perényi miért véseti sírkövére két távoli monarchia rendjelvényét, a kannát és a S-ekből font láncot. Ezzel üzenni akart valamit. A korabeli bárók érzékeltetni kívánták, az elnyert kitüntetések egyrészt családjuk státuszát növelik, másrészt valamilyen politikai lojalitást is kifejeznek. A konstanzi zsinaton, mint azt például Ulrich von Richental illuminált krónikájából látjuk, jelentősége volt, hogy a Zsigmond-párthoz, az uniós eszméhez való kötődést sugalló Sárkány-rendet vagy az ellenpárt, az avignoni pápaság szekerét toló, unió-ellenes Valois-k Csillag-rendjét viseli valaki. A 15. század második felétől természetesen nem mehetünk el szó nélkül a mellett, hogy a rendjelvények, a kitüntetések halmozása a lovagi társadalom divatjává vált, s egyre-másra találkozunk olyan sírkövekkel például, ahol több, 5-6 rendjel is előfordul.[130] Szinte tömegesen van-

nak jelen rendjelek a himmelkroni ciszterci kolostorban.[131] A Sárkány-rend sem töltötte be azt a politikai célt már az 1430-as években, amikor Zsigmond szinte sorozatban adományozta.[132] Egyes rendjelvények valóban túlélték korukat és ceremoniális kitüntetésekké váltak, mint a brandenburgi őrgróf Hohenzollernek hattyúval díszített Miasszonyunk-rendje, vagy a dán királyok Elefánt-rendje.[133]

A Zsigmonddal való közösségvállalást jelentette többek között - ha a Sárkány-rend külföldieknek való nagyszámú adományára és azok ikonográfiai megjelenítésére itt nem is térünk ki - például szövetségese, Vas(erejű) Ernő (Ernst der Eiserne) stájer herceg Kendő-rend adománya is, amint azt a herceg sírjában talált sírruha-szövetet borító kendő-jelvények is bizonyítják.[134] A király, ahogyan a Sárkány-rendet is azoknak osztogatta, akikkel valamiféle politikai közösséget, szövetséget remélt vagy vállalt, a cseh rendjelvényt is úgy kapták meg a kitüntetettek, hogy nemcsak a rend tagjaivá váltak, - hiszen egyre kevésbé funkcionált valódi fraternitasként a lovagi társulás - hanem beiktathatták - tekintély- státusznövelő elemként - saját emblémáik sorába és használhatták is. A Sárkány-rend is egyre kevésbé funkcionált societasként, hanem egyfajta politikai közösséget jelentett Zsigmond belső köreivel, és a rendtagok nem feltétlenül „ültek össze" lovagrendként, hanem büszkén s fennen hirdették - sírköveiken, libériájukon, lovagi tornákon, követségek, ceremoniális rendezvények során - a Zsigmondhoz, vagy a magyar és birodalmi érdekekhez való lojalitást. Az aragón király számára történt Sárkány-rend adományozás valójában azt jelentette, hogy I. Ferdinánd azonosult Zsigmond céljaival, és késznek mutatkozott a konstanzi zsinaton lemondatni XIII. Benedek ellenpápát. Ezt rendjelvény cserével pecsételték meg. A személyes signumokból így politikai hátterű kitüntetések lettek, senki nem gondolta, hogy Perényi János majd részt vesz a Lancaster-ház SS-rendjének ülésein. A jelvény ranggá vált, viselete pedig kiemelte elnyerőit s emelte tekintélyüket a bárói társadalmon belül. Perényi

sírkövén a Lancaster-insignium együtt jelenik meg a nem kevésbé rangos aragóniai Kanna-rend jelvényével együtt (egy stólán függő kétfülű kanna három liliommal, s a stóla felső hajlatában írásszalag „ma(r)ia ora p(ro) nob(is)" felirattal).[135] Perényi sírkövén a Sárkány-rend jelvénye is megjelenik, a nyakát farkával körültekerő sárkány, sugárkoszorú övezte görögkereszttel.

Az SS-lánc a Térdszalagrenddel együtt adományozott kitüntetés volt, amely a 15. századra a Rend egyik livrée-jévé vált, s a Lancaster-dinasztia rendkívül nagy fontosságot tulajdonított neki. Igen nagy jelentőségű, hogy a dinasztiához szorosan kötődő devizát egy magyar báró is megkapta. Egy korábbi munkámban azt kívántam igazolni, hogy Perényi maga az angol királytól kapta a jelvényt.[136] A források kiemelik több helyen is Perényi Zsigmondnak tett szolgálatait Angliában, s valószínűsíthető jó, személyes kapcsolatban állt V. Henrik angol királlyal, vagy a Lancaster-ház többi tagjával, akiknek joguk volt az SS-insigniumot adományozni. Esetleg V. Henrik halála után (1422) a Lancaster-ház tagjai, a kormányzó régensek – János, Bedford hercege; vagy Humphrey, Gloucester hercege – egyike vagy esetleg a meglehetősen világi életet élő harmadik testvér, Beaufort Henrik, Winchester püspöke ruházta fel az SS-lánccal. A Lancaster-ház tagjai is viselték a családi jelvényeket,s maguk is adományozták az SS-láncot. Maga Bedford hercege is alkalmazza az 'S'-szimbolikát, hóráskönyvében jelmondatát 'S' betűkön szerepel.[137] Feltehetően ezek a kapcsolatok Perényi angliai útján, vagy akár korábban, a konstanzi zsinaton alakultak ki, tárgyalhatott az angol külpolitika irányítóival, vagy az angol zsinati követség tagjaival, közöttük a dinasztia tagjaival. Perényi igen aktív volt a zsigmondi külpolitikában, több birtokadomány-levél is kiemeli külhoni szolgálatait – nagyszámú kíséretével – Nyugat-Európában, és diplomáciai tehetségét, különös tekintettel a konstanzi zsinatra, s munkálkodását a schizma megszüntetésén.[138] (Apja, Imre is járt Aachenben Zsigmonddal.[139]) Zsigmondot Aragóniába is el-

kísérte, erről tanúskodik sírkövén a Kanna-rend. A Kanna-rendet azonban a kíséret több tagja is megkapta, a Plantagenet-devizát azonban csak Perényi János. Perényit Zsigmond halála után is az uralkodók szinte elárasztották adományokkal, mind kihangsúlyozva Zsigmondnak tett külhoni munkálkodásait.[140]

Valószínű, hogy János fivére, István, későbbi asztalnokmester († 1437) viszont Aragóniában kapta Ferdinánd királytól a Kanna-rendet, mely – a sisak mögötti, bal oldalon lévő kétfülű kanna s benne három szál liliom képében – ábrázolódik sírkövén is (Rudabánya, református templom, belső keleti fala) – a Sárkány-rend jelvénye (farkát a nyaka köré tekerő sárkány, fölötte sokágú, görögkereszt alakú cillaggal) mellett.[141] Érdekes viszont, hogy a Perényieknek a konstanzi zsinat idejében a legtekintélyesebb tagja, Imre, István és János apja, titkos kancellár († 1418) sírköve, amely eredetileg az általa Kurityán és Felsőnyárád között, Újházán alapított pálos kolostorban állott (ma Miskolc, Hermann Ottó Múzeum),[142] bár töredékesen maradt fenn, nem ábrázol semmilyen rendi jelvényt, még a Sárkányos Társaságét sem, pedig azok a részei, ahol azoknak „lenniük kellett volna", a sisak két oldalán, éppen épen megmaradtak.[143] Nem tudjuk azonban, hogy Imre titkos kancellár az aacheni koronázáson és a konstanzi zsinaton túl máshová is elkísérte volna Zsigmondot.

Sajnos a fennmaradt pecsétek sem segítenek abban, hogy meg tudjuk vizsgálni, hogy a bárók a sírköveken túl használták-e a fejedelmi insigniumokat. A Perényiek esetében remélhette volna a kutató, hogy a sírköveken is megjelenített jelvények ábrázoltattak pecséteken is. Perényi János 1424-es magánpecsétjén csupán a családi címerjelvény, sasszárny pár között szakállas férfifej ábrázolódik.[144] E tekintetben több más pecsétjén sem jártunk szerencsével.

Érdekes módon a Perényiek további generációi nem viszik tovább egyetlen rendjelvény használatát sem, a 15. század végi és a 16. század eleji családtagok emlékein még a Sárkány-rend

sem ábrázolódik. János tárnokmester fia, Perényi István tárnokmester († 1484/1487) síremléke (Tőketerebes, római katolikus templom), amit sokáig Perényi Imre nádor († 1519) tumbájaként azonosítottak[145], mindössze alig több mint 2-3 évtizeddel később készülhetett, mint János és István rendjeles sírkövei, mégsem viseli nyomát a jelvénynek. Sajnos János tárnokmester fiának, Péternek († 1471) a sírköve elpusztult (Pozsony, Szent Márton templom).[146] A Sárkány-rend valamely oknál fogva azonban nem felejtődik el, hanem több generáció múltán újra feltűnik a családban.[147] Elsőként Perényi Ferenc váradi püspök († 1526) pásztorbotján, a Mária-alak hátlapján lévő címerpajzs körül jelenik meg (Nyitra, Székesegyház),[148] de különös módon a püspökhöz köthető többi tárgyi emléken nem találjuk nyomát, úgymint misekönyvén (*Missale Strigoniense*, 1498, Győr, korábban szemináriumi, majd Székesegyházi Könyvtár, Perényi címer, a címlap versoján, vagy a 207. folión).[149] Újabban viszont a gyulafehérvári egyházmegyei gyűjtemény kiállítása során kerültek napvilágra - az egyébként korábban is ismert, és a kolozsvári piarista templomban őrzött - Perényi Ferenc püspöki kazulájának rendjelvény ábrázolásai.[150] A püspöki ornátus keresztjén, annak hosszanti szárán kilenc vázában liliomkoszorú és szárnyas griff ábrázolódik, ami az aragón Kanna-rendre utal; valamint a kereszt alján enyhén dőlt, 11 darab S alakú motívumból álló félkör, amely pedig kétségtelenül a Lancaster SS-lánc. Anyaga a 15. század végén készült Utrechtben, hímzése magyar. Utóbb a kolozsvári jezsuita, majd piarista templom kincstárába került.[151] A rendjelvények jelentőségét csak néhány éve fedezte fel Takács Imre. Sajnos azonban Perényi Ferenc pecsétjein sem bukkanunk a jelvények nyomára, nem ábrázolják még a Sárkányos-jelvényt sem.[152] Felvetődik a kérdés, ha eltűnt 40-50 évre a Kanna-rend és a Lancaster-rend jelvénye a családi insigniumok köréből, a közös nemzetségi „emlékezet" hogyan őrizhette meg mégis, hogy e kitüntetéseknek jelentősége van, s a család státuszának emeléséhez szolgál. Ezt fejezi ki, hogy több gene-

rációval a rendszerzők után élő Perényi Péter temesi ispán (†1548) felelevenítette a Sárkány-rendet, és siklósi rezidenciáján használta is (az ún. Perényi-bástya domborművén a címert öleli körül a sárkány).[153]

A Châtillon-sírkő

A fejedelmi rendeken kívül maga egy-egy Magyarországon tartózkodó nyugati arisztokrata is hatással lehetett címerhasználatával a magyar heraldikai gyakorlatra – erre lehet példa a budai ún. Châtillon-sírkő, mely szoros stiláris és motivális kapcsolatban áll a Perényi-sírkövekkel. A Zsigmond udvarában tartózkodó nyugati, francia, itáliai, hispániai arisztokraták hatással lehettek a magyar arisztokrata kultúrára is – például Dom Pedro portugál herceg vagy Pomerániai Erik dán király. Egyetlen olyan hazai ábrázolásunk van, amelyen feltűnik a Lancaster-deviza, az SS-lánc egy apró eleme: az 1436-ra datált, a budai domonkos templomból származó ún. Châtillon-sírkövön ugyanolyan négyzetes lapocskát, háromkaréjon függő, drágaköves gyöngyös díszt találunk, mint például a terebesi Perényi-sírkő SS-láncának alján, a sisakdísz job oldalán. Sajnos a vörösmárvány sírkőből éppen a "lényeg", a felső része nem maradt meg. Címerének maradványai alapján történtek próbálkozások, hogy azonosítsák. Magam megkíséreltem igazolni, hogy a sírkő egy Châtilloné, egy Magyarországon meghalt francia lovagé.[154]

Sárkányos jelvények V. Henrik hagyatéki leltárában

Már V. Henrik király halálakor készített összeírás, az 1422-es *inquisitio post mortem*-e említ egy „kereszttel díszített Sárkány-emblémát", ami akár a zsigmondi Sárkány-rend adományozásának bizonyítéka lehet, vagy mindenképpen egy Zsig-

mondhoz köthető adomány.[155] Ennek ellenére 1423-ig csak nagyon óvatosan állíthatjuk nem állíthatjuk, hogy Zsigmond felruházta Henriket a Sárkányos Társaság insigniájával. V. Henrik angol király 1422-es halála után az angol parlament jegyzői 1423-ban pontos leltárt vettek fel az uralkodó hagyatékáról.[156] Bennünket főként a feltehetően Zsigmondtól kapott sárkányos vagy valószínűsíthetően sárkányrendi jelvények érdekelnek. Az adott leltárjegyzéknek egyértelműen a Sárkányrendhez köthető ékszerei azok, amelyeket a szöveg a „lyntworme" („lindworm", „lintworm") kifejezéssel jelöl, amely a korabeli angol heraldikában is – voltaképpen a francia *serpent*-nek megfelelve – a zsigmondi Sárkányos Társaság kígyóját, az ábrázolásokban szárny és láb nélküli, tekeredő, gyakran a farkát a fejéhez fordító kígyót jelöli. (A draco és angol változata, a „dragon" a címerek szárnyas sárkányára értendő.) A leltár tartalmazza a kincsek felbecsült árát is. Több darabról van szó: egy aranysárkány, rajta aranykereszttel – ez is a magyar Sárkányrendre utal; egy kis, aranyozott ezüst sárkány; egy aranylánc aranykereszttel, és egy – feltehetően rajta csüngő – sárkánnyal, ami elképzelhető, a rendi lánc lehet; egy aranysárkány egy zafírral és 12 gyönggyel díszítve; s három aranyozott ezüstből készült sárkány.[157] Az is lehetséges, az 1416-os látogatás után Zsigmond még több rendjelvény-változatot küldetett az angol királynak, ezért van valamelyik darabból több is.

Norfolk hercege, a Sárkányrend lovagja

A Sárkányos rend adományozásával megajándékozhatta Zsigmond a Lancastereket, de ez nem volt kölcsönös, s nem is tudunk arról sem, bárki – az egyetlen, alábbi részletezendő Norfolk hercegén kívül – viselte volna-e a Sárkányos társaság jelvényeit. 1439. június 22-én Budán John Mowbray-t, Norfolk hercegét Albert király a Sárkányrend lovagjává avatta s egyszersmind felhatalmazta, hogy hat másik nemes férfit is ezen

renddel díszíthessen. II. John, Norfolk harmadik hercege, Nottingham grófja, Earl Marshal (1415–61) I. Johnnak, Norfolk hercegének a fia, aki nagyon jó kapcsolatokat ápolt a Lancasterekkel: szinte együtt nőtt fel a királlyal, V. Henrikkel, mert IV. Henrik anyósa gyámsága alá helyeztette. Nagyapja, Thomas de Mowbray, Norfolk első hercege, Nottingham grófja, Earl Marshal 1399-ben Velencében halt meg, II. Richárd száműzte, s a források tanúsága szerint Magyarországon is járt, 1399-ben. Feltehetően Zsigmonddal is találkozhatott. Innen ered fia, a Mowbray-ház és a magyar király kapcsolata.[158] Bár az oklevelet – a *Reichsregistratursbuchból* idézi Teleki – Albert adta ki, kifejezetten hangsúlyozza a király, az adománnyal Zsigmond emlékének tiszteleg. Ki is emeli Albert, hogy a Zsigmond alatti Angliával való baráti viszonyainak megerősítése tekintetéből adományozza János norfolki hercegnek a Rend insigniumát.[159]

Más vonatkozása is lehet az adománynak: Zsigmond többször is találkozott a VI. Henrik kiskorúsága idején országló régenstanács tagjaival, akik közül például a fennebb említett herceg apja, John Mowbray, Norfolk hercege gyakran járt el Anglia ügyeiben követként, s a külpolitika „szakértőjének" számított az angol udvarban.[160] Zsigmonddal találkozott 1416-os látogatása során, s később a tanács állandó tagjaként az európai politika színterén, franciaországi, burgundi küldetésein Zsigmond követeivel érintkezett.[161] Az 1420-as évek vége felé Norfolk az udvar egyik legbefolyásosabb személyiségévé emelkedett, nem véletlen, hogy Zsigmond őt „választotta" ki az angliai kapcsolatai erősítésére.[162] Sokkal inkább értelmezhető lenne a forrás, ha Zsigmond ajándékozta meg volna Norfolkot a Sárkányrenddel, de John Mowbray 1432-ben bekövetkező halála ezt meghiúsította, s fia még nagyon fiatal volt s a lovagi kiválóság terén nem alkotott még annyit, hogy a Renddel felruházzák. Így Albertra maradt az adomány, Zsigmond politikai végrendelete végrehajtójaként az új uralkodó hajtotta végre azt a gesztust, ami az idősb Norfolk hercegének szólt volna. Azon-

ban Albert gyámfia, VI. Albert találkozott mind az idősb, mind az ifjabb Mowbray-jel.[163] Az ifjabb Mowbray pedig 1439-re már tekintélyes lovaggá nőtte ki magát: Calais védőjeként s diplomáciai küldetésekben is jeleskedett.[164] Nagyon valószínű, hogy külpolitikai meggondolásokat kell látnunk Albert rend-adománya mögött: két másik, Albert által történt Sárkányos lovaggá avatás mögött is diplomáciai érdekek húzódtak.[165] A baseli zsinatra küldött követének, János lübecki püspöknek (Johannes Hundebeke, másképp Dülmen) az unokaöccsét is azért emelte be a fraternitásba, hogy a püspököt lekötelezze.[166] Egy másik lényeges szempont, hogy Zsigmond egyre szaporodó Sárkányrend-adományainál megfigyelhető az 1420-as évek végétől, hogy minél tekintélyesebb európai famíliákat kíván bevenni a fraternitásba, s ennek oka az 1429-ben alapított burgundi Aranygyapjas Renddel való versengés lehetett.[167]

1429. Habsburg I. Albert gyámfia VI. Henrik koronázásán

1429. november 5. Habsburg I. Albert magyar király gyámfiának, ifjabb Albertnek részvétele illetve lovaggá ütése VI. Henrik angol király koronázásán Westminsterben. Albert másodunokatestvérét, Vaserejű Ernő († 1424) stájer-osztrák herceg fiát, VI. Albertet, a forrásokban „Ausztria hercegének a fiát" üti VI. Henrik lovaggá a koronázásán. Ernő, Stájerország hercege azonban a Habsburgok 1379-es birtokfelosztása után is viseli az Ausztria hercege címet, noha csak Belső-Ausztriára terjed ki uralma. A forrásokban is így szerepel, az angol krónikaírók is Ausztria hercegének, Albert későbbi magyar király fiaként aposztrofálták. Igaz, I. Albert fia Utószülött László csak 1440-ben születik meg. Albert gyámfia, Stájer Albert, a későbbi III. Frigyes császár fivére utóbb valóban osztrák herceg lesz, Utószülött V. László halála után, 1457–1463 között, s korban is alkalmas arra, hogy 1429-ben, 11 éves korában lovaggá üssék. (Vaserejű Ernő 1424-es halála után Albert a szár-

nyai alá vette két unokaöccsét, a későbbi Frigyes császárt és Albertet.) Valószínűleg az angol politika fejezte ki ezzel Zsigmondnak tiszteletét, akit meghívtak ugyan a koronázásra, s aki valószínűleg maga helyett küldött mást: akkor már kijelölt utódjának, Albertnek, vejének gyámfiát.[168] Ernő sem volt távol a zsigmondi politikától, igaz, a harcias herceg és Zsigmond között többször is feszült volt a viszony,[169] de többször jártak el, Alberttel együtt Zsigmond érdekeit képviselendő, például Velence ellen.[170] Vaserejű Ernő utóbb Zsigmond kiváló katonája lett, a husziták ellen is harcolt Zsigmond képviseletében, így Ernő fiának egy ilyen reprezentatív feladatra való kiválasztásában Zsigmond is egyet értett.[171] S a későbbi Sárkányrend-adományozás terén sem elhanyagolható, hogy Ernő a Rend tagja volt, az ausztriai társaság alapítójaként.[172] VI. Stájer Albertnek lehetett szerepe Norfolk hercegének a Sárkányos Rendbe való felvételében: Albert gyámfia, VI. Albert találkozott mind az idősb, mind az ifjabb Mowbray-jel VI. Henrik koronázásán, s akár barátságot is köthetett a két ifjú lovag, s 1439-ben, már mint Alsó-és Felső Ausztria tényleges ura, javasolhatta másod-unokabátyjának, tüntessék ki angliai lovagtársát.[173]

Mindenesetre az angol politika irányítói, többek között Zsigmond jó ismerősei, Beaufort kardinális, Bedford hercege, vagy Warwick grófja számára nyilvánvaló volt, hogy a zsigmondi elvekhez hű Albert fogja örökölni apósa országait s így már Zsigmond életében törekedtek arra, hogy Ausztriával is jó kapcsolatokat alakítsanak ki. Angliának szüksége volt Zsigmond támogatására: VI. Henrik kettős királysága összeomlott volna a császár s egyben Európa legtekintélyesebb uralkodója hozzájárulása nélkül. Anglia pedig az 1420-as évek második felében Henrik francia királlyá való megkoronázására készült, V. Henrik külpolitikai terveinek megfelelően. Nagyon fontos volt tehát Zsigmond barátságának a fenntartása, s az 1416-os canterbury-i szövetség akár formális fenntartása, lebegtetése is. Ezért kell, hogy meghívják a koronázásra, s a követeként küldött Albertnek pedig azt a gesztust tegyék, hogy maga a két or-

ság királya üsse lovaggá. Zsigmond szankcionálta V. Henrik álmát a Lancaster *imperium*-ról, a kettős monarchiáról - s amíg Zsigmond helyeselte, a kor másik tekintélyes politikai ereje, Burgundia sem lépett fel Anglia ellen. S ne felejtsük el a koronázás s Zsigmond támogatásának aktualitását: néhány hónappal korábban 1429 júliusában a reimsi székesegyházban, Jeanne d'Arc közreműködésével a *dauphin*-t VII. Károly francia királlyá koronázták, felrúgva ezzel a troyes-i szerződést. Nagyon fontos aktualitást nyer így már Magyarország, Csehország és a Birodalom örököse gyámjának angliai utazása rögtön a reimsi koronázás után. A novemberi, angol királlyá való koronázáson nem az volt a lényeg, ki, mely uralkodó teszi tiszteletét az új Lancaster uralkodónak, hanem az, ki hogyan áll hozzá a soron következő reimsi koronázáshoz. Az angoloknak szükségük volt arra, hogy Zsigmonddal - Jó Fülöp burgundi herceggel - tárgyaljanak. Hogy a pápát megnyerjék, az angol propaganda még arra is hajlandó volt, hogy Becket Szt. Tamás megszentelt olajával kenjék fel az ifjú uralkodó homlokát.[174] Ez nyilvánvalóan a Chlodvig-féle szent olajra utalt, mint az is, hogy Valois Katalinnak jelen kellett lennie a koronázáson. Mindent elkövettek az angolok annak érdekében, hogy a követek Katalint a jó anya szerepében lássák: szükség volt a francia trónhoz Henrik Valois származására, a Capeting vérre, amely legitimitást nyújtott Henriknek - s ami hivatott volt meggyőzni például Zsigmondot, hogy ő Franciaország jogos uralkodója, nem pedig az eretnek által trónra ültetett *dauphin*.[175] Így a Henrik koronázására az ifjú Ausztriai Albertet elkísérő magyar és osztrák lovagokat az angol király, vagy a Lancasterház régensei övezték fel az SS-insigniummal. Az is elképzelhető, talán ekkor részesedhetett Perényi János is a Lancasterház devizájában, hiszen korábbi angliai szolgálatairól az Alberttől 1438-ban kapott oklevél emlékezik meg.

1438-ban Albert király a Térdszalagrend lovagja lett.[176] Ekkor kerülhetett Angliába az Albert királyt dicsőítő költemény, a znojmói Nicolaus Petschacher tollából.[177]

Ikonográfiai emlékek.
Kéziratos források.

Luxemburgi Zsigmond angliai kéziratokon

A Zsigmond-iránti tiszteletről ad tanúbizonyságot a Szent Zsigmond-kultusz János, Bedford hercege 1430-as évekre datált hóráskönyvében, Zsigmond alakjának ábrázolásával.[178] Maga Bedford, V. Henrik öccse is nagy tisztelettel viseltetett Zsigmond iránt. 1416-ban a herceg tagja volt a királyt fogadó bizottságnak, aki júliusban Rochesterben majdnem egy teljes hónapot töltött a herceg vendégeként. A korban Zsigmond-által (is) terjesztett kultusz - ami Európában értelemszerűen „magyar" kultusszá vált, hiszen a budai udvarban szándékozott ezt ápolni Zsigmond[179] - megjelenik a hóráskönyv fő v. nyitólapján. Lancaster János, Bedford hercege Szent György előtt térdel, s mellette a jobb felső sarokban a Szent Zsigmond mártíromsága látható (i.e. kútba vetik), ami a művészettörténészek szerint egyértelműen Európa akkori - 1430-as évek - legnagyobb tekintélyű uralkodói személyiségére utal. A Zsigmond-kultusz olyannyira magyarrá válik Angliában, hogy sok helyütt Magyarországi Szent Zsigmondról van szó! Zsigmond és Henrik másik szövetségese, Jó Fülöp burgundi herceg, aki maga is ápolta Szent Zsigmond kultuszát, a Vatikáni Múzeum Credo-gobelinjén Zsigmondot családja mitikus őseként, Dávid király alakjában jelenítette meg.[180]

A hóráskönyv tanúsága szerint sem „felejtették" el Zsigmondot Angliában az 1420-as évek második felében sem, s noha a katonai szövetség nem realizálódott, a Lancaster-testvériségbe befogadott császár az angol politikai érdekekben fontos szerepet töltött be. Anglia igyekezett a Zsigmonddal való jó viszonyt fenntartani, nemcsak mivel céljai számára ez volt a legkézenfekvőbb, hanem mind a Plantagenet-, mind a Lancaster-Luxemburg kapcsolat, az angol politika utóbbi emberöltőjének politikai orientációja, különösen V. Henrik öröksége volt az, ami a kortársak szemében Angliát Európa élére emelte. Ennek ápolása az V. Henrik utáni politikusok is ragaszkodtak, nem hagyták „kihűlni" a Százéves Háború döntő jelentőségű szövetségét.

Ugyancsak meglepő hasonlatosságot tapasztalhatunk a Bedford-féle hóráskönyv Szent György alakja és V. Henrik között.[181] Éppen a legismertebb, ismeretlen művész által festett portréjá szinte tökéletes mása a Bedford-féle György-alaknak.[182] Szent György a Térdszalagrend öltözékét viseli, Anglia keresztjével a mellén – ugyanazt, amit Zsigmond viselt Windsorban s utána a konstanzi zsinaton, a résztvevők nem kis megrökönyödésére. A hóráskönyv keletkezésének idején – 1420-23 körül, házassági ajándékként készült jövendőbelije, Burgundiai Anna számára – még élénken él a Lancaster-Luxemburg közösség, ami egy Angol-Német/Magyar-Burgundi hármas kötelékké lesz egyrészt az 1420-as troyes-i szerződés után, illetve a szerződést megpecsételő burgundi házasság, Bedford és Anna, Jó Fülöp herceg húga teszi a hóráskönyv képi ábrázolásait és utalásait az aktuálpolitika síkján értelmezhetővé.[183] A Henriket szimbolizáló Szent György-alak mintegy a mennyből visszatérve (V. Henrik 1422-ben meghalt) adja áldását a házasságra, így Szent Zsigmond alakja a burgundi eredetre is utal, de Bedford, Franciaország régense figyelmébe ajánlja egyben a római királlyal való baráti viszony folytatását is. Az 1420-as évek elején, főleg az angol király halála után bekövetkező politikai űrben Zsigmond érdeke is azt kívánta, hogy konstanzi szövetségese, Ang-

lia megerősödjön a burgundi szövetséggel. Erről volt is már korábban szó, 1416 szeptemberében tárgyalt Calaisban Zsigmond, Henrik és Félelemnélküli János: a troyes-i pontok illetve a házasság terve szóba került, az imperator is áldását adta (a hercegnő 1416-ban még nem volt 12 éves, így halasztották el a frigyet 1423-ra.)[184]

Luxemburg-címer a Salisbury-i Breviáriumon

A Bedford-breviárium mellett Bedford személyes könyvtára másik darabjának, az ún. Salisbury-i Breváriumnak is van egy vonatkozása, amely a Lancaster-Luxemburg viszonyra világít rá.[185]

Bedford hercege harmadik felesége, Luxembourg Jacquetta révén felkerült a hóráskönyv címerpajzsára a Luxemburgok címere is. (A Luxemburg-címer saszárny fekete alapján lefelé hajló arany hársfalevelek.[186]) Jacquetta a Luxemburgok francia – arlon-brabanti – ágából való, Péternek, St. Pol grófjának lánya, angol házassága a Luxemburgok ezen ágának angolbarátságának is tanúbizonysága. Nagybátyja, Luxembourg Lajos, Thérouanne püspöke Bedford hercegének kancellárja volt s az előző Bedford-hercegné, Burgundi Anna halála után ő szervezte meg Bedford Luxembourg-házasságát. Nyilvánvaló volt, hogy Jeanne d'Arc megégetése után a burgundi-angol szövetség felbomlóban van, s az angoloknak megfelelt egy, a francia arisztokrácia angolhű részéből való, nagy tekintélyű családdal kötendő újabb szövetség. A St. Pol-okkal talán Normandia megtarthatónak tűnt.[187] A házasság 1433. április 20-án, éppen Lajos püspökségében, Thérouanne-ban köttetett.[188] Angliának szüksége is volt a Luxembourg-család támogatására, mivel birtokai a burgundiak megálmodott államának útjában álltak, lévén, hogy a flamand és a burgundiai területeik között feküdtek, s így a Luxembourg-földek stratégiai fontosságot nyertek, amikor az 1435-ös arras-i szerződés után Jó Fülöp felmondta

az angol szövetséget. A Luxembourgok nagy szerepet játszottak a „Lancaster-Franciaország" kormányzásában, St. Pol grófja és Lajos, Thérouanne püspöke vezették az angolok által uralt Franciaország követségét az arras-i kongresszuson, 1435 augusztusában. Egy másik Luxembourg-lány pedig Anjou René felesége lett, így VI. Henrik királynéja, Margit is Luxembourg-Lancaster rokonságba került.[189] A házasságban az is szerepet játszott, hogy Anglia, mint Franciaország trónjának birtokosa legitimitását akarta növelni, így keresett egy olyan családot, amely legalábbis eredetmítosza szerint Nagy Károlytól származott. Mivel Bedfordnak nem született gyermeke Burgundi Annától, joggal remélhette egy új házasságban, Luxembourg Jacquetta Nagy Károly-i vérét egyesítve a Plantagenet-Lancaster törzzsel, utódja születik. Nem véletlen, hogy féltve őrködött Anglia új Luxemburg szövetségesein, Lajost VI. Henrik 1437-ben Ely püspökének tette meg *in commendam*.[190] Majd kijárta számára Rouen érsekségét, Jacquetta pedig megtarthatta Bedford hercegi címét s egyes birtokokat haláláig (*Duchess of Her Own Right*: saját jogán pair-ré tette a parlament férje halála után). Különös, hogy Bedford (1435) és Warwick halála (1439) után Luxembourg Lajos kezébe került a franciaországi angol területek kormányzása, s az új roueni érsek még angol sereget is vezetett (Lord Talbottal együtt), amely az arras-i kongresszus után volt hivatott megerősíteni az angol pozíciókat.[191] Luxembourg haláláig (1443) igen előkelő helyet foglalt el az angol politikában, az angol érdekek szekértolója volt. A Luxemburg-címer tovább öröklődött Jacquetta de St. Pol utódain: Richard Wydeville-lel, Rivers bárójával kötött második házasságából született lánya, Elisabeth Wydeville/Woodville trónra emelkedett: Yorki IV. Edward sokat vitatott *mesalliance*-ának volt a részese. IV. Edward fiai, V. Edward és Richárd York hercege - a legenda szerint a Towerben Richard of Gloucester, a későbbi III. Richárd által meggyilkoltatott „kis hercegek" - tovább viselték a Luxemburg-sast, csakúgy, mint Elisabeth és és IV. Edward életben maradt gyermeke, Yorki Erzsé-

bet, aki a Tudor-dinasztia ősanyja lett. Így VIII. Henriknek is Luxemburg-dédanyja volt.

Zsigmond király ábrázolásai a Beauchamp Pageant-ön

Luxemburgi Zsigmond 1416-os angliai látogatásához szervesen kapcsolódik egy kéziratos forrás, amely mindezidáig ismeretlen volt a hazai Zsigmond-kutatásban, továbbá tollrajz-ábrázolásaira a nemzetközi Zsigmond-ikonográfia sem fordított kellő figyelmet.

A korabeli lovagi-udvari élet egyik legfontosabb eseményéről a kor sajátos forrásai, a "lovagkönyvek", az egyes bárók dicső tetteit megörökítő családi krónikák ("*pageant*") is beszámoltak.[192] Kutatásaim során bukkantam rá a British Museum [ma Library] Kézirattárában két, magyar vonatkozásokat is tartalmazó illusztrált kéziratra: Richard Beauchamp, Warwick 13. grófjának (1382–1439) a *pageant*-jára,[193] illetve az ún. *Warwick*-, vagy *Rous-tekercs*re.[194] Ez utóbbinak, a John Rousnak, a Warwick grófok házi történetírója alkotásának tulajdonított *Rous Roll*nak van egy a British Library-ben őrzött középangol nyelvű kódex mellett egy latin változata, ez a College of Arms-ban (a címerkirály kollégiuma, *collegium armorum*) található Londonban.[195] Mindhárom kézirat beszámol Warwick grófja és Luxemburgi Zsigmond igen szoros kapcsolatáról, de a magyar királyi emlékek kutatása szempontjából a legjelentősebb az előbbi, az ikonográfiai forrásokat is tartalmazó *Beauchamp Pageant*. A lovagkönyv a konstanzi zsinat időszakában Zsigmondról, Borbála királynéról, udvartartásukról, kíséretükről stb. tollrajz-ábrázolásokat is közöl. A 28 kétoldalas pergamen foliáns 53 monokróm tintarajzot és szöveges magyarázatokat tartalmaz Warwick 5. Beauchamp-házi earljének, Aumâle grófjának életéről.[196] Azt vizsgáljuk, hogyan s honnan szerezhette magyar vonatkozású értesüléseit a szerző, és mi alapján mintázta meg például Zsigmond képmását az illusztrátor.

Richard de Beauchamp a Lancaster-ház egyik leghívebb szolgája volt, IV. Henrik (1399–1413) hadvezére, a királyság legfőbb diplomatája V. Henrik (1413–22) alatt.[197] A Királyi Tanács egyik legbefolyásosabb tagja. Élete alkonyán a gyermek VI. Henrik (1422–1461/71) nevelője, a király kiskorúsága alatt a Régenstanács tagja. Részt vett a király koronázásán Párizsban és Westminsterben. Számos ütközetben kitüntette magát a Lancasterek oldalán Walestől Franciaországig. 1427-ben az angol kézen lévő francia területek, Normandia, Anjou, Maine és Bretagne főkapitánya.[198] Tagadhatatlan, hogy a Pageant a gróf „dicshimnuszát zengi", de ennek valós alapja is volt. A lovagi tornák híres bajnoka, a Térdszalagrend Lovagja, kitűnő stratéga, több nyelven beszélő, filozófiában és teológiában is jártas, rendkívüli olvasottsággal és műveltséggel rendelkező államférfi volt. Példás istenfélő életet élt, hatalmas javakat adományozott az egyháznak.[199] Donátor-tevékenysége szinte példátlan, két társaskáptalant alapított, jeruzsálemi zarándokutat tett, s harcol a Keresztért Poroszföldön a Német Lovagrend szolgálatában.[200]

A gróf eulógiájának kéziratát valószínűleg a gróf unokája, Anne de Beauchamp, Warwick grófnője († 1492), a Rózsák Háborújából ismert „királycsináló" gróf, Richard de Neville felesége készíttette unokája, Edward of Middleham († 1484) számára.[201] Anne de Beauchamp leánya, Anne de Neville 1483 és 1485 között Anglia királynéja volt III. Richárd oldalán, az ő gyermekük, Edward, az akkori trónörökös és Warwick grófságának örököse számára készülhetett.[202] A kódexet feltehetően apja, Gloucester grófja, a későbbi III. Richárd is „lapozgathatta". Így elvben akár az is feltehető, hogy a rossz emlékű „koronás gonosztevő" jól ismerte Zsigmond király angliai látogatásának történetét. Mindkét Warwick-kézirat, a Pageant és a Rous Roll is ábrázolja Anna királynét és fiát, Edward walesi herceget.[203] Edward herceg számára „a lovagság atyjának", VI. Henrik nevelőjének az életrajza *exemplum*ként, „hercegtükörként" szolgált.[204] Edward így a legtisztább forrásból szerezhetett jár-

tasságot az udvari élet szabályaiban, sajátíthatta el a legnemesebb lovagi erkölcsöket. A Pageant és a Rous Roll befejező foliánsán láthatjuk Anne, Warwick grófnőjének családját: a donátor személye nem lehet kérdéses, hiszen a családfa a grófnőtől ágazik ki, tőle erednek - legalábbis 1483-ban még így remélték - Anglia jövőbeni királyai, akik a Warwick ház dicső tagjainak a vérét is magukban hordozzák majd. A 28. foliáns (LV. tábla) tetején áll a Beauchamp-ház nagy tekintélyű nagyasszonya, s csak alatta III. Richárd király - akin természetesen még a későbbi negatív attribútumok („púp") sem látszanak.[205] Richárd itt is az az idealizált reneszánsz uralkodó, mint ahogyan a jól ismert, a *National Portrait Gallery*ben látható képmásán látszik.

Anne de Beauchamp, Warwick grófnője a 15. század egyik legnagyobb mecénása volt.[206] A Rous Roll változatai is magasztalják nemes erkölcseit, vallásos buzgóságát, a szegények és betegek gyámolítójaként ábrázolják.[207] Az 1470-as évektől a beaulieu-i apátságba vonult vissza. Anyja után a Despenser család javait örökölte, majd férje halála (1471) után Anglia legnagyobb uradalmai, Salisbury és Warwick grófsága, a Beauchamp és a Rózsák Háborúja korának leghatalmasabb bárói famíliája, a Neville család javai felett is rendelkezett. Saját jogán nyerte el a grófnői címet (*comitissa*).[208] Az 1430-as években már 5000 fontra becsülhetjük vagyonát.[209] Nem véletlen, hogy a későbbi III. Richárd pályázott leánya, Anna, Anglia legnagyobb vagyonának várományosa kezére.

Anne patrónusi tevékenységének a legnagyobb alkotása apja alapítványi kápolnájának befejezése (*chantry*) a warwicki Szűz Mária társaskáptalani templomban. A Miasszonyunk-kápolnát (*Lady Chapel*) még apja, Richard de Beauchamp alapította, hatalmas javadalmakkal ellátva a társaskáptalant, de maga a családi mauzóleumként is szolgáló kápolna csak 1460-ra készült el, a gróf márvány síremlékével együtt, Anne grófnő felügyelete alatt. A költségek több mint 3000 fontra rúgtak, mely a korban mesés vagyonnak számított. Anglia leghatal-

masabb lordjai évi jövedelmét is felülmúlta.[210] A grófnő viszonya azonban az 1470-es években megromlott Gloucester hercegével, mivel Richárd rá akarta tenni a kezét felesége révén a Beauchamp és a Neville-ház összes vagyonára. A grófnő legtöbb birtokát valóban a York-ház vette kezelésbe, így nem kizárt, hogy éppen a kézirat készítése idején Anne de Beauchamp nem lett volna képes finanszírozni egy ekkora vállalkozást. Ha Warwick grófnőjének meg is csappantak jövedelmei a Yorkok trónraléptével, leányának, Annának nem. 1471-ben kegyelmet kapott, s Gloucester hercege feleségének vélhetően nem okoztak volna gondot a kézirat költségei. Vagy akár anyjának is juttathatott e javakból, ha éppen rá lett volna szorulva.[211] Van olyan vélemény is, hogy a Pageant megrendelője Anne de Beauchamp leánya, Anna királyné volt, s olyan is, hogy maga III. Richárd állt a kézirat mögött.[212]

Egy vonatkozásban valóban érdemes elgondolkodni azon, milyen szerepe lehetett Richárdnak a kéziratban. III. Richárd egész uralma alatt arra törekedett, hogy minden lehetséges eszközzel megszilárdítsa legitimitását és pozícióját a trónon. Ebbe kitűnően beleillik egy olyan – látszólag ártalmatlan, de propaganda-anyagként is használható – kódex, melyben a Yorkok családfáját olyan szálak erősítik meg, amelyek Anglia koronás főinek véréből "ágaznak ki": a királyné, a trónörökös anyja révén a Beauchampok nemes vére került be a dinasztiába, mely királyoktól és hősöktől eredt. Isobel Despenser, III. Richárd hitvesének a nagyanyja például III. Edward dédunokája volt. Richard de Beauchamp nagyanyja pedig Mortimer volt, azaz abból a famíliából származott, akik III. Edward második fia, Lionel révén a Plantagenetek vérét hordozták magukban, s be is jelentették igényüket Anglia trónjára a 15. század elején.[213] S nem utolsósorban a Beauchampok legendás őse Guy of Warwick volt, Anglia ünnepelt nagyerejű hőse, kiről lovagi románcok és trubadúrversek sora született. Sir Guy hithű életet élt, harcot a keresztény hitért a pogányokkal, remeteként élt Warwick melletti lakjában – ezen az állítólagos helyen

alapított leszármazottja, Richard gróf alapítványi kápolnát, s látta el adományokkal. A véres harcok árán trónra jutott Yorkokra igazán kedvező fényt vetett a Warwick-házasság.

A kézirat szerzőjének sokáig a Beauchamp-família „házi" krónikását, John Roust tekintették.[214] A mai nézetek szerint azonban valószínűleg külön, ismeretlen kéz munkája a szöveg is és minden bizonnyal a tollrajzok is.[215] A legújabb monográfia már az ún. „a Beauchamp Pageant-mester" névvel illeti az illusztrátort.[216] Nem kétséges, hogy nem lehet párhuzamot vonni a Pageant és a Rous-tekercsek portréi között. Esztétikai minőségükben alapvetően különböznek. Rous, mint a Richard de Beauchamp által alapított másik warwicki alapítványi egyház (*Guy Cliffe's Chantry, Mária Magdaléna-kápolna*) klerikusa, történetíró volt. Több más munkáját ismerjük, nem valószínű, hogy ilyen kifinomult illusztrációkat lett volna képes alkotni.[217] John Rous hosszabb, a Warwick-grófok famíliájáról írott „családi" krónikája (*De Comitibus Warwicensibus*) és az angol uralkodókról írott *Historia Johannis Rossi Warwicensis de Regibus Anglie* a 15. századi történetírás jelentős alkotásai.[218] A kutatók zöme, csakúgy mint a legfrissebb monografikus feldolgozás a külföldi, feltehetően németalföldi szerzőség mellett foglal állást.[219] A kifinomult kidolgozás, az alakok mesteri, realisztikus, naturalisztikus hatásra törekvő, aprólékos ábrázolása nem utal szigetországi szerzőre, a korabeli angol illusztrátoroktól merőben idegen, új stílust takar.[220] Kontinentális kéziratokkal rokonítható, amely alapján németalföldi, leginkább flamand, a burgundi hercegek műhelyéből származó művész feltételezhető.[221] Thompson a 20. század elején odáig merészkedett, hogy egy brüggei művészt véljen felfedezni az illusztrátor személyében.[222] A brüggei, vagy más flandriai műhelyek azért is kerülhetnek szóba, mivel a York-ház – III. Richárd húga, Yorki Margit Merész Károllyal kötött házassága révén is – igen szoros kapcsolatoka ápolt a burgundi hercegekkel.[223] A British Library katalógusában a Pageant kézirata „Dél-németalföldi [Bruges]" megjelöléssel szerepel.[224] Richard

de Neville maga is alkalmazott flamand művészeket warwicki udvarában, a tapétaszövőktől a zenészekig. Név szerint ismerjük Guillaume Vrelaant-ot, akit Warwick azzal bízott meg, hogy illusztrálja számára a kor egyik legnépszerűbb lovagi erkölcsi kézikönyvét (*L'Enseignement de la vrai noblesse*). A kötet később III. Richárd könyvtárába került.[225] Ismert, hogy Anne de Beauchamp sógora, George Neville yorki érsek is kiterjedt európai kapcsolatokkal rendelkezett, s a korabeli Anglia egyik legjelentősebb humanista tudós és művész „akadémiát" tartott fenn udvarában.[226] „Királycsináló" Neville saját bárói famíliájának tagjait és dicső őseit is megörökíttette egy festett, címerpajzsokat és leszármazást tartalmazó kéziratos tekercsen (*Salisbury Roll*).[227] A *Pageant* mesterét egyes művészettörténészek az első angliai nyomda alapítója, William Caxton műhelyében dolgozó ún. Caxton Mesterrel azonosítják.[228] Egyes nézetek szerint a rajzokat az a kéz készíthette, aki a Westminsteri Apátság apátjának, John Islip 1532-es gyásztekercse miniatúráit alkotta.[229]

Rous valóban a szerzője volt a III. Richárdnak és feleségének ajánlott Rous Rollnak, feltehetően mind a latin, mind az angol változatnak, de nem valószínű, hogy akár a Roll, a Pageant-nál sokkal kezdetlegesebb ábráit ő készítette volna.[230] A szöveg stílusa tekintetében is eltér egymástól a Pageant és a Rous-tekercsek.[231] Az utóbbiak szerényebb körű információkkal szolgálnak a Beauchamp-grófok tevékenységéről – leginkább szűkebb pátriájukra, Warwickshire-re koncentrálva. A Pageant viszont igazán mozgalmas életútról számol be, diplomáciai megbízásoktól, zarándoklaton, keresztes hadjáraton keresztül lovagi tornákig és hadjáratokig – Európa szerte.[232]

Ezért is lehet talán párhuzamot vonni a rajzokat alkotó kontinentális kéz és a szöveg szerzője között: utóbbinak igen széles körű ismeretekkel kellett rendelkeznie a 15. századi kontinentális diplomáciai viszonyokról. Ez alátámaszthatja, hogy az illuminátor a kontinensről származhatott, talán a burgundi hercegi udvar németalföldi művésze lehetett. Így lehettek in-

formációi Richard de Beauchamp korának külpolitikai eseményeiről, s pontos tudomása Zsigmond konstanzi szerepéről. Szoros rokonság figyelhető meg a Pageant és az 1490-re datált *Augsburger Chronik* között is.[233] Ennek alapján még az is feltehető, hogy a flamand szerző német műhelyekben is megfordult, és első kézből szerzett ismereteket Luxemburgi Zsigmondról és a konstanzi zsinatról, illetve a német és magyar történeti eseményekről. Ha csak a Thuróczy-krónika augsburgi kiadására gondolunk, akár azt is feltehetjük, hogy a délnémet műhelyekben dolgozó illuminátoroktól nyert ismereteit építette bele későbbi angliai munkájába. Ezért is lehetséges, hogy a korabeli Zsigmond-ábrázolásoknak megfelelően, attribútumaival ábrázolja a császárt, s nem egy megszokott, semleges német császár típust formál meg a kéziratban. Pontosan ismerhette, hogyan „illett" a korban lefesteni Zsigmondot: kucsmájával. Azaz nem „egy" szokványos Nagy Károly- vagy Barbarossa Frigyes-alakot festett le, hanem pontosan tudatában volt, a magyar királyról szólnak a Beauchamp Pageant adott fejezetei.

A Rous Roll-okat a kutatás valamivel korábbinak tekinti, mint a Pageant kódexét. A British Library katalógusa az angol nyelvű kéziratot 1483 és 1485 közé datálja.[234] A latin nyelvű, College of Armsban őrzött kézirat valószínűleg még korábbbi, 1477 és 1485 közé tehető.[235]

Rousnak egyébként a neki tulajdonított munkákban, a Rous Roll-okban, illetve a Pageant szerzőjének is – aki minden bizonnyal a házi történetíró felügyelete mellett dolgozott – hasznára lehettek első kézből kapott információi, különösen Zsigmond és a konstanzi zsinat időszakára vonatkozóan.[236] Együtt diákoskodott Oxfordban II. John Tiptofttal, a későbbi Worcester grófjával (1437 és 1444 között).[237] Tiptoft apja, Sir John Tiptoft, Tiptoft első bárója szoros személyes kapcsolatban állott Zsigmonddal, mint fenntebb említettük. Richard de Beauchamp háztartásához tartozott, s személyes diplomáciai feladatokat is kapott V. Henriktől.[238] II. John Tiptoft még szoro-

sabb kapcsolatba került a Warwick grófjaival: 1449-ben feleségül vette Cecilyt, a „királycsináló" Richard de Neville húgát, és az utolsó Beauchamp-házi gróf, Henry de Beauchamp – Richard gróf egyetlen fiának – özvegyét. Richard de Beauchamp vejeként és Anne de Beauchamp sógornőjeként közvetlen kapcsolatban állt a Warwick-házzal, s gyakran időzött a felesége révén öröklött volt Beauchamp-birtokokon, így szerepe a Pageant és a Beauchamp-tekercsek alkotásában – különösen a família házi történetírójával ápolt személyes ismeretségét tekintjük – több, mint valószínűsíthető. Mint történelembúvárok is kapcsolatban álltak, ugyanis Tiptoft maga is írt egy krónikát Anglia történetéről (*Brut* címmel), egészen 1429-ig terjedően, ami sajnos elveszett.[239] Minden bizonnyal érdekes információkkal szolgált volna a magyar vonatkozásokat illetően is. Rousnak, mint házi történetírónak hatása lehetett a warwicki műhely alkotóira, a Pageant írójára és/vagy illuminátorára, megosztva vele Tiptoft révén nyert ismereteit.

Richard de Beauchamp maga is alkalmazott egy udvari nótáriust, egy személyes krónikást, aki elkísérte útjaira, hogy megörökítse életének főbb eseményeit. Tudomásunk van egy bizonyos Brewster mesterről, aki a gróf közvetlen háztartása tagjaként állandó kíséretéhez tartozott.[240] Munkája önállón nem maradt fenn, ismeretes viszont, hogy Brewster a 15. század második felében megengedte egy korabeli neves antikváriusnak, hogy krónikájából részleteket építsen be saját munkájába. William Worcester *Itinerariuma* így tartalmazza is a Beauchamp életéről szóló, hitelesnek tekinthető szemtanú-beszámolókat. Worcester kapcsolatban állott John Rous-szal is, így feltehető, hogy Rous az ő munkáján keresztül – vagy akár a warwicki kastélyban őrzött eredeti Brewster-krónika alapján – első kézből szerzett információkra építette saját munkáját, s az ő révén a warwicki illuminátorok is pontos adatokra támaszkodhattak. Létezik még egy *Beauchamp Herald*, valószínűleg a gróf saját *herold*ja által készített leírás Warwick hőstetteiről, lovagi tornákon aratott diadalairól (*faits d'ar-*

mes).[241] Ez utóbbit, vagy ennek egy részét, a British Library Kézirattárában őrzött „The challenge o fan Auncestre of the erle of Warrewyk" címmel illetett különálló heraldot beépítették a Pageant-be.[242] A XXVI [f. 13v]–XXXI [f. 16] táblák részletesen tudósítanak egy nagyszabású, 1414-ben Guines-ben megrendezett lovagi tornáról.[243]

Rousnak kiterjedt ismeretei voltak a kontinentális kódexfestészetről: maga is elismerte a Rous Roll-ban, hogy munkájához használta a német Breydenbach-i Bernhard illuminált munkáját (*Peregrinatio in Montem Zion*).[244] Így, ha közvetett módon is, a „házi" antikvárius hatást gyakorolt a warwicki műhely munkájára.[245] Breydenbach mainzi esperessel személyes kapcsolatban is állott, maga javasolta neki még a munka elkészülte előtt, hogy jeruzsálemi zarándokútjára vigyen magával egy festőt, hogy útjuk során vázlatokat készíthessen, amivel majd a *Peregrinatio*-t illusztrálhatja.[246] Breydenbach éppen egy németalföldi illuminátort, az utrechti Erhard Reuwich-et vitte magával, aki valóban illusztrálta az esperes 1483–84-es zarándoklatáról készült munkát. Maga Rous látta és kommentálta is az elkészült kötetet.[247] Hogy Rous vagy a warwicki illuminátor ismerhette a németalföldi művész munkáját, igazolja, hogy 1486-ból van tudomásunk a kötet egy példányáról a warwicki Szűz Mária társaskáptalan könyvtárában.[248] Rous és a warwicki műhely így bekapcsolódhatott az európai irodalom és kódexfestészet főáramába. A Zsigmond-ábrázolások, a konstanzi zsinatról készített tablók tehát valószínűleg kontinentális minták alapján készültek. Ugyancsak ismerte Rous s valószínűleg az illuminátor is a kor népszerű „útikönyvét", Sir John Mandeville utazásait.[249]

Richard de Beauchamp, Warwick grófja már igen korán, huszonéves korában nagy tehetségről tette tanúbizonyságot diplomáciai megbízatásai során, így szinte természetessé vált, hogy a kontinentális, burgundi-francia ügyekben ő tárgyalt a király nevében.[250] Ezzel párhuzamosan megkapta az egyik legkritikusabb, legnagyobb körültekintést igénylő, mindazonáltal

kivételes jelentőséggel bíró pozíciót: Calais kapitánya lett 1414-ben – s erről a tökéletes bázisról irányította az angol politikát V. Henrik uralkodása alatt.[251] 1414-ben a konstanzi zsinatra induló angol küldöttség vezetőjévé nevezték ki.[252] A Rous Roll nemcsak a király, hanem Anglia világi rendjei képviselőjének titulálja.[253] Megbízólevele szerint nem csupán a zsinatra küldött, hanem kifejezetten Zsigmond személyéhez delegált követ is volt.[254] Felhatalmazással bírt, hogy szövetséget kössön Zsigmonddal.[255] A konstanzi zsinaton Zsigmond szinte állandó összeköttetésben volt az angol delegáció tagjaival, leginkább Warwickkal.[256] Nemcsak az angol küldöttség főhadiszállásán (a ferences kolostorban), hanem az earl saját személyes lakhelyén (a zsinat tanácskozásainak színteréhez, a konstanzi székesegyházhoz közel lévő) felsővárosi Piactéren álló házban is sűrűn megfordult.[257] Zsigmond „csodálta a nemes lovagot", aki egy kisebb "lovagi irodalmi kört", trubadúrköltők társaságát tartott fenn Konstanzban. Esténként gyakran vendégül látták a királyt, s költeményekkel szórakoztatták.[258]

Zsigmond később már személyes barátjaként tisztelte a grófot.[259] Ennek az is lehet az oka, hogy Beauchamp Luxemburg-kapcsolatai azonban korábbra múltba nyúltak vissza. Ifjúkorában II. Richárd udvarában nevelkedett, s nagy hatással volt rá a Luxemburgi Anna királyné nevével fémjelzett pezsgő udvari élet.[260] Zsigmond húga, Anna királyné költők – például Chaucer –, művészek, tudósok patrónusa volt. Richárd és Csehországi Anna még Warwick várában is töltött hosszabb időt. Richardnak, aki bámulattal adózott a páratlan lovagi miliőt megteremtő királynénak, vélhetőleg Luxemburgi Anna személye is közös hangot teremtett.[261]

Warwick 1416 tavaszán Calais-ban – mint a város kapitánya – fogadta az Angliába készülő Zsigmondot és kíséretét, majd velük tartott Londonba.[262] Nem kis nehézséget okozott az illusztris fejedelmi személyeket (például Giancarlo Viscontit vagy Hohenzollern Frigyest) is tartalmazó kíséretet elszállásolni, lovaikkal és a poggyásszal együtt.[263] A korabeli hír-

adások legmértéktartóbbja is ezer lovagra teszi Zsigmond kíséretének létszámát, ami bizonyos, az, hogy 300 hajó vitte át a kíséretet Calais-ból Doverbe, így akár a többszáz 8–900 fős becslés sem tűnik megalapozatlannak. (Előtte Párizsban 800 fős kíséretről szólnak a krónikások.)[264] A konstanzi zsinaton tartózkodó 600 magyar követ egy része is valószínűleg a királlyal tartott.[265] Maga a gróf szállásolta el Zsigmondot a saját palotájában, a kíséret bárói, vagy azok zöme pedig a calais-i várban kapott elhelyezést.[266] 1416 májusától a gróf valószínűleg részt vett Zsigmond és Henrik tárgyalásain, elkísérte a királyokat Windsorba. 1416 nyarán Beauchamp tagja volt annak a követségnek, amelyet Henrik és Zsigmond közösen küldött a béke megóvása érdekében VI. Károly francia királyhoz, illetve János burgundi herceghez. Magyar részről ifjabb Garai Miklós nádor, angol részről pedig Warwick volt a követség vezetője. A delegáció azután kettévált: Garai ment Párizsba, Lajos briegi herceg, mint Zsigmond megbízottja és a magyar kíséret feltehetően jó néhány tagja pedig Beauchampot kísérte el a burgundiak udvarába, Lille-be.[267] Garai Miklós egyébként már jóval Zsigmond Calais-ba érkezte előtt Warwick vendégszeretetét élvezte, őt küldte előre ugyanis a király, hogy látogatásáról értesítse V. Henriket.[268] Miután a francia béketárgyalások eredménytelenül végződtek, a burgundi herceg pedig hajlott a találkozóra, Beauchamp visszatért Angliába.[269] Ő készítette elő az 1416. év őszére Calais-be tervezett tárgyalásokat Henrik, Zsigmond és Félelemnélküli János burgundi herceg között.[270] A források szerint Warwick valódi bennfentesként részese volt az összes – akkor még titkos – megállapodásnak, melyek a későbbi angol-burgundi szövetséghez vezettek (Troyes, 1420).[271] A calais-i tárgyalásokon részt vevő fejedelmi személyek elszállásolása most is Beauchampra hárult, valószínű, hogy Zsigmond ugyancsak az ő házában szállt meg.[272] A tárgyalások lezárultával Zsigmond Calais-ből tengeri úton indult Konstanz felé, és Calais kapitánya által rendelkezésére bocsátott flamand hajókon utazott Dordrechtig, számos angol lovag, Warwick háztartásának jónéhány tagja kíséretében.[273]

A kéziratból e helyütt a magyar vonatkozások okán leginkább fontos négy táblát szeretném bemutatni.

1. Beauchamp Pageant, XXII [f. 11v]

A tábla azt ábrázolja, hogy 1409–10 (?) Richard de Beauchamp, Warwick grófja a Szentföldről Velencébe érkezvén Oroszországba, Litvániába, Lengyelországba és Poroszországba, Westphaliába folytatja útját [...] majd Németországon át megy Angliába. Utazása során nagy tiszteletet vív ki magának, sok lovagi tornán és más hadi cselekményben vesz részt. A grófot ősei nemes vére fűti, ezen országokban ősei is dicső lovagi cselekményekben tüntették ki magukat, különösen nagyapja, Thomas.[274]

A foliáns egyik lovagi tornát ábrázol, melyen Richard gróf részt vett útja során Velencétől Poroszországig. A szöveget véleményem szerint úgy értelmezhetjük, hogy Warwick Velence és Oroszország között, Velencéből „Russy" felé menet vett részt a tornán. A szöveg ugyanis azt állítja, „[a kép] Itt azt mutatja, hogyan ment Richard earl Velencéből Oroszország felé". Mivel Oroszországból, azaz „Russy"-ból azután Litvániába, majd Lengyelországba ment, nem igazán képzelhető el, hogy először valóban a tényleges mai fogalmaink szerinti Oroszországba, a Moszkvai Nagyfejedelemségbe ment volna, s csak azután fordult volna vissza Lengyelország felé. Mi több, a korabeli angol források a Moszkvai Nagyfejedelemséget nem jelölték „Russia" néven, csak jóval később, a 16. században. Így „Russy"-n feltehetőleg azt a területet érthetjük, amire a korabeli magyar és lengyel latinságban használták: Halicsra. A 14. század második felében Magyarországon is „oroszországinak" titulálták a halicsi vajdát, sőt, Oppelni László vajda Lengyelországban is e címét használta. Logikusnak is tetszik, hogy Velencéből Litvánia felé az utazó Halicson keresztül menjen, így mindenképpen érintenie kellett Magyarországot – a szöveg ezt azonban nem közli. Ennek ellenére nagy valószínűséggel feltételezhetjük, hogy az earl Magyarországon is járt, s a lovagi torna Zsigmond udvarában zajlott.[275]

Mindezt alátámasztja, hogy a lovagi tornán a döntőbíró nagy valószínűséggel Zsigmond király lehetett: ikonográfiai attribútuma, a prémkucsma és a nyakában lógó lovagrendi lánc valószínűsítik. A lovagi tornán részt vevő egyik lovag sisakján (sisakforgó) szárnyas sárkány-ábrázolás látható, ami azt látszik valószínűsíteni, hogy Warwick a Sárkányrend egyik lovagjának társaságában vett részt tornán, talán éppen azon, amelyet a Rend alapítása tiszteletére rendeztek. A sárkány testének ábrázolása nem utal ugyan egyértelműen a Sárkányrend jelvényének formájára, de ezt annak is betudhatjuk, hogy az illuminátor nem ismerte a 15. század végi Angliában a Sárkányos Társaság specifikus, saját farkába harapó sárkányát, de magával a rend létezésével, s azzal, hogy az Luxemburgi Zsigmondhoz és Magyarországhoz köthető, tisztában volt. Más, későbbi források is megerősítik, hogy Zsigmond és Richárd gróf barátsága már a konstanzi zsinat előtt született, s Warwick szentföldi zarándoklata idejére tehető első személyes találkozásuk. Warwick 1408-ban indult el a Szentföldre, és 1410-ben ért haza Angliába, így, ha pontosan nem is ismerjük, mikor járt Magyarországon, minden bizonnyal a Sárkányrend megalapítása után.[276] Lehetséges, hogy része van annak előkészítésében, hogy Anglia és Magyarország szövetségesi viszonyról tárgyaljon. Elképzelhető, hogy a nem hivatalos diplomáciai látogatás puhatolózás volt az angol politika részéről. Néhány hónappal később azonban, 1411. februárjában angol követség indult Zsigmondhoz, hogy Henrik walesi herceg, az akkoriban apja helyett kormányzó trónörökös szövetségi ajánlatát a magyar király elé tárja.[277]

Egy következő tábla (XXX [f. 15v]) ugyancsak ábrázol egy sárkányos lovagot, sisakforgóján egy kiterjesztett szárnyú sárkánnyal, akivel Warwick vív egy lovagi tornán, Guines várában, útban a konstanzi zsinatra, 1414 őszén. Lehetséges, hogy - bár a Pageant szövege ismeretlen Fehér Lovagról szól, s akiben később Sir Hugh Lawney-t ismerték fel - hogy az ismeretlen sárkányos jelvényű 'Chevalier Blanc' ('the blank knyght')

Zsigmond kíséretéhez tartozott, akik a király aacheni koronázásán vettek részt, novemberben; s az Aachentől nem messze eső Guinesbe ellátogattak, hiszen a kíséret zöme nem tért haza, hanen elkísérte a királyt Konstanzba is, ahová 1415 elejére értek csak oda. Warwick csak 1414. novemberében ért Konstanzba, s szeptember végén, október elején vett részt a guines-i tornán. Feltehetően sok, az aacheni koronázáson részt vevő nemes is megjelent Guines-ben, amely a kor egyik legnagyobb lovagi ceremóniája volt, VI. Károly francia király elnökletével.

A Beauchamp Pageant XXV-ös [f. 13] tábláján a gróf, Angliába hazatérve már egy lovagrendi nyaklánccal szerepel, amit akár Zsigmondtól is kaphatott; igaz, a láncon nem látható, vagy nehezen vehető ki a sárkányos jelvény, sárkányalak helyett egy nagy kerek ékkő fogja össze. A lánc Warwick grófján a XXXII-es [f. 16v] táblán is látható; illetve azon is, amikor Warwick átadja XXIII. János pápának az angol király, V. Henrik megbízólevelét (XXXIII-as [f. 17] tábla, lásd alább).[278] Még szembetűnőbb az a tábla, amelyen Warwick fogadja Zsigmondot Calaisben. A kép központi, felsőbb részén a palotában a gróf nem visel láncot, majd, a Zsigmonddal való találkozás után a városból kivonuló király előtt haladva, a kép előterében, már visel egy láncot.[279] Elképzelhető, hogy a magyar király ajándéka, nehezen látható, formája nem utal arra, hogy Sárkányos rendlánc lenne. A Sárkányrend fennmaradt emlékei és forrásai között azonban nincs arra utalás, hogy Warwick grófja is a Rend tagja lett volna.

Thomas de Beauchamp, akiről a szövegben szó van, Richard gróf nagyapja, Warwick 11. grófja a Százéves Háború egyik legendás hírű hadvezére volt, maga is részt vett keresztes hadjáraton. 1365–66-ban Poroszországban a Német Lovagrend szolgálatában harcolt a pogány litvánok ellen.[280] A Pageant szövege szerint foglyul ejtette a litván „király" fiát, akit a hadjárat végén Londonba vitt magával, saját maga kereszteltette meg, aki saját nevét, a Thomast kapta a keresztségben.[281] Mindezt a Rous Roll is megerősíti, a kézirat ábrázolásán Thomas

gróf attribútuma éppen egy keresztelőmedencében lévő, kezét imára kulcsoló, ifjú koronás herceg.[282] Való igaz, szinte a Beauchamp-ok egész ősi nemzetsége részt vett a litvániai-poroszföldi keresztes hadjáratokban, a fent említett, 1365-ös *Reise*-n Thomas grófon és 300 fős kíséretén kívül szerepelt fia, Sir Thomas de Beauchamp – Richard gróf apja –, másik fia, Sir William Beauchamp és rokonuk, Sir Roger Beauchamp.[283] Igen sok angol lovag megfordult a teutonok által szervezett keresztes hadjáratokon a 14. században, de a Beauchamp família teljesítménye páratlan.[284]

2. Beauchamp Pageant, XXXIII [f. 17]

A tábla azt ábrázolja, ahogyan Warwick grófja a konstanzi zinatra érkezvén, XXIII. János pápának, Zsigmond király jelenlétében átadja megbízólevelét, mint az angol delegáció világi vezetője.[285] A trónuson ülő pápa előtt térdelő gróf egy levelet nyújt át a Szentatyának, mögötte az angol küldöttség további tagjai (pl. az első sorban feltehetőleg a spirituális rendek szószólója Robert Hallum, Salisbury püspöke) állnak. A pápa balján Zsigmond, mögötte Borbála királyné látható. A Pageant korábbi kiadásai során a nem fedezték fel, hogy Zsigmond koronáját eltorzították, a képen látható egyes, szimpla korona nem hiteles. Sinclair szerint Zsigmond eredetileg hármas, császári koronát viselt, mint majd a következő rajzokon is látjuk (XXXIV [f. 17v]; XXXV [f. 18]), csupán azt egy feltehetőleg Reformáció-utáni kéz eltorzította – csakúgy, mint a pápát és a bíborosokat. A pápának és egy kardinálisának hosszú szakállt rajzolt a puritán-kori angol kéz, egy másik bíborosnak pedig hosszú hajat, s eltorzította kalpagjaikat is. XXIII. János tiaráját háromágú, koronára nem is igazán hasonló fejfedővé alakította. Zsigmondot viszont szakáll nélkül ábrázolja – csakúgy, mint a következő rajzokon (XXXIV [f. 17v]; XXXV [f. 18]). A király mögött egy koronás fő, és feltehetően hercegi vagy grófi diadémokat viselő főurak láthatóak. A koronás fő feltehetően egy Zsigmond pártjához tartozó európai uralkodó (talán Pomerániai XIII. Erik dán király), az urak pedig Zsigmond kí-

séretének illusztris tagjai (talán Brieg hercege vagy Brunoro della Scala). Dillon és St. John Hope az egyik főúrban egy női alakot vélt felfedezni, aki lehetne akár Borbála királyné is.[286] Ez nem valószínű, mivel a többi tábla egészen máshogy ábrázolja a királynét.

3. Beauchamp Pageant, XXXIV [f. 17v]

A tábla azt ábrázolja, ahogyan 1415-ben Konstanzban Warwick grófja párbajt vív hölgyéért, Borbála királynéért. Egy "hatalmas" dölyfös - egyes értelmezések szerint egy német[287] - herceg megsérti Warwick hölgyét (úrnőjét, *his Lady's sake*), ő kihívja párbajra, s megöli a herceget. A királyné kegyeiben részesíti a grófot, saját kezűleg leveszi Warwick egy lovagjának válláról a gróf libéria-jelvényét, a Beauchamp-família medvéjét, és nagy örömmel a maga vállára, saját ruhájára tűzi azt. Cserébe a gróf egy ékkövet ajánl Borbálának, aki örömmel és szerető szívvel elfogadja azt.[288]

Nem szokatlan, hogy egy nemes hölgy becsületéért egy idegen lovag szálljon harcba, de rendkívüli, hogy egy fejedelmi rangú hölgyet, egy királynét egy külhoni nemes védjen meg egy lovagi tornán. Mi több, a hölgy csak úgy válhatott Warwick „saját hölgyévé", hogy ő választotta a grófot s kérte fel becsülete megvédelmezésére! Nem akadt volna a több száz fős magyar kíséretben senki, aki megvívott volna Borbála királynéért? A történet folytatása is meglehetősen sokatmondó: Borbála maga tűzi a Warwick-medvét saját vállára, s később értékes ajándékot fogad el a lovagtól, „örömmel és szerető szívvel". Mindez a lovagi tornák rituáléjának is ellentmond: általában a hölgyek adtak zálogot, jelvényt a lovagoknak, vettek vagy vágtak le a ruhájukról egy darabka selymet, adtak egy kendőt, egy medalliont stb. Itt éppen fordítva történik, ami teljességgel szokatlan. A német és magyar királyné, a zsinat világi elnökének és védnökének hitvese úgy dönt, nyilvánosan viseli az általa választott lovag emblémáját, s maga, az egész zsinati társaság szeme láttára tűzi azt a ruhájára. Nyíltan kegyeibe veszi az angol grófot, és pártfogolja igyekezetét. Még a lovag-

kor világában is messze nem mindennapos esemény ez, szinte arra kell gondolnunk, valami, Borbálát kompromittáló esemény történt a háttérben – ismerve a királyné későbbi életútját, s Zsigmonddal való házasságuk személyes, intim oldalát – ez nem is lenne különösebben meglepő. Ezért hívhatta ki a felbőszült német lovag – lehetséges, egy a Cillei-háztartás stájer nemesei közül – a királynéhoz közel került, mindazonáltal Európa-szerte ünnepelt, legendás hírű angol lovagot.[289] Ezért is vívnak *à outrance* – azaz valódi, hegyes és éles fegyverekkel, s nem tompított hegyű tornalándzsákkal – s a harc igen heves lehetett, mi sem bizonyítja ezt jobban, mint a földön fekvő, számos széttört kopja. S ha nem fogadjuk el Sinclair vélekedését, hogy a királyné egy lovag válláról veszi le a Beauchamp-jelvényt, hanem magától a gróftól veszi azt át, az még inkább a fentieket látszik alátámasztani. Véleményem szerint a királyné mellett álló lovagban fel lehet fedezni magát Warwickot is, bár ruházatán nincsenek címerszínek. A „lovag" az arc ábrázolása alapján akár Warwick is lehetne, különösebben nem kidolgozott személyes portrékat, hanem sematikus formákat használ a művész. Van az alak nyakában azonban egy Warwick korábbi ábrázolásaihoz hasonló nagy értékű, esetleg lovagrendi lánc, ami ellentmond annak, hogy a gróf egy csatlósa lenne. Mi több, Warwick lótakaróján, háta mögött egy napkorongot mintázó jelvényt visel – mind Zsigmondot, mind Borbálát ábrázolták a 15. század első felében napkoronggal. Warwick korábban sohasem viselte – ez is a fentieket látszik megerősíteni.

Zsigmond császári, Borbála császárnéi hármas koronát visel. Haja, ellentétben a Pageant többi nőalakja nagy részének hajviseletével, szabadon a vállára van engedve. A többi rajz – főként angliai – nemes hölgyei főkötőt viselnek, a magyar királyné azonban nem, egyik ábrázolásán (lásd a következő, XXV [f. 18] táblát) sem. A lovagi tornát feltehetően Zsigmond szervezte: a kép szélén állók Zsigmond kíséretének tagjai, erre utal a ruhájukon kivehető kétfejű sas. A tornát harsonások vezetik

fel, de zászlajuk teljesen üres, nem jelöltek rajtuk címereket vagy libéria-színeket. Ez azt is jelentheti, hogy a szerző nem ismerte a magyar címert, és ezért nem ábrázolta – a birodalmi sast igen, ezért a másik oldalon állókon jelölte is.

4. Beauchamp Pageant, XXXV [f. 18]

A tábla azt ábrázolja, amikor 1416. áprilisában Calais-ben az angliai látogatására induló Zsigmondot és kíséretét Beauchamp, a város kapitánya vendégül látja saját palotájában. A szöveg szerint Zsigmond eredetileg az Angliába vitt ereklyét, „az angolok bámulatát kivívó" Szent György szívét is Warwick grófjának akarta adni, hogy vigye el ő Angliába. Warwick azután lebeszélte erről Zsigmondot, mondván, hogy sokkal inkább őt magát, a királyt illeti, hogy vigye el azt Angliába. Sokkal „szívet melengetőbb" lenne, ha maga adná át a királynak. Így Zsigmond Angliába jött, a Térdszalagrend Lovagjává avatták és maga ajánlotta fel a szent szívét Windsorban. A rajzon Warwick a császári ornátusban lévő és császári koronát viselő Zsigmondtól átveszi a szívereklyét, amely egy csúcsíves ereklyetartóban (*monstrancia*) van.[290]

Zsigmond ajándékáról V. Henrik számára, Szent György szívereklyéjének több írásos forrás is beszámol, de tudomásom szerint a Pageant az egyetlen ikonográfiai forrás, mely ábrázolja magát az ereklyetartót.[291] Az ereklyét sokáig Windsorban őrizték, a Térdszalagrendnek is otthont adó Szent György-kápolnában. A források említést tesznek egy Szent György-képmásról is, amely valószínűleg egy arany- vagy sárgarézlemezre festett Szent György-ikon lehetett. A feltehetően Bizáncból származó ikont ugyancsak V. Henrik kapta – a legtöbb forrás az első helyen ezt említi meg, sokkal nagyobb becsben tartva, mint a szívereklyét.[292] Ezért is lehet némi alapja annak a feltevésnek, hogy Zsigmond az ereklyét Warwicknak szánta – az ikont pedig a királynak. A források beszámolnak arról, hogy a Plantagenet-dinasztia már nagyszámú Szent György-ereklyével (a szent karja, koponyájának részei stb.) rendelkezett, de a lovagszent szívével, melyre régóta áhítoztak, még nem.[293]

Zsigmond kardját is Warwick viszi a kép előterében. Zsigmond és kíséretének processzusa a Calais-ből vonul a kikötőbe, a király országalmát és jogart fog. A szöveg szerint a király „különös szeretettel viseltetett a gróf iránt", ezért bízta meg, hogy vigye a kardját. Warwick Zsigmond és felesége, Borbála, valamint a kíséretét alkotó udvarhölgyek előtt haladva felemelve viszi a Zsigmondtól kapott kardot (kezét a balján saját kardja markolatán tartja, Zsigmond kardját viszont felemelve viszi a jobbjában). A Zsigmondtól kapott kard elemzése igen nehéz, annyi kivehető, hogy némileg hasonlít a yorki „Sárkányos" kardhoz, a hüvelyén 12 darab kör alakú díszítés látható, amelyek nagy hasonlóságot mutatnak a yorki kard hüvelyét díszítő sárkányokkal. Feltehető, hogy a Pageant ábrázolásán látható kard maga a „yorki kard". A Sárkányrend jelvényeivel díszített „yorki kard" hüvelyén hat darab sárkányrendi jelvény van, heraldikailag jobbra forduló, karikában hajló és farkukat nyakuk közé csavaró hátukon keresztet hordozó sárkányok. A Pageant illusztrátora valószínűleg nem rendelkezett pontos információkkal a Sárkányos kardról, ezért lehet a Warwick kezében látható kardon több kör alakú, nehezen kivehető díszítés.[294] A Pageant LIII-as (27-es) tábláján Warwick temetésénél a szarkofágja oldalán a Beauchamp-családi címerpajzs körül is látható egy, a pajzsot körülölelő – a Sárkányrend tagjainak sírkövein is látható sárkányalakhoz hasonló – alakzat, a pajzs alsó részén a sárkány fejéhez hasonlító állatfejjel.

Egy vonatkozásban a yorki kard is köthető Richard de Beauchamphoz, Warwick grófjához, s a gróf Pageant-jához. Elképzelhető, hogy a Beauchamp Pageant illusztrátora is tudatosan Zsigmond Windsorban kifüggesztett térdszalagrendi díszkardjára akart utalni, amit maga a gróf vihetett a király előtt, mivel a maga a történet jól ismert volt a famíliában jó néhány évtizeddel később is. Érdekes, hogy éppen amikor a sárkányrendi díszkard York polgármesterének a birtokába került, a Térdszalagrend káplánja egy Beauchamp volt, Warwick ro-

kona, Suffolk dékánja, majd Hereford és Salisbury püspöke.[295] A Rous-tekercsek és a Pageant alkotói tudatában lehettek nem cask a sárkányos kard értékének, hanem annak a családhoz kötődő politikai fontosságának. John Rous maga is kapcsolatban állott egy oxfordi diáktársával, John Seymour-rel, aki windsori káptalan egyik custos-a, éppen a Szent György-kápolna egyik őrkanonokja volt. Róla azt is tudjuk, hogy Roust sokszor vendégül látta Windsoerban, aki a forásokat tanulmányozta - akár éppen magát a sárkányos kard adományozásáét is.[296]

Zsigmond később azt mondta az angol királynak, hogy nincs is olyan keresztény lovag, aki bölcsességben, bátorságban és nemes viselkedésben felülmúlná Warwickot, s a grófot a *courteoisie*, az udvari élet és kultúra atyjának nevezte, mondván, ha minden lovagi szellem eltűnne a földkerekségről, újra meg lehetne azt találni a gróf személyében.[297] A Rous Roll is beszámol Zsigmond Beauchamp iránti rajongásáról, igaz, sokkal tömörebben.[298]

A Warwick-kéziratok magyar vonatkozásainak nem csupán történeti kuriózumokként értékelhetők. Ha csak ezt szerettem volna kiemelni, nyilván azzal is kezdhettem volna a munkámat, hogy a „gazember" III. Richárd is ismerte könyvtára egyik kódexének lapjairól Zsigmond királyt, Borbála királynét és a magyar kíséretet és olvashatott angliai látogatásukról. Ennél sokkal többről van szó: a kódex szervesen illeszkedik abba a kapcsolatrendszerbe - melynek ékes példáját éppen főszereplője, Warwick grófja adja - melyet a 15. század első felében Zsigmond Magyarországa és a Nyugat-Európai hatalmak, különösen Anglia tartottak fenn egymással.

Az esztergomi sótartó

Itt érdemes szólnunk egy ugyan nem kéziratos, hanem tárgyi emlékről, amely esetleg a Beauchamp-kapcsolathoz köthető. Egy, a legutóbbi Sigismundus-kiállításon is bemutatott franciaországi vagy angliai provenienciájú, a 15. század első

felére datált hegyikristályból készült műtárgyról van szó (Esztergom, Főszékesegyházi Kincstár, 1964.30.1,2).[299] A két facettált, ékkövekkel kirakott fémkeretes félgömbből összerakott tárgy eredeti rendeltetése az asztaldísz szerepét is betöltő sótartó lehetett. Takács Imre nézete szerint egyike lehetett a Zsigmond számára 1416-ban Angliában adott ajándékoknak - a Windecke által lajstromozottak közül is vannak ezüstből készültek és ezüstözöttek. A szakirodalom a 14. század utolsó negyedétől a 15. század derekáig datálja, a francia-burgundi mellett németalföldi eredetet is feltételez.[300]

Ami leginkább érdekel bennünket, az a sótartó talapzata közepén emelkedő legallyazott fatörzs. Maga az ún. *l'arbre tronqué* vagy *estoc*, az angolban „ragged staff", azaz a tüskés, bütykös bot, vagy másféleképpen durván megnyesett gally vagy farönk az Beuchamp-família jelvénye, így elképzelhető, hogy a sótartó azoknak az ajándékoknak az egyike, amelyet Warwick grófja adományozott Zsigmondnak, s egyik-másikát Windecke is felsorolta, sőt, maga el is zálogosította. Azt mondhatjuk, hogy ahol a durván gallyazott faág vagy gyalult, ácsolt gally megjelenik a 15. századi Angliában - akár kéziratokon, akár tárgyi emlékeken - szinte automatikusan a Beauchampokra utal. Ezt megerősíteni látszik az a stilisztikai analógia, amely az oxfordi All Souls College-ban és New College-ban őrzött sótartókkal, például az ún. „Huntsman's salt"-tal hozza összefüggésbe, melynek fifgurális vonásai igen közel állnak az esztergomival. Kovács Éva Berry hercege párizsi kincstárának egy sótartójával hozta kapcsolatba (*pièce de cristal pour faire couvescles à salières*) és a 14. század végére datálta, ám ugyancsak lehetségesnek tartotta az analógiát az All Souls College sótartójával.[301] További kiindulópont lehet az is, hogy Richard de Beauchamp igen meleg, baráti kapcsolatot ápolt Valois kuzinjával, Berry hercegével, amint ezt a Beauchamp Pageant folióján is láthatjuk, ahogyan párizsi követsége alkalmával a herceg fogadta az earl-t.[302] Takács Imre is elképzelhetőnek tartja a Beauchamp-kapcsolatot.[303]

A *l'arbre tronqué* magán a Pageant-on is többször ábrázolódik, általában egy a fára mászó vagy felmászni készülő medvével, a família másik emblémájával. Láthatjuk sisakforgón például a Pandolfo Malatestával való párviadalban (Pageant, XIV [f. 7v]; vagy egy familiáris mellvértjén (XXV [f. 13r]; XXVI [f 13v]), vagy egy zászlón (XLI [f. 21r] and XXXVI [f. 18v]) és más egyéb helyeken is (Pageant, V [f. 3r]; XXXI. [f16r]; VI [f. 3v]; vii [f. 4r]. X [f. 5v]; XV [f. 8r]). A warwicki Miasszonyunk templomban a gróf effigiuma lábánál is medve van. Még tovább gondolkodva, az is elképzelhető, hogy nem csupán a galylyazott farönk, hanem maga a sótartó is a Beauchampokra utal. A sótartó ugyanis önmagában véve is a legrégebbi, már a 14. század elejétől létező családi jelvény, amely a legendás őst, Warwicki Guy-t köti a grófi családhoz.[304] A hattyús lovaghoz kötődő tárgyakból - mint a hattyút ábrázoló kupa, sótartó, kések - lovagi jelvények és familiáris devizák váltak. A tárgyak „fizikailag" is a Beauchampokhoz tartoztak, mert őt töltötték be tradicionálisan az angol monarchiában a Steward vagy Lord High Steward, ajtónálló vagy udvarmesteri tisztségét. A Steward koronázási ceremóniákon hagyományosan behozta Szent Edvárd koronáját, illetve a mindennapokban a királyi háztartásban a nálunk inkább az asztalnokmesterhez köthető teendőket is ellátta, étkezéseken ő nyújtotta át a király evőeszközeit, késeit, sótartóját.[305] Richard de Beauchamp maga is Steward volt V. Henrik koronázásán, és valóban ő nyújtotta át a koronázási ünnepségen a sótartót.[306] Így a sótartó idővel a politikai funkciót is jelölte, ezért is ragaszkodott a család a tekintélyes rangra utaló emblémához. A Beauchamp-kincstár több sótartóval is bírt, s némelyik még hattyút is ábrázolt.[307]

Luxemburgi Erzsébet királyné hattyúi

Ugyancsak e helyütt kell szólnunk még egy tárgyi emlékről is. Kovács Éva kutatásai alapján kerültek a napvilágra Luxemburgi Erzsébetnek, Zsigmond leányának 1440-ben elzálogosí-

tott kincsei közül azok, melyek az angol Lancaster-dinasztiához köthetőek.[308] Luxemburgi Erzsébet királyné elzálogosított kincsei között van egy 30 brossal vagy gyűrűvel (*heftlein*) összekötött arany nyaklánc, s a brossok között négy, zománcozott, a nyakán koronát viselő hattyú, gyöngyökkel és gyémántokkal díszítve, melyek eredetileg önálló darabok voltak, például csüngődíszek is lehettek.[309] Kovács Éva analógiát fedezett fel az egyik hattyú és az angol dinasztia deviza és livréetárába a 15. században beépülő ún. Bohun-jelvény, a fehér hattyú között.[310] A Bohun család egy tagja, Mary de Bohun (c. 1368–1394) volt IV. Lancaster Henrik első felesége, s ugyan soha nem lett Anglia királynéja, a későbbi V. Henrik anyjaként rendkívüli nagy tisztelettel tekintett rá az uralkodóház. Azért is tartották nagy becsben, mert Mary de Bohun I. Edward dédunokája volt, Elisabeth Plantagenet (of Rhuddlan) ágából származva „ősibb" volt a Plantagenet-leszármazásuk, mint a csupán az I. Edward fiának, III. Edward harmadik fiúgyermekétől eredő Lancastereknek. A Bohun-família lovagi jelvényeit, például a fehér koronás hattyút a Lancasterek is átvették: az ún. Dunstable-hattyú egyes vélemények szerint már a 15. század elején hozzátartozhatott a királyi Térdszalagrendhez és az SS-lánchoz, annak fehérzománcos csüngődíszeként.[311] Maga a hattyú, mint külön, önmagában is alkalmazott jelvény igen népszerű lett már IV. Henrik uralkodása alatt az uralkodói, királyi livrée-k között. Elképzelhető, hogy olyan módon került Zsigmond, majd leánya kincsei közé, hogy V. Henrik adományozta a királynak 1416-ban. Nem tudjuk azonban, mivel bővebb leírásunk nincs róla, hogy a hattyú a Lancesterek-által kedvelt Dunstable-i típusú volt-e vagy más. Mindenesetre a művészettörténetim kutatás megengedi, hogy a fehér zománc és a gyöngyház párosítása, illetve a gyémántok alkalmazása datálható a 15. század első harmadára, így éppen beleillik Zsigmond angliai látogatásába.[312]

Hozzá kell tenni, a hattyú bross nem csupán a Lancaster-dinasztia jelvénye volt, hanem egyfajta hattyút az a család is

használt jelvényei, emblémái között, amellyel Zsigmond szoros kapcsolatban állott: a Beauchamp-família eredetmítosza szerint egy hattyús lovag volt az ősük, a legendás hős, Warwick-i Guy, akinek egy hattyús kupa volt az attribútuma. A Zsigmondot fogadó Richard de Beauchamp, Warwick grófja sírjánál, az effigium lovagalakja fejénél (Lady Chapel St. Mary' Collegiate Church, Warwick) éppen egy hattyú ábrázolódik.[313] Mi több, Erzsébet *heftlein* láncának hattyúalakjai is faágakon, tölgyágakon ([ein swan auf einen] *aichein ast*; *auf eim gulden ast*) állnak, amelyeknek nincsenek sem ágai, sem levelei, „gallyazottak", ami így magára a Beauchamp-família jelvényére, a gallyazott faágra utal. Az, hogy a hattúk nem (csupán) Lancaster-, hanem Beauchamp-ajándékok, az is mutathat, hogy a madarak közül kettő visel koronát (Lancaster), kettő pedig nem (Beauchamp).

Összegzés

Az emlékek szervesen illeszkednek abba a kapcsolatrendszerbe, melyet a 14–15. században Magyarország és Anglia tartottak fenn egymással. A diplomáciai kapcsolatokon, a szövetségesei viszonyon, érdekközösségen túl mindez egy olyan szélesebb körű kapcsolatrendszert jelentett, melynek részesei voltak társadalmi-kulturális események, lovagi tornák, fejedelmi processzusok, lakomák, zarándoklatok (pl. Zsigmond látogatása Canterburyben Becket Szt. Tamás sírjánál), lovagrendi ünnepélyek, fogadalomtételek (Térdszalagrend, Sárkányos Társaság). Ennek a „termékei" lehettek fejedelmi ajándékok, lovagrendi jelvények, fejedelmi dinasztikus devizák, valamint a fentieket is megörökítő illuminált kéziratok – mint a *Beauchamp Pageant* is. A 15. századi európai társadalmi-kulturális és politikai „közéletbe" szervesen bekapcsolódott a magyar udvar, s részben a magyar arisztokrácia is. A lovagság, a *chevalerie*, a *courteoisie* világa „nemzetközi hálózatának" közös nyelvét a magyar uralkodóház is beszélte. A Windsorban függő Sárkányos-kard, vagy a Perényi János tőketerebesi sírkövén látható Lancaster-insignium, az SS-lánc ennek a kapcsolatrendszernek a bizonyítéka, melyről sajnos még keveset tudunk. A jövőbeni kutatások feladata az európai magyar királyi emlékek széles körű kutatása. E révén többet tudhatunk meg a középkori magyar királyság európai szerepéről, a „Latinitas"-hoz való tartozásáról. Például arról, hogy egy angol lordnak sem

lehetett távoli vagy idegen Zsigmond udvara, s III. Richárd is tisztában volt a kódexe lapjain ábrázolt „kucsmás" uralkodó korabeli tekintélyével. S a 15. században még semmi esetre sem tekintették Angliában Magyarországot egy messzi, ismeretlen kelet-európai királyságnak.

JEGYZETEK

[1] Kovács, Hattyú, 282–291.

[2] Lővei, Zsigmond király kardja; Uő: A Sárkányrend fennmaradt emlékei; Uő: Uralkodói lovagrendek.

[3] Takács Imre: „Királyi udvar és művészet Magyarországon a késői Anjou-korban". In: *Sigismundus*, 68–86.; Takács I.: „Villard de Honnecourt utazása a művészettörténetben", *Ars Hungarica* 22 (1993) 15–19.; Takács I.: „The French Connection. On the Courtenay Family and Villard de Honnecourt apropos of a 13th century Incised Slab from Pilis Abbey", In: Fajt, Jiři – Horsch, Markus (Hrsg.): *Künstlerische Wechselwirkungen in Mitteleuropa*. Ostfildern, 2006. 11–26.

[4] Petrovics István [Szőnyi György Endrével]: „'*Capystranus*'. A Late Medieval English Romance on the 1456 Siege of Belgrade", *The New Hungarian Quarterly* 27 (1986) No. 104. 141–46.; Uő: „Capystranus. Egy 1515-ben Londonban kinyomtatott névtelen angol elbeszélő költemény", In: Kálmán Peregrin– Veszprémy László (szerk.): *Európa védelmében. Kapisztrán Szent János és a nándorfehérvári diadal emlékezete*. Bp. 2013. 126–134. Vagy ugyanő a szentkultusz terén: „Szent Eligius magyarországi és angliai tisztelete a középkorban. In: Nagy Ádám – Ujszászi Róbert (szerk.): *A VIII. Numizmatika és a Társtudományok Konferencia*. Szeged 2009. okt. 7-8-9. Szeged, 2011. pp. 163–17.

[5] Csernus Sándor: „A XV. századi francia útleírások Magyarország-képe". In: Békési I., Jankovics J., Kósa L., Nyerges J., (szerk.): *Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon*. Bp.-Szeged, 1993. 1006–19.; Csernus S.: *A középkori francia nyelvű történetírás és Magyarország, 13–15. század*. Bp., 1999.; Csukovits Enikő: „Keresztes hadjáratok és zarándoklatok. Elbeszélések, krónikák és szentföldi útleírások. XII–XVI. század", *Századok* 133 (1999) 3: 633–636.;

Csukovits E.: „Források, műfajok, lehetőségek: a középkori Magyarország-kép elemei", *Korall* 10 (2009) 38: 5-29.; Györkös Attila: „Európai összefogás vagy dinasztikus érdek? Franciaország és a törökellenes liga az 1450-1460-as években", In: *Emlékkönyv Barta János 70. születésnapjára*. Szerk. Papp Imre, Angi János, Pallai László. Debrecen, 2010. 81-93.; Györkös A.: „Magyar hadvezér a páviai hadjáratban? Adatok a Frangepán család történetéhez és Frangepán Kristóf I. Ferenc francia királyhoz fűződő kapcsolatához". *Turul* 85 (2012) 2.: 41-45., Györkös A.: „II. Ulászló házassága és a francia diplomácia", In: *Acta Academiae Agriensis Nova Series* Tom. XXXIX. Sectio Historiae. Eger, 2012. 89-102.; Kiss Gergely: „Les légats pontificaux en Hongrie au temps des rois Angevins (1298-1311)", In: Kordé Zoltán, Petrovics István (szerk.): *La diplomatie des etats Angevins aux XIIIe et XIVe siècles: Actes du colloque international de Szeged, Visegrád, Budapest 13-16 septembre 2007*. Roma-Szeged, 2010. 101-116.; Uő: „Pápai legátusok a XI-XIII. századi Magyarországon (diplomácia, egyházkormányzat és egyházjog)", In: Almási Tibor, Révész Éva, Szabados György (szerk.): *"Fons, skepsis, lex": Ünnepi tanulmányok a 70 esztendős Makk Ferenc tiszteletére*. Szeged, 2010. 195-201.; Körmendi Tamás: „A magyarság ábrázolása a nyugat-európai elbeszélő forrásokban a 13. század végéig", *Korall* 10 (2009) 38: 30-46.

[6] *Francia-magyar kapcsolatok a középkorban*. Szerk. Györkös Attila - Kiss Gergely. Debrecen, 2013. Jelen munka szempontjából releváns tanulmányok: Csukovits Enikő: „Nagy Károly ivadékai. Az Anjou-ház Firenze levelezésében",117-126; Csernus Sándor: „Jehan de Wavrin krónikája: angol történelem, francia történetírás és keresztes hadjárat. Burgundiak az Al-Dunán (1444-1445)", 127-152.; Novák Veronika: „Sárkány a porcelánboltban: Luxemburgi Zsigmond és a párizsi ceremóniák", 253-270.; E. Kovács Péter: „Két barát a „Gässleinban". Zsigmond császár és VIII. Amadé de Savoie herceg kapcsolata (1410-1416)", 195-240.; Sághy Marianne: „Mézières Magyarországról. A késő-Anjou-kori kormány és külpolitika kritikája", 241-52; Györkös Attila: „V. László francia házassági terve: diplomáciai fordulat 1457-ben?", 271-89; Kiss Gergely: „11-13. századi magyar főpapok francia kapcsolatai", 341-50.

[7] Baán István: „Zsigmond és Bizánc", In: *Sigismundus*, 438–41.; Csernus Sándor: „Zsigmond és a Hunyadiak a francia történetírásban", *Századok* 132 (1998) 1: 47–127.; Csernus S.: „Francia források Zsigmond párizsi tartózkodásáról", In: *Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére.* Szeged, 1995. 103–141.; Csukovits E.: „Egy nagy utazás résztvevői. (Zsigmond király római kísérete)", In: *Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére.* Szerk. Csukovits E. Bp., 1998. 11–36.; E. Kovács Péter: „'A szent koronára! Ez kedvemre telik.': Zsigmond császár Luccában", *Századok* 141 (2007) 2: 353–364.; E. Kovács P.: „Zsigmond császár Gubbióban", *Aetas* 23 (2008) 1: 56–63.; E. Kovács, P.: „Zsigmond császár megkoronázása Rómában", *Századok* 143 (2009) 6: 1323–1383.; E. Kovács P.: „Egy firenzei követjárás Magyarországon", *Századok* 144 (2010) 6: 1455–1536.; Kondor Márta: „Latin West und Byzantine East at the Dawn of the Renaissance: Emperor Sigismund and the Union with the Greeks", In: P. E. Kovács – K. Szovák (eds.), *Infima Aetas Pannonica.* Bp., 2010. 79–96.

[8] Laszlovszky József: „Legenda és valóság. Angolszász hercegek magyarországi vára?" *Várak, kastélyok, templomok* 9 (2013) 3 (Június): 4–7.; Papp Reed Zsuzsanna: „Magyarország egy elfeledett forrástípusban: tartománylisták a középkori Angliában", *Korall* 10 (2009) 38: 91–111. ; Papp Reed Zs.: *Perceptions of eastern Europe: peoples, kingdoms and region in 13th- and 14th-century English sources.* PhD-dissertation, Leeds, 2010.

[9] PRO Exchequer Treasury of Receipt, E 36/275. f. 119v.

[10] Capgrave: *Liber de illustribus Henricis*, 100.

[11] Toulmin-Smith, *Expeditions*, 285.

[12] Henrik háztartási elszámolásai (Wardrobe Accounts): Toulmin-Smith, *Expeditions*, 195.; lviii.; 194.

[13] Prutz, *Rechnungen*, lxxxvii. n9.

[14] Saul, *Richard II*, 3. Tábla.; 103.

[15] Norman Housley: „The bishop of Norwich's Crusade, May 1383", *History Today* 23 (1983): Május: 15–20.

[16] Vencel fontos volt az angolok szemében, mivel felesége, Brabanti Johanna testvére volt Louis Mâle flandriai gróf felesége (Margit), aki az örökösnő Flandriai Margit házasságát képes lehetett volna irányítani. Calmette, *Die großen Herzöge von Burgund*, 81.

[17] Hicks, *Who's Who*, 173.

[18] 1360-ban örökölte ez a Luxembourg-Ligny család a Châtillon-házba beházasodva St. Pol grófságát. (Saint-Pol-en-Ternois, Artois - birtokai azért is fontosak az angol korona számára, mert Calais körül feküdtek.) Gui de Châtillon 1360-ban halt meg angol fogságban.

[19] Kenti Johanna, Edward a Fekete Herceg, Wales hercege feleségének első házasságából származó lánya. Richárd nyilvánosan is propagálta rokonságát, sógorának szólítván St. Pol-t. John of Gaunt, a Richárd-külpolitika irányítója rendkívül értékes nászajándékokkal tűnt ki s próbálta ezzel is magához láncolni Luxembourg-ot. *John of Gaunt's Register, 1379-83*. Eds. E. C. Lodge - R. Somerville. London, 1937. (Camden 3rd ser. 56-57) No. 463. 152.

[20] Goodman, *John of Gaunt*, 75.

[21] *The Westminster Chronicle*, 400-2.; 450.

[22] Goodman, *John of Gaunt*, 182.; Saul, *Richard II*, 402. Az 1390-es évektől majd a franciák megnyerik maguknak, politikai tekintélyét mutatja, hogy VI. Károly nem kisebb tisztséggel jutalmazza, mint Franciaország *connétable*-ja (1411).

[23] Saul, *Richard II*, 91. (Illetve Brabanti Vencel halála után lett lützelburgi báró, 1383-ban.)

[24] *The Westminster Chronicle*, 516.

[25] Burgundi Hercegi Levéltár, Bavyn MS: *Memoires du voiage fait en Hongrie par Iean dit, Sans-Peur, Comte de Neuers. Ensemble de la Prison du meme Comte de Neuers, sa Rancon, et son Retour, en France &c*. Paris, Bibliothèque National de France, Collection de Bourgogne, MS. 20, Rois et Ducs. MS. F. 340. Atiya, *The crusade of Nicopolis*, 175. 38. jegyz.

[26] British Library Royal MS 20 C. VIII. f. 1v.

[27] „this Emperor rodd all armed sauinge his helmet hauinge a cappe of Monnabayne hanginge at the arsone of his saddle, and aboue his armor he was clothed wth a rich huke wherein was a plaine crosse tofore and behinde of the culler of redd, wherevppon was written in French this poseye, O what God is mercifull; and in like manner were the most part of his companie apparelled and armed, and mounted vppon greate light horses." *First English Life*, 66.

[28] *Gesta Henrici Quinti*, 133.; „Instante quoque festivitate Sancti Georgii Martyris, imperator huic festivitati interfuit, ubi eligitur in fraternitatem Militiae de Gartere, et debitis insigniis installatur": Capgrave, *Liber de illustribus Henricis*, 118.; „Ipse eciam Imperator in Fraternitatem sive societatem militarem de la Gartiere, in quam nobiles, secundum sua in actibus bellicis merita, promoventur, tam in sui honoris incrementum, quam in ejusdem fraternitatis decus immensum, frater eligitur, & assensu regio ordinatur": Elmham, *Vita*, 76.; „Fuitque idem Imperator in Anglia [...] et factus est consors et sodalis collegii Sancti Georgii Wyndeshor. [...] Sigismundus Romanorum et Henricus Anglie et Francie Reges temporibus istis maxima familiaritate summa mutuaque beneuolencia inter se complixi sunt, ita quod in fraternitatem Militum Garterii Sigismundus ascribi peteret, et ascriptus est.": *The Latin Brut*, In: Kingsford, *English Historical Literature*, 287. 328.; „Windsoriae nobilis equestris ordinis Garterii sodales utrique dicebantur." *Vita Henrici Quinti*, Roberto Redmanno auctore, 49.; Zsigmond maga akar a Térdszalagrend tagjává válni: „Sigismundus Romanorum & Henricus Angliae & Franciae reges temporibus istis maxima familiaritate, summa mutuaque benevolentia inter se complexi sunt, ita ut in fraternitatem militum Garterii rex Augustissimus Sigismundus ascribi peteret & ascriberetur". *Titi Livii Foro-juliensis Vita Henrici Quinti*, 24.; „In so much the Emperor desired to be admitted in the order of the Garter..." *First English Life*, 69.

[29] Walsingham, *Chronica Monasterii Sancti Albani*, 100.

[30] „at the posessyon the kynge went a-pone the upper-moste syde of the emperowre, and soo alle the masse tyme he stode a-bove the emperoure. Ande at the mete the kyng sate on the ryght syde of the emperoure". Gregory, 113.; Beltz, *Memorials*, lvi.; lvii.

[31] „[a király és a császár] satte in their stalles all the solempnitee of the feast".: Hall, *Chronicle*, 74.

[32] *Chronicon Regum Angliae*, Jesus College, Oxford, MS. 29. ff. 1–143.

[33] Walsingham, *Chronica Monasterii Sancti* Albani, 100.

[34] Capgrave, *Chronicle*, 313.

[35] A Walsingham-krónika idézi, nyilván a király, a megajándékozott s az udvar véleményét: „a munka [kidolgozása] sokkal inkább felülmúlja

az anyagát [azaz feltehetően az aranyat, értékét]": „cuius 'materiam superabat opus'".

[36] Jacob, *Henry V*, 115.

[37] A források beszámolnak arról, hogy a Plantagenet-dinasztia már nagyszámú Szent György-ereklyével (a szent karja, koponyájának részei stb.) rendelkezett, de a lovagszent szívével, melyre régóta áhítoztak, még nem. Jacob, *Henry V*, 115.

[38] *Gregory*, 113.

[39] „Henricus inde rex Romanorum regem magnis & et regiis muneribus donat, & omnes Sigismundi proceres & quotquot Romanorum regi famulantur donari jubet." *Titi Livii Foro-juliensis Vita Henrici Quinti*, 29.; 1416. október: Calais: V. Henrik ünnepli és gazdagon megjutalmazza Zsigmondot távozta előtt: „at Caleys the Emperor was highly feasted and rewarded, and at his pleasure sailed into Holand." Hall, *Chronicle containing the history of England*, 76.; Zsigmond és a kísérete sok szép ajándékot kapnak: Jehan de Wavrin, *A collection of chronicles and ancient histories of Great Britain, now called England*. Ed. William Hardy. London, 1864–1891.(Rerum Britannicarum medii aevi scriptores. Rolls Series, 40) 228.

[40] *The Brut* 1413–17, In: Kingsford, *English Historical Literature*, 300.

[41] „A CSÁSZÁR DICSÉRETÉRŐL SZÓL E MŰ ÖSSZEÁLLÍTÓJA
A legfőbb jogot viselő, ki szalagoddal bevilágítod a világot,
ki az erény bólintását vezetőként mindenfelé követed.
Szelíd vagy a hatalomban, nyugodalma és békéje a lelkeknek,
diadalmas oltalmazó, királyi láb, ragyogás, árny, öl.
Állj készen ezért, ahová a dallal dicséreted elviszed:
Kegyes Zsigmond! Élj szerencsében, egészségben!"
Elmham, *Liber metricus*, 142.

[42] Chronicon Regum Angliae, Jesus College, Oxford, MS. 29. ff. 1–143.

[43] Elmham, *Liber metricus*, 134.

[44] Walsingham, *Chronica Monasterii S. Albani*, 101.; „imperator per Dovorriam preripuit iter Calisium, et clientes sui, eu equites exierant Cantuariam, permiserunt a se secreto cadere per vicos et plateas, in magnificenciam et honorem gentis Angliegene, cedulas plures continentes hec scripta [az utána következő verset lásd fent]" *Gesta Henrici Quinti*, 156.

[45] Usk, *Chronicon*, 130.; Capgrave, *Liber de illustribus Henricis*, 120.; Elmham, *Liber Metricus*, 141.

[46] „Isten Hozzád, Ó, Boldog Anglia,
Örvendj és légy áldott és a dicsőséges győzelemben,
Krisztust imádod dicséretét zengő himnuszokkal,
És nemzeted angyali magasságokba emelkedik általa.
Akkor hogyan tudnám én, aki elhagyom-e földet,
Felülmúlni Téged a magasztalásban? Az igaz dicséret a Te érdemed."
Usk, *Chronicon*, 314–15.

[47] Capgrave, *Chronicle*, 314.

[48] *The Latin Brut*, 300.

[49] „Mandamus vobis quod Philippus Saty de Florentia...cum diversis Jocalibus..." V. Henrik salvus conductus-a számára: Rymer, *Foedera*, [Hágai kiadás] IX. 365.

[50] Westminster: 1416. június 27.: ZsO. V. 2063.; *Calendar of Close Rolls*. I. Henry V: 1413–16: 312.; Rymer, *Foedera*, [Hágai kiadás] IV/2. 166.

[51] Windecke, cap. 79. p. 72.

[52] uo.

[53] Richental, *Chronik*, 149.

[54] 1417. január-február: ZsO. VI. 61.; Aschbach, *Geschichte Kaiser Sigmunds*, II. 433.

[55] Richental, *Chronik*, 150. Allmand, *Henry V*, 245.

[56] „pro liberatis fraternitatis Sancti Georgii, [...] Item, pro ermyns pro rege et Imperatore pro eadem liberata xxx. timbre, per timbre xx. š. xxx. łi.; Item, pro ccc. garteriis cum literis aureias pro dictis rege et Imperatore; videlicet, pro pecia x. š. xij. łi. x. š.": *Letters and Papers, Henry VI*, 384. Zsigmond Térdszalagrendjéről csupán egy 16. századi ábrázolás tanúskodik. British Library Harley MS 1864 f. 3r.

[57] Marosi, Könyvek, 96. Hallumról: az angol delegáció egyházi tagjai közül a legszorosabb kapcsolatban ő állott Zsigmonddal. Hallum, a schisma esküdt ellensége Zsigmond régi szövetségese volt és már a konstanzi zsinatot megelőzően együttműködött a konciliarista eszme híveivel. Simon de Cramaud reimsi érsekkel együtt ő fogalmazta azt a dekrétumot, mely feljogosította a zsinatot, hogy megvonja XIII. Benedek és XII. Gergely pápáktól az obedienciát. Személye egyet jelentett Anglia eltökéltségé-

vel, hogy véget vessen a schismának. IV. Henrik pisai követeként is állhatatosan képviselte az unió érdekeit. Konstanzban Zsigmond kiváló partnert és munkatársat talált benne: Hallum még nála is vérmesebben lépett fel a schisma ellen, egy alkalommal még XXIII. János pápát is nyilvánosan megszégyenítve. Az angol nemzet fejeként számos alkalommal szólalt fel a konciliumon, s prédikációival gyakran képes volt az unió- és a reformpártiak oldalára állítani a többséget. Hallum tagja volt annak a bizottságnak, mely XIII. Benedek depozíciójáról döntött; majd 1417 júniusában ő volt a gazdája annak az ötletnek, hogy a zsinati követek vitás ügyeiben eljáró döntőbíróság, melynek maga is tagja volt, s amely Zsigmond érdekeit képviselte, letartóztathassa az ellenszegülő bíborosokat. A francia és olasz bíborosok szinte gyűlölték, s egyszer, 1417 augusztusában, közvetlenül a pápaválasztás „célegyenese" előtt, meg is próbálkoztak azzal, hogy eltávolítsák a zsinatról. Az ellenpárt ugyanis úgy tekintett rá, mint Zsigmond „négyesfogatának" - annak a szűk klikknek, amely a király mellett a zsinat irányvonala kialakításában meghatározó szerepet játszott - a legfontosabb tagjára, mint Zsigmond egyik legbefolyásosabb tanácsadójára. Salisbury püspöke fogadta Zsigmondot Konstanzba való visszatérése alkalmából 1417. január 27-én, s üdvözlő beszédet intézett hozzá. Az is megbotránkoztatta a francia kardinálisokat, hogy Salisbury püspöke az ülésen egy prédikációval üdvözölte Zsigmond visszatérését, és dicsőítette Zsigmond személyét erőfeszítéseit, s Lukács evangéliumából idézve - „erit enim magnus coram Domino" („Mert nagy lészen az Úr előtt". Luk. 1,15) - magasztalta a római király erőfeszítéseit, mellyel természetesen azt is sugallni kívánta, hogy a *christianissimus imperator* menniyben helyesen döntött, amikor a kereszténység java érdekében Angliával lépett frigyre. Hallum abban is Zsigmond elkötelezett hívének számított, hogy elsődleges feladatnak az egyház *in membris* reformatioját tekintette, s csak azután tartotta időszerűnek az *in capite* változást. A zsinaton szinte Zsigmond személyes „egyházügyi" tanácsadójává vált, a források szerint majd' mindenhová követte a királyt, annak kísérete tagjaként. Konstanzban halt meg, de még halála előtt sikerült biztosítania a zsinat sikerét. Hallumnak a zsinaton játszott kiemelkedő szerepének s Zsigmonddal való kapcsolatának állít emléket a Warwick grófja életének mozzanatait megörökítő Be-

auchamp Pageant is, együtt ábrázolván őt a királlyal. Crowder, Henry V, Sigismund and the Council of Konstanz, 105., 110. 53. jegyz.; R. N. Swanson: „Hallum, Robert (*d.* 1417)', ODNB [http://www.oxforddnb.com/view/article/12005, 2007. június 15.]; Guillaume de Fillastre: *Gesta concilii Constanciensis*. Ed. L. R. Loomis. In: Mundy – Woody: *The Council of Constance*, 200–465. 311–12.; Richental, *Chronik*, 148.

[58] Kaposi József: *Dante Magyarországon*. Bp., 1911. 55–58.; Szabó Mihály: „Giovanni Serravalle latin *Divina Commedia* fordítása és kommentárja az egri Serravalle-kódexben", In: *Dante a középkor és a reneszánsz között*. Szerk. Kardos Tibor. Bp., 1966. 433–64.; Kaposi József: *Dante ismeretének első nyomai hazánkban és a magyarországi Dante-kódexek*. Bp., 1909.

[59] *lector regius*: 1437. DL 44169.; az aula tagja: 1437. október 19.: DL 44169.; Engel, *Archontológia*, I. 509. Petrovay György: „Lector regius", *Történelmi Tár* 10 (1887) 193–194.; Uő: „A Bilkeyek (1338–1711)", *Turul* 12 (1894) 11–20.; 77–83.

[60] VII. Henriket Dante Jézus mellé helyezi a 30. Cantoban. Marosi, Könyvek, 96.

[61] Ahogyan hazaérkezik a király, Bilkei három falut kap; illetve Zsigmond az ő javára dönt egy, a máramarosi Herincséről folytatott birtokperben. Mályusz, *Zsigmond*, 269.

[62] Uo. 169.

[63] 1417. május 20.: ZsO. VI. 455.; DL 50515.; Schönherr Gyula: „Barrwy Simon czímereslevele 1417-ből", *Turul* 12 (1894) 119–120. 119.; *Monumenta Hungariae Heraldica*. Magyar czímeres emlékek. Szerk. Fejérpataky László – Áldásy Antal. I–III. Bp., 1901–26. I. 41.; Bertényi Iván: „Simon von Barrwys Wappenbrief aus dem Jahre 1417", In: *Sigismund von Luxemburg: Kaiser und König in Mitteleuropa 1387–1437*. Hrsg. J. Macek – E. Marosi – F. Seibt. Warendorf, 1994. 220–26.; Csoma József: „Zsigmond király czímerlevelei", *Turul* 14 (1896) 1: 3–14.; *A Magyar Országos Levéltár címereslevelei* (CD-ROM). Szerk. Kollega Tarsoly István – Nyulásziné Straub Éva. Bp., 2000.

[64] Engel, *Archontológia*, I. 154.

[65] Engel Pál figyelemre méltónak találta ötletemet, hogy *Barwy-i Simont* angolnak véltem. Magát a Barwy családot nem találtam a kora-

beli forrásokban, így *w*-el, de számtalan Barry alakban, s Barri alakban nyomaira bukkantam több angol családnak. A névalakra viszont máshol, más nyelvekben semmi más utalást nem tudok. Természetesen az összes Barry alakban előforduló nemesi családot végig kéne böngészni Angliában, hogy igazolhassam hipotézisemet.

66 Elmham, *Vita*, 74.; PRO Exchequer of Receipt: Issue Rolls: E 403/624. m.6.; Chronicles of London, BL Cleopatra C IV, 1416: 124. f. 29.; Kiadva: *The Chronicles of London.* British Library Cleopatra C IV. Ed. C. L. Kingsford. Oxford, 1905. Kropf Lajos: „Chronicles of London, szerk. Charles Kingsford", *Századok* 41 (1907) 1:77–8. 77.; „magnus comes Hungarie palatinus": *Gesta Henrici Quinti*, 138.; „the greate Earle of Hungarie": *First English Life*, 121.

67 „grand comte de Hongrie": DRTA, VII. 249.; „großgraf zů Ungern": Richental, *Chronik*, 193.; „dominus Natrespeyn": Zichy, XII. 107. Szolgálatai az egyház egységének helyreállítása érdekében: Perpignan: 1415. október 18.: ZsO. V. 1136.; Aragóniai tárgyalásai: Perpignan: 1415. október 26.: ZsO. V. 1156.

68 Konstanz: 1416. február 1.: ZsO. V. 1492.

69 Schönherr Gyula – Pór Antal, „Az Anjou-ház örökösei", In: *A magyar nemzet története.* Szerk. Szilágyi Sándor. I–X. Bp., 1895–98. III. (1895), 385–630.

70 „...personam...Nicolay comitis palatini...in consiliarium nostrum de magno consilio nostro ad iura et emolumenta dicto officio incumbentia retinuimus...": DL 7067. Párizs, 1384. márc. 7. Kiadva: *Magyar diplomácziai emlékek az Anjou-korból.* Acta extera Andegavensia.. Szerk. Wenzel Gusztáv. I–III. Budapest, 1874–1876. (Monumenta Hungariae historica. 4. osztály. Acta extera.) III. 532.; Süttő Szilárd: *Anjou-Magyarország alkonya.* I–II. Bp., 2004. I. 52–53., és II. Okmánytár, 80. sz. II. 44–45.

71 1384: *Magyar diplomácziai emlékek*, III. 289.

72 VI. Károly francia király címeres-levele Garai Miklósnak, Párizs, 1416, Pozsony, Slovenský národní archív, Archív rodu Zay z Uhrovca / Zay család ugróci levéltára, Fasc. C. Nr. 8. Másolat: DF 265782. Kiadva: CD X/5 563–69.; Áldásy Antal: *A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címeres levelei.* I–II. Bp., 1904–23. II. 31.; ZsO. V. 1692.; Zsig-

mond címeres-levele Garai (II.) Miklós nádornak, Párizs, 1416. Pozsony, Slovenský národní archív, Archív rodu Zay z Uhrovca / Zay család ugróci levéltára Fasc. C. Nr. 7. Másolat: DF 265783. Kiadva: CD X/5. 681., 741.; ZsO. V. 1694.; Radocsay nem említi a rendjelvényeket: Radocsay Dezső: „Gótikus magyar címerelevelek", *Művészettörténeti Értesítő* 6 (1957) 271–94. 287.; Magyar családok címereslevelei: *Művészet a Zsigmond-korban*, II. 390–91. M. 22. Kat. sz. (Wehli Tünde); *Sigismundus*, 406–408. Kat. sz. 4.121a–b (Marta Melniková - Jékely Zsombor).

[73] ZsO. V. 2204.; Lenz, *König Sigismund*, 27. Magyarország nagy grófjaként szerepel a neve az Exchequer irataiban: *Issues of the Exchequer*. Henry III-Henry VI. Ed. Frederick Devon. London, 1837. 347.

[74] *Gregory*, 113.

[75] Calais: 1416. szeptember 8.: ZsO. V. 2280.; 1416. október 9. előtt: ZsO. V. 2351.

[76] ZsO. II/1. 2636.; ZsO. III. 1951.; 2671.; 1416: ZsO. V. 2204.

[77] ZsO. III. 2563.; 2742.; 2745.; 2925. (Csucs uraként említve.); 3104–6.; 3126–28.; 3155–56.; ZsO. IV. 10.; 13.; 15.; 25.; 76.; 87.; 106.; 245–47.; 286. (Zsigmond subdelegatusa.)

[78] Canterbury: 1416. augusztus 13–15.: ZsO. V. 2204.; Calais: 1416. szeptember 8.: ZsO. V. 2271.; 2280.

[79] Lásd még: Konrad Heilig: „Zur Geschichte der ältesten Ungarischen Universitäten und des Magisters Benedikt von Makra", *A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve* 1 (1931) 41–49. Gábriel Asztrik: „Magyar diákok és tanárok a középkori Párizsban", *Egyetemes Philológiai Közlemények* 62 (1938) 182–207.; Eckhardt Sándor: „Magyarok a középkori francia egyetemeken", *Századok* 77 (1943): 415–419.

[80] ZsO. VI. 1410.; 1418. augusztusában Pforzheimben tartózkodik: ZsO. VI. 2236.; majd együtt tér haza Zsigmonddal: 1418 novemberében a király bírótársa Passauban: ZsO. VI. 2438.

[81] Hardyng, *Chronicle*, 376.; Walsingham, *Historia Anglicana*, II. 316.

[82] „ein halsbant des koniges von Engelant Gesellschaft, und darain hing ein fürsprang was ein demant costlichen und schon...": *Windeckes Denkwürdigkeiten*, 82.; Windecke, cap. 81. p. 73.; Kovács, Ronde-bosse, 322., Kovács, Hattyú, 286.

[83] „When the French saw him bear the King of England's device, they were extremely vex'd ... The emperor at hispublick entry into Konstanz, was pleased to wear the Collar." Thomas Goodwin: *The History of the reign of Henry the Fifth, King of England.* London, 1704. 145.; Harold F. Hutchison: *Henry V. A Biography.* London, 1967. 139. 20. jegyz.; E. F. Jacob: *The Fifteenth Century.* Oxford, 1961. (The Oxford History of England, 6) 164.

[84] Kovács, Ronde-bosse, 323.

[85] „a glad syghte for alle your lyge men to see": Konstanz: 1417. február 2.: Rymer, *Foedera* [Hágai kiadás] IV/2. 192–93.; ZsO. VI. 68.

[86] „the sevene and twenty day of Januer, your broder, Gracious Pryns, the kyng of Rome, entirde the cite of Constaunce with your lyvere of the coler abowte his necke (a glad syghte to alle your lyge ment o se) with a solempne procession of alle estayts [...] and resseyvede your lordes graciously wyth reyght god cher, and of alle the worschypful men of your nation he touchyde thar handys [...] And onde the morwe [...] he made a colation to our nation [...] and he rehersede ther how he bretherred bygan wyth hym and my lord your Father [...] and how hyt is so continuid for [...] successoures, wyth the grace of God, for ever.": 1417. február 2. John Forester zsinati követ jelentése az angol királynak. Rymer, *Foedera*, [Londoni kiadás] IX. 434–35.

[87] 1417. február 2.: „[...] titulo [...] et [...] vestimento, signumque regale imposuit collo suo, quod Imperator expost semper gessit in omni conventu publico vel privato." Walsingham, *Chronica Monasterii Sancti Albani*, II. 316.; Rymer, *Foedera*, [Hágai kiadás] IV/2. 192–3.

[88] George, Clarence hercege az egyik legjellemzőbb példa: egyik kezében címerpajzsát és sisakdíszét tartja, másikban a York-napkorongos láncot. *A pictorial history of the earls of Warwick, printed from the Yorkist roll in possession of the Duke of Manchester.* Ed. William Courthope. London, 1859.; John Rous: *The Rous Roll.* Ed. Charles Ross. London, 1980. Tábla.

[89] Pl. A York-párti Sir Nicholas FitzHerbert vagy Sir William Harcourt síremlékén látható. Ross, *The Wars of the Roses*, 136.; 139.

[90] Ismeretlen művész műve, 14. század vége. 1395 k. fafestmény. Westminster Apátság, London. Saul, *Richard II.* Borító. Marosi, *A középkor művészete*, II. 1250–1500. 168. 5., 7. Tábla.

[91] Harriss, *Henry V*, Fedőlap.

[92] Példa: S-szemekből álló lánc: Sigismundus, 354. Kat. sz. 4.60. (Lővei Pál).; Lővei, Uralkodói, 252. 9. kép.

[93] Például V. Henrik öccse, Tamás, Clarence hercegének sírszobrán, Canterbury Székesegyház. Earle, *Henry V*, 74.

[94] National Portrait Gallery, London. Ross, *The Wars of the Roses*, 23.

[95] Sir William Bagot bronz sírszobra, Baginton, Plébániatemplom, Warwickshire. Saul, *Richard II*, 17. tábla.

[96] Fitzwalter: Little Dunmow-i plébániatemplom, Essex.

[97] Egy kéziratos kódex illuminációja: „Szent Bonaventúra *Vita Christi* műve francia fordítását ajánlja Jean de Galopes V. Henriknek": Corpus Christi College, Cambridge, MS 213. fo. 1r.

[98] Earle, *Henry V*, 40–41.

[99] A Lancaster-hattyú és a Luxemburg-ház szimbolikája (strucc) közötti kapcsolatokat vizsgálta Kovács Éva. Kovács, Hattyú.

[100] Csoma - Csergheő, Perényiek, 296–300. Azonban több eredetet is felvetnek, mire utalhat az SS: Sanctus Simpliciusra, Simplicius és Faustinus vértanúkra és követőikre stb. Henrik jelmondatát is az 'S'-szimbolika adja: „une sanz plus et sovereign", amely arra utal, maga az uralkodói szuverenitás megtestesülését látta az 'S' jelben.

[101] *The Wesminster Chronicle*, 82.

[102] *Rotuli Parliamentorum*, III. 477–78.

[103] *The Rous Roll*, Tábla.

[104] National Portrait Gallery, London. Ross, *The Wars of the Roses*, 23.

[105] Richard de Beauchamp, Warwick grófja V. Henrik egyik legközelibb tanácsosa és hű fegyvertársa megkérdőjelezhetetlenül a legalkalmasabb volt a feladatra, hogy megóvja az ifjú királyt s az öröklést biztosítsa. 1403-ban, 14 éves korában már harcolt a shrewsbury csatában a Lancasterekért s V. Henrik fiatalkorában Henrik „hercegi" - ideiglenes - kormányának a vezető egyénisége s egyben a gyermekuralkodó lovagi nevelője is volt Allmand, *Henry V*, 45. A mentor Európa egyik legismertebb lovagja volt, s rendkívül jártas a diplomáciában (részt vett a konstanzi zsinaton is), ami Anglia ifjú királya sorsának egyengetésében döntő fontosságú volt, hiszen Franciaország királya is volt (II. Henrik). Hicks, *Who's who*, 253–4.; Egészen 1436 tavaszáig Warwick befolyása a király

fölött és az angol politikában igen nagy volt. John Watts: *Henry VI and the Politics of Kingship.* Cambridge, 1996. 54., 119., 129.

[106] Itt kell megjegyezni, hogy a Lancaster-háznak szüksége is volt legitimitása sulykolására, mivel élt még az emléke II. Richárd király depozíciójának, aki ugyan lemondott a trónról, s átadta a koronát Henrik nagyapjának, Lancaster hercegének (1399), de máig tisztázatlan körülmények között alig egy év múlva halálozott el, s IV. Henrik élete végéig küzdött az őt trónbitorlónak kikiáltó nemesi felkelőkkel.

[107] *Acta concilii* , III. 390, 510., 512.; Francisca Vendrell de Vallicrosa: Contribución de los Húngaros al Ano Santo Compostelano. Caballeros Centroeuropeos en la Corte Aragonesa. *Magyar Történelmi Szemle / Revista Histórica Húngara*, 2. 1971. 2. sz. 217–41. 239.

[108] ZsO. V. 1390.; *Acta concilii*, III. 510.; Lővei, Sárkányrend, 166. El is küldi a rendjelvényeket Kusalyi Jakcs Mihállyal és Ottobonus de Bellonisszal. ZsO. V. 1391.; Finke, *Acta concilii*, III. 513.

[109] ZsO. V. 1418.; *Acta concilii*, III. 518.; Zsigmond követei utóbb azt az utasítást kapták, adják meg az engedélyt a királynak, hogy 25 nemes személyt ruházzon fel Aragóniában a renddel. ZsO. V: 1547.; *Regesta Imperii.* XI. *Die Urkunden Kaiser Sigmunds (1410–1437).* Hrsg. Wilhelm Altmann. I–II. Innsbruck, 1896–1900. I. 1930.; Acta concilii, III. 390.; Francisca Vendrell de Vallicrosa: Caballeros centroeuropeos en la corte aragonesa. *Miscellanea Barcinonensia* 10/28 (1971) 19–43.; Garai: „en la qual eran el Gran Conde de Ungría": Fernán Pérez de Guzmán: *Cronica del Rey Don Juan II. en castilla y Leon.* Valencia, 1779. 141. Online: Bayerische Staatsbibliothek, 2 Hisp. 41. i. [http://www.europeana.eu/portal/record/03486/EA6DF89D7E66DA74E160D95458B55090433599F1.html - 2012. január 19.]

[110] Áldásy, *Zsigmond*, 104., *Acta concilii*, III. 390.

[111] 1434. ápr. 24. „6 colaria deaurata et 24 colaria deaurata et alia colaria argenti": Paul Hagemann: *Die Beziehungen Deutschlands zu England seit dem Vertrage von Canterbury von 15 August 1416 bis zu Kaiser Sigmunds Ende.* Diss. Halle, 1905. 50.

[112] Kovács, Hattyú, 286.; Horváth, *Zsigmond*, 188–89.

[113] John Forester jelentése: Rymer, *Foedera*, [Hágai kiadás] IV/2. 192–93.

[114] „... at his desyre": *Hardyng, Chronicle*, 376. „Örök időkre viselni fogja a Rend jelvényeit": „he was electe and chosen to be a broder of the garter, whiche he toke and received gladly, and ware it ever after". Higden, *Polychronicon*, VIII. Appendix. 552.

[115] Zsigmondnak végig kellett vonulnia Londonon, s a címerkirály kentish town-i házában bizonyságot tennie lovagi kiválóságáról. Hicks, *Who's who*, 227.

[116] Horváth, *Zsigmond*, 182.; *Denkmale der deutschen Könige und Kaiser. Bd. 2.: Ein Beitrag z ur Herrschergeschichte von Rudolf I. bis Maximilian I. 1273–1519.* Hrsg. P. E. Schramm, Florentine Mütherich. München, 1978. 77.

[117] Rymer, *Foedera*, [Londoni kiadás] IX. 291.; Lővei, „A Sárkányrend emlékei", In: Művészet *a Zsigmond-korban*, II. 70–89. 72.; Victor Gay: *Glossaire archéologique du Moyen Age et de la Renaissance*. I–II. Paris, 1887. I. 646.

[118] Horváth, *Zsigmond*, 182.

[119] York City Memorandum Book B/Y, idézi Lővei, Zsigmond kardja, 127–136.; ill. lásd Lővei, Sárkányrend fennmaradt, 148–179.; *Hungarian Art Treasures. Ninth to Seventeenth Centuries*. Catalogue, Victoria and Albert Museum, London, 1967. 75–77.; Leonard Willoughby: „The City and County of York", *The Connoisseur* 24 (1909) May/August: 5–6. 6. Lásd még: Lővei, Uralkodói, 287–291.

[120] Anthony Tuck: „Beaufort , Joan, countess of Westmorland (1379?–1440)", ODNB [http://www.oxforddnb.com/view/article/53026 ; 2008. január 19.]

[121] Jacob, *The Fifteenth*, 464. 580.

[122] Veszprémy 1326 előttre, 1323–24 közé datálja: Veszprémy László: „Az Anjou-kori lovagság egyes kérdései. A Szent György-lovagrend alapítása", *Hadtörténelmi Közlemények* 107 (1994) 1: 3–18. 11.

[123] Kovács, Luxemburgi, 137., Kovács, Ronde-bosse, 322. Kovács Éva: A Szentlélek rend ereklyetartója. Anne de Bretagne „hozománya", In: Kovács, Species, 294–98.

[124] Lővei, Uralkodói, 250–54.

[125] Boulton, *The knights of the crown*. Christian Steeb: „Die Ritterbünde des Spätmittelalters. Ihre Entstehung und Bedeutung für die Ent-

wicklung des europäischen Ordenswesens", In: *Österreichs Orden: vom Mittelalter bis zur Gegenwart. Österreichische Gesellschaft für Ordenskunde.* Hrsg. Johann Stolzer, Christian Steeb. Graz, 1996.; Holger Kruse - Werner Paravicini - Andreas Ranft: *Ritterorden und Adelsgesellschaften im spätmittelalterlichen Deutschland.* Frankfurt, 1991.

[126] Kovács Éva: „L'ordre du camail des ducs d'Orléans", *Acta Historiae Artium* 27 (1981) 225–31. [Kiadva magyarul: Az Orléans-i hercegek tornagallér rendje. In: Kovács, Species, 308–316.]

[127] Kovács, Ronde-bosse, 322., 325.

[128] Alapítólevele: 1409: Sigismundus, 351. Kat. sz. 4.57. (Rácz György)

[129] Kovács, Luxemburgi, 138.

[130] Lővei, Uralkodói, 259.

[131] Lővei, Sárkányrend frankföldi, 73–80.

[132] Lővei Pál gyűjtése: Lővei, Sárkányrend emlékei.

[133] Lőv, Uralkodói, 253–54.

[134] Rein, Zisterzienstift. Kovács, Luxemburgi, 138., Lővei, Sárkányrend emlékei, 82., Kat. sz. Zs. 54.; *Sigismundus*, 352–53. Kat. Sz. 4.58. (Lővei Pál).

[135] Perényi Imre titkos kancellár fia, a terebesi ágból: aulicus: ZsO. V. 1170.; Csergheő és Csoma tévesen a ciprusi Kard-renddel azonosítja. Csergheő - Csoma, Perényiek, 300.; Csergheő - Csoma, *Alte Grabdenkmäler*, 39–46. 41. kép.; Engel - Lővei - Varga: Zsigmond-kori bárói, 36–37. X. tábla. A ciprusi rendjelvényével vélik azonosítani, viszont pontosan leírják az angol SS lánc tipikus tartozékát, a háromkaréjon függő, szabdalt szegélyű, kis négyzetes lapocskát, közepén drágakővel. 1986-ban Mikó Árpád még mindig, bár kérdőjelesen a ciprusi Lusignan-renddel azonosítja: Mikó Árpád: „Jagelló-kori reneszánsz sírköveinkről", *Ars Hungarica* 14 (1986) 97–113. 97. Lővei (és Varga Lívia) 1987-ben már revideálta álláspontját, és helyesen az angol SS-lánccal azonosította. Lővei, Síremlékszobrászat, 297. Sz. 53. Vernei-Kronberger, *Síremlékek*, 41. (a rendjelekről nem ír). Balogh, Későrenaissance, 34. 1. kép.; Feld - Cabello, *Füzér*, 41.; MMűv, I. 588., 694. II. 1680. kép.; Lővei, Dissz. I. 65. 83., 462., 478. Képek, 273–276. kép.; Gervers-Molnár, *Sárospataki*, 42. kép. Sigismundus, 348. 4.52. Kat. sz. (Lővei Pál).; Viera Luxová: „Memento mori, formy náhrobnej skulptúry". In: *Gotika. Dejiny slovens-*

kého výtarného umenia. Red. Dusan Buran et al. Bratislava, 2003. 325-33. 326. 276. sz. kép., 666. Kat. sz. 2.2.7. Lásd még: Jaromír Homolka: *Gotická plastika na Slovensku*. Bratislava, 1972. 176.

[136] „Perényi János tárnokmester, a Térdszalagrend lovagja", Címer és társadalom a közép- és kora újkorban, Nemzetközi Konferencia, Budapesti Történeti Múzeum, 2011. január 19.

[137] Carleton Williams, *Bedford*, 64-65. között.

[138] Adományok külszolgálatokért: 1439. ápr. 5. DL 13334; 1438. nov. 4. DL 13248. V. László adománya, kiemelve, hogy nemcsak Konstanzban volt a király mellett, hanem „Germanie, Francie, Anglie, Aragonie, Lyrgeanie, Poloniae ac Bohemie et alias quamplures regnorum et mundi partes". 1453. feb. 4.: DL 14627. Ugyancsak jelen volt Zsigmond prágai koronázásán. Mályusz, *Zsigmond*, 98.

[139] 1414. szept. 8: „Peron Emerich": DRTA VII. 249.

[140] Albert adománya: „...főleg mikor a konstanci zsinattal és Zsigmond királynak az egyház egysége érdekében tett utazásai alkalmából a királlyal együtt megjárta Germanie, Francie, Anglie, Aragonie et alias quamplures regnorum ac mundi partes...". 1439. jún. 27.: DL 13410. Erzsébet királyné adománya: 1438. nov. 4.: DL 38655.; Továbbiak: 1439. jún. 29. DL 13413.; DL 13414.; 1438. feb. 15.: DL 71976.

[141] Vernei-Kronberger, *Síremlékek*, 30.; Csoma - Csergheő, *Alte Grabdenkmäler*, 36-39. (de a rendjelekről nem ír). Rugonfalvi Kiss István fedezte fel, hogy aragón Kanna-rendet ábrázol. R. Kiss István: „A Rudóbányai ev. Ref. Templom czimeres emlékei", *Turul* 22 (1905) 3: 97-104. Apró, 3-3 liliommal diszlő kannákból álló láncz közepén násfa, mely félholdon állva Máriát ábrázolja, a mint jobb karján Jézust, bal kezében kormánypálczát tart. Erről egy kis lánczon griff függ, mely a rend jelszavával ellátott (per bon amour) szalagot tartja. Csoma - Csergheő, *Alte Grabdenkmäler*, 36-39.; Horváth, *Zsigmond*, 156., Lővei, Sárkányrend fennmaradt, 154., Feld - Cabello, *Füzér*, 35., 36., 41. 16. kép.; Engel - Lővei - Varga, Zsigmond-kori bárói, 36-37. 10. kép.; Lővei, Síremlékszobrászat, 296. Sz. 52. Kat. sz.; MMűv, I. 588., II. 1229. kép.; Lővei, Dissz., I. 65. 478.; Képek, 277-278. kép.; *Sigismundus*, 348-49. 4.53 Kat. Sz. (Lővei Pál).

[142] Engel Pál: „Zsigmond bárói - rövid életrajzok", In: *Művészet a Zsigmond-korban*. I. 114-130.; 405-58. 438.; Czeglédy Ilona: „A kurityáni pálos kolostor", *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 25-26 (1986-87) [1988] 211-228. 219., 221. 20. kép.

[143] Engel - Lővei - Varga, Zsigmond-kori bárói, 35-36., 9. kép.; Lővei, Síremlékszobrászat, 296. Sz. 51. Kat. sz.; Lővei, Dissz., I. 332., 335., 340. Képek: 1115-1117. kép., Feld - Cabello, 35., 36., 41. 15. kép.

[144] DL 11470. Továbbiak: DL 70900. 1452. szept. 20. Perényi János tárnokmester függőpecsétje, lenn: háromágú korona, fenn: díszes fejdíszű férfifej.

[145] Vernei-Kronberger, Síremlékek, 47.;Csoma - Csergheő, Alte Grabdenkmäler, 84-88.; Csergheő - Csoma, Perényiek, 300-303. Balogh Jolán már 1974-ben elvetette az István nádorral való azonosítást. Balogh, Későrenaissance, 36. Ennek ellenére később is így azonosították: Gervers-Molnár, *Sárospataki*, 54. kép. Újabb, helyes azonosítása: Lővei, Dissz. I. 341. Képek, 1154-55.

[146] Lővei, Dissz. I. 52., 86., 341. Az abaújvári ref. templomban talált másik Perényi-sírkő, feltehetően a másik, a nyalábi ágból való Péteré (1470-es évek?) nem visel semmilyen rendjelvényt. Lővei, Dissz., I. 340. Képek, 1153.

[147] Lővei, Sárkányrend, 154.

[148] Balogh Jolán: *Az erdélyi renaissance*. I. Kolozsvár, 1943. 334.; *A magyar történeti ötvösmű-kiállítás lajstroma: megnyittatott 1884. év február hó 17-én.* [közread. az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum]. Bp., 1884. 93-95.; Bunyitay Vince: *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig.* I-III. Nagyvárad, 1883-1884. III. 72-73.; Pulszky Károly - Radisics Jenő: *Az ötvösség remekei*. Bp., 1888. I. 89-90.; Fraknói Vilmos: *A Hunyadiak és a Jagellók kora.* (A Magyar Nemzet Története. Szerk. Szilágyi Sándor. IV.) Bp., 1896. 641.; *Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves országos kiállítás eredménye.* Szerk. Matlekovits Sándor. V. Bp., 1898. 587.; Mihalik József: „A csúcsíves műízlés ötvösművészetének emlékei", In: *Magyarország történeti emlékei az 1896. évi ezredéves országos kiállításon.* II. Szerk. Szalay Imre, Czobor Béla. Bp., 1902-1903. 241.; *Erdélyi művészeti kiállítás 1941.* Kolozsvár, 1941. 22. Kat. sz. 122.

[149] Balogh, Erdélyi, 133. 319., 241. kép.; Hoffmann Edith: *Régi magyar bibliofilek*. Bp., 1929. 187–89. *Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458–1541*. Schallaburg, 1982. 547. Kat. Nr. 601. 54., 56. tábla.; Balogh Jolán: *Varadinum: Várad vára*. Bp., 1982. 34–36.; Fábián Edit: „Várad reneszánsz püspökei és reneszánsz emlékeik", *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve* 30 (2004–2005) 5–23. 20.

[150] *Millenniumi kiállítás Gyulafehérvár. Válogatás az ezeréves főegyházmegye kulturális kincseiből. Expoziție milenară. Millenary Exposition*. Alba Iulia/Gyulafehérvár, 2009. Szerk. Hegedűs Enikő. Címlapfotó. Hegedűs Enikő – Takács Imre: „Egy lovagrendi jelvényekkel díszített kazula", *Ars decorativa* (megjelenés alatt); Lővei, Újabb ismeretek, 262.

[151] Sas Péter: *A kolozsvári jezsuita, más néven piarista templom kincstára*. Kolozsvár, 2007. 73. 183. sz.; Sas Péter: „A Jézus Társasága emlékei az egykori kolozsvári jezsuita templomban", In: *A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig*. Szerk. Szilágyi Csaba. Piliscsaba, 2006. 391–413. 409–410. 27. kép. Lővei szerint a casula hímzett keresztje a 15. század elejéről való. Lővei, Újabb ismeretek. 262.

[152] Perényi Ferenc váradi püspök pecsétje: 1520: DL 68029.; Temesváry János: Az *erdélyi püspökök címerei*. Kolozsvár, 1930. 11–12.

[153] Lővei, Sárkányrend fennmaradt, 155.

[154] Jobb haránt vágott pajzs felső (bal) mezőjében pajzsfőbe tolt pólya, alatta 3+2+1 heraldikus liliom. Az alsó jobb mezőben kissé felfelé tolt, evetbőrös, job haránt pólya – ez alapján lehet a Châtillon-házzal azonosítani. A pajzs bal felső sarkán jobbra néző csőrös sisak, indás foszlányok minden szabad felületet kitöltenek. A sisakdísznek csak alja maradt meg; dámlapátpár között valamilyen madár nyakának kezdete. A dámlapátpár alapján történt próbálkozás a Pacali Peres és a Szántai Lack családok valamelyik tagjával. Lővei, Síremlékszobrászat, 298–99. Sz. 55. kat sz., Vernei-Kronberger, *Síremlékek*, 30–32., Engel Pál – Lővei Pál – Varga Lívia: „Grabplatten von ungarischen Magnaten aus dem Zeitalter der Anjou-Könige und Sigismunds von Luxemburg", *Acta Historiae Artium* 30 (1984) 33–63. 42.; Lővei Pál: „A Stibor síremlékek mestere", *Budapest Régiségei* 33 (1999) 103–121. 104.,106.; MMűv, I. 591., 694. II. 1686. kép.; Gervers-Molnár, *Sárospataki*, 41. kép.

[155] Lővei, Sárkányrend fennmaradt.

[156] Elsőként Magyarországon Kovács Éva figyelt fel a leltárra, s egy részét közölte is, bár ő nem azonosította a darabokat egyértelműen sárkányrendi jelvényekként. Ő úgy vélte viszont, Zsigmond adományozta Henriknek az ékszereket. Kovács, Ronde-bosse, 323.

[157] „Item, ung' Lyntworme d'or, ovec I. crois, pris xxxvii s. xi d." [37 shilling, 11 penny]

„Item, I. petite Lyntworme d'arg dorrez, pris viii. d." [8 penny]

„Item, I petit Cheyne d'or, et ung Crois d'or, pur I Lyntworme, xxxiii s. vi. d." [23 shilling, 6 penny]

„Item, I. Lynteworme d'or garniz d'un Saph' et XII Perles, pris xi s." [40 shilling]

„Item, III. Lynteworme d'arg' dorrez, pris xii s. iiii d." [12 shilling, 4 penny]:

Rotuli Parliamentorum, IV. 218–19.

[158] Colin Richmond: „Mowbray, John (VI), third duke of Norfolk (1415–1461)", ODNB [http://www.oxforddnb.com/view/article/19454 ; 2008. január 19.]

[159] „ut crescat continuo sincere mutue dilectionis augmentum, singularij itaque affectione moti, quam ad vestram dilectionem gerimus": Teleki József (szerk.): *A Hunyadiak kora Magyarországon.* I-VI./1.; X-XII. Pest, 1852–63. XII. 60–61.

[160] Zsigmond két másik jó ismerőse – Sir Walter Hungerford és Warwick grófja – mellett Norfolk járt a legtöbbször diplomáciai küldetésben. Carleton Williams, *Bedford*, 95.; 205–6.

[161] Már 1422-ben, V. Henrik életében a szűk tanács tagja volt. Griffiths, *Henry VI*, 21., 34. 40., 48., 80–1., 84. 1425-ben, a királyi tanács kifejezett óhajára, hercegi rangra emelték. Watts, *Henry VI*, 175.

[162] Már az 1415-ös agincourti hadjáratban is az egyik legnagyobb magánhadsereget állítja fel; de Hartfleur ostroma után visszamegy Angliába. Jacob: *Henry V*, 89.; Később Henrik fontos pozíciókat ruház rá: Normandia kormányzója (*King's Lieutenant*) 1418-ban; a franciaországi sereg főparancsnoka 1421-től. Harriss, *Henry V*, 41., 44. A Mowbray-család hatalmas birtokokat szerzett a 15. század folyamán, II. John fia 1451-ben Surrey és Warenne grófságát is megszerezte, örökletessé

tette kezében az Earl Marshal méltóságát, köszönhetően a ház kiváló yorki kötődésének. A York-dinasztiának nyújtott – katonai és politikai – támogatása révén a Norfolkok a Rózsák Háborúja korának fő haszonélvezői közé tartoztak. Watts, *Henry VI*, 69. 239. jegyz., 291. jegyz. Albert új Sárkányos lovagja tehát Anglia egyik legbefolyásosabb családjából való.

[163] 1429. november 5-én, Westminsterben jelen volt Albert.

[164] Watts, *Henry VI*, 291.

[165] Például a kasztíliai lovag, Diego de Valera 1438-as felvételénél a Kasztíliával való kapcsolatai játszottak szerepet. Boulton, *The Knights of the Crown*, 352. Már Zsigmond is előszeretettel használta a Sárkányrendet politikai érdekei megtámogatására: egyértelműen ezt szolgálta Hervoja spalatói herceg, Brunoro della Scala vagy Vitautas litván nagyfejedelem Sárkányos lovaggá avatása. Della Scala: ZsO. III. 1507. ; Vitautas: Fejér, Codex diplomaticus, X/8. CCXCI. 616–21.

[166] Uo.

[167] 1433-tól a sárkányos rendjel megjelenik pecsétjein: Mályusz, *Zsigmond*, 64. Kéry szerint (Kéry, *Kaiser Sigismund*, 128.) szerint a sárkányos insigniumnak a pecsétre való felhelyezése csak a vetélkedés céljait szolgálta. Zsigmond nem engedhette meg, ne az övé legyen a legkiválóbb lovagok társasága: hogy császári tekintélye valamelyest is csorbuljon, akár a lovagi kiválóság terén is, a feltörekvő, roppant vagyonos Jó Fülöppel szemben. Magam is ezzel a hipotézissel értek egyet, s ez az elgondolás alátámaszthatja, miért van jelen Zsigmond követe Henrik koronázásán. Ezt a politikát folytatja Albert is, s ez magyarázhatja, miért kapott Anglia egyik legvagyonosabb családja Budáról Sárkányos-díszkardot.

[168] Vasrejű Ernő 1424-es halála után Albert a szárnyai alá vette két unokaöccsét, a későbbi Frigyes császárt és Albertet. Gonda – Niederhauser, *A Habsburgok*, 337. Maga Albert is Ernő gyámsága alatt állt 1411-ig: Zso. III. 1115.

[169] ZsO. III. 1306.; 1933.; 1949.; 2242.

[170] Ulászlóval kötött 1412-es békében is: ZsO. III. 1411–12: 2224.; Velence ellen: ZsO. III. 1278.; 3019.

[171] Gonda – Niederhauser, *A Habsburgok*, 17.

[172] Lővei, Sárkányrend fennmaradt, 162.

[173] A koronázásról: *The Latin Brut*, 437., 450–4.; *Gregory*, 165–170. A lovaggá ütésre: F. H. Winkler: *The making of king's knights in England 1399–1461*. Yale, PhD disszertáció 1943. Yale University Library, New Haven.

[174] Griffiths, *Henry VI*, 220.

[175] Még meg is tiltotta egy 1427-es statútum Katalinnak, hogy újra férjhez menjen, de ez nem gátolta meg a királynét, hogy elhagyja fiát s titokban nőül menjen az angolok ellenségéhez, a francia zsoldban harcoló Owen Tudorhoz. Valószínűleg 1429-ben már Tudor felesége volt, s az angol politika érdeke azt kívánta, ne derüljön ki a mésalliance. Hicks, *Who's who*, 305.

[176] Boulton, *The knights of the crown*, 135.

[177] British Library, Lycll MS 51. ff. 144v–149v.

[178] *Les Heures de duc de Bedford*. The Bedford Book of Hours. British Library Additional MS 18150.

[179] Átszállították Zsigmond burgundi király ereklyéit Váradra: Bunyitay, *A váradi püspökség*, I. 238.; illetve az 1410-körül Budán egyházat is alapított: az udvari kápolna számára építtette fel a Szent Zsigmond-prépostság templomát. Kumorovitz L. Bernát: „A budai várkápolna és a Szent-Zsigmond prépostság történetéhez", *Tanulmányok Budapest múltjából* 15 (1963) 109–151. 110. Ettől azonban a burgundi király (†524) nem válhatott magyarrá, bár sokatmondó, hogy a British Museumban található Bedford-féle hóráskönyvben is így említik. BL Additional MS 18150.; Carleton Williams, *Bedford*, 249. Éppen a konstanzi zsinatról s nyugati útjairól való visszatérése után kezdte el Zsigmond nagyarányú építkezéseit, 1419-ben, hogy jövendőbeli császári méltóságához illő tekintélyt és *grandeur*-t építsen ki magának. Marosi, *A középkor művészete*, II. 205. Ennek részeként is értelmezhetjük a Szent Zsigmond-kultusz újrafelfedezését. Ezt erősíthették a nyugati udvarokban szerzett tapasztalatai, nyilván nagy hatással volt rá az angolok windsori „családi" Szent György szentélyében tett látogatása 1416-ban. A dinasztikus szent mítosza elősegítette Szent Zsigmond kultuszának megteremtését. Ugyancsak az uralkodói méltóság kifejezését szolgálta a budai palota fadongával fedett nagyterme, amelyre valószínűleg hatással volt a Westminster Hall, ahol londoni látogatása során Zsigmond lakott. A

„Friss Palota" biztosította a helyet az uralkodói méltóság kifejezéséhez: 1423-ban itt állíttatta ki Zsigmond s itt helyeztette el az imperium koronaékszereit. Horváth, *Zsigmond*, 46. Így lett a Szent Zsigmond prépostság temploma a királyi-császári udvari házikápolna és kápolnaispánság székhelye is. Zolnay, *Az elátkozott Buda*, 346. Nyugati ihletésű – burgund-flamand – a Zsigmond-fej lelet is – Kassai Jakab névadó szentjét az ő vonásaival örökítette meg. Mályusz, *Zsigmond*, 123. Ugyancsak a császári méltóságot hivatott kifejezni az 1427–1430 között Ulmban, Hans Multscher által épített székesegyház ablakának Zsigmond-ábrázolása. Marosi, *A középkor művészete*, II. 235. Talán joggal tekinthették Európában Zsigmondot a császár s dinasztiája „házi" szentjévé

[180] Vayer Lajos: „Analecta iconographica Sigismundiana", *Sborník Národního Muzea v Praze. Acta Musei Nationalis Prahae* 21 (1967) 285–289. 285.; Kéry, *Kaiser Sigismund*, 49. Mályusz, *Zsigmond*, 124.

[181] Allmand, *Henry V*, 20. Tábla; ix.

[182] National Portrait Gallery, London. Earle, *Henry V*, 97.

[183] Lásd a Zsigmond és Félelemnélküli János burgundi herceg közötti tárgyalásokat: 1416. október 4–13.: Calais. Zsigmond maga „hozza össze" az angol királyt és a herceget (lásd azt a salvust conductust, amit Zsigmond adott ki saját Luxemburg pecsétje alatt János számára: Lille, Archives du Nord B.565/15333[1], idézi Allmand, *Henry V*, 109.; s maga is kibékül Félelemnélküli Jánossal. *First English Life*, 74–5.; *Gesta Henrici Quinti*, 102–3.; *The Saint Albans Chronichle*, 102.; ZsO: VI. 2271.; ill. szövetséget: 1417. április 29. Konstanz. ZsO. VI. 375.

[184] 1423. május 23. Troyes. Carleton Williams, *Bedford*, 102.

[185] Paris, Bibliothéque Nationale de France. Latin, 17294. f. 106: Lancaster-Luxemburg címer egy pajzson szerepel. Carleton Williams, *Bedford*, 252.

[186] Zolnay, *Az elátkozott Buda*, 492.

[187] Nyilvánvaló volt, hogy Jeanne d'Arc megégetése után a burgundi-angol szövetség felbomlóban van, s az angoloknak megfelelt egy, a francia arisztokrácia angolhű részéből való, nagy tekintélyű családdal kötendő újabb szövetség. A St. Pol-okkal talán Normandia megtarthatónak tűnt. (A házasság 1433. április 20-án, éppen Lajos püspökségében Thérouanne-ban köttetett). Carleton Williams, *Bedford*, 223.; Griffiths, *Henry VI*, 195.

[188] Carleton Williams, *Bedford*, 223.; Griffiths, *Henry VI*, 195.

[189] Griffiths, *Henry VI*, 199.; 359.

[190] *Proceedings and Ordinances of the Privy Council.* I-VII. Ed. N. H. Nicolas. London, 1834–37. V. 27–8.; PRO Chancery: Ecclesiastical Miscellanea: C 270/25/No. 43.

[191] *Calendar of Patent Rolls*, 1429–36. 474. 476.

[192] Az ún. *pageant* a későközépkori gótikus kéziratok, 14–15. századi illusztrált kódexek egy igen sajátos típusa. A kifejezés a modern angol nyelvben fényes, látványos pompázatos felvonulást, parádét jelent, amelynek eredetét a középkori *courteoisie* világának lovagi processzusaiban, ünnepélyes felvonulásaiban találhatjuk meg. A kifejezést a középkorban is használták udvari ünnepélyek, például ütközetekből hazatérő „dicső lovagok" triumphusaira, melyeken az apródok és fegyvernökei végighordozták a lovagok címereit és zászlait, valamint a háborúkban szerzett zsákmányt, a foglyul ejtett nemesek címereit és zászlait; vagy lovagi tornákon szerzett „trófeákat", nemes hölgyektől kapott ajándékokat stb. Színes parádé volt, a lovagság, az udvari élet szerves része, udvari mulatságok, lakomák nyitánya. Olykor az udvarokban még elő is adtak részleteket - élőképekben, „színekben", a kifejezés ezt is, egyfajta színházi előadás-szerűen berendezett színt is jelent - a nevesebb lovagok életének eseményeiből, a keresztes hadjáratoktól a zarándokutakig. Később megjelent ennek a képes-írásos változata: a leghíresebb lovagoknak - a személyes jellegű *hóráskönyvek*hez (*Liber Horarum*, *livre d'heures*) hasonlóan - „illett", hogy legyen a dicső tetteiket képekben, tablószerűen is megörökítő „lovagkönyvük". Ezek közül talán a legismertebb a nikápolyi csatában is részt vett - magyar vonatkozásokat is tartalmazó - Boucicaut francia marsall (Jean le Meingre) „lovagkönyve" (*Le livre de fais du bon messire Jehan le Maingre, dit Boucicaut*). Boucicut hősi cselekedeteinek könyve szolgált útmutatásul a marsall által alapított lovagrend, a *Dame Blanche à l'Écu Vert* ('A Zöld Pajzs Fehér Hölgye') rend tagjai számára. Talán a legszerencsésebb *lovagi tabló*ként használni, magam azonban maradnék az eredeti angol *pageant*nál. Lásd még: „Pageant", [szócikk]: *Encyclopaedia Britannica.* CD-ROM kiadás, London, 2004.

[193] British Library Manuscripts Collection Cotton MS Julius E iv, article 6. Kiadva: *The Pageants of Richard de Beauchamp, earl of Warwick, reproduced in facsimile form from the Cottonian ms Julius E IV in the British Museum.* Ed. William, Earl of Carysfort. Oxford, Roxburgh Club 150 (1908); *Pageant of the Birth, Life and Death of Richard de Beauchamp Earl of Warwick K.G. 1389–1439.* szerk. Viscount Dillon – W. H. St. John Hope. London 1914.; *The Beauchamp Pageant.* Ed. Alexandra Sinclair. Donington, 2003.; [a kötet bevezető tanulmányára „Sinclair, "-ként hivatkozom, a „Pageant" hivatkozások pedig a British Library-ben lévő eredetire, valamint a Sinclair-féle kézirat-facsimilére vonatkoznak]. 1914 és 2003 között mindössze egy vékony monográfia látott napvilágot a kéziratról, s az sem közölte facsimilében a foliánsokat. Laura Sanna: *Tra immagini e parole: i „Pageants of Richard Beauchamp".* Pisa, 1991. Legújabban a Michigani Egyetemen (Ann Arbor) – az ún. *Digital Library Production Service* „Digital General Collection' állományában az ún. *Humanities Text Initiative* project részeként – digitalizálták a kéziratot, amely – igaz, nem a legjobb minőségben – az interneten is megtekinthető: [http://name.umdl.umich.edu/AGG1272.0001.001, 2006. november 25.; vagy: http://www.hti.umich.edu]. A *Beauchamp Pageant*-tal leginkább párhuzamba állítható, korabeli, 15. századi kódex, melyet ugyancsak bárói megrendelésre készült, Williamnek, Lord Hastingsnek a hóráskönyve (*Hastings Book of Hours*). Színes, festett kézirat, flamand, feltehetően ghenti kéz munkája, 1480 körül készült. British Library MS Additonal MS 54782.: Janet Beakhouse: *The Illuminated Page: ten centuries of manuscript painting in the British Library.* London, 1997. 197. 175. sz. tábla.

[194] Az ún. *Yorkist Roll*: British Library Manuscripts Collection, Additional MS 48976 ['Chronicle and Armorial of the Benefactors of Warwick and of the Earls of Warwick']. Kiadva: *This rol was laburd & finished by Master John Rows of Warrewyk. A history of the earls of Warwick*; transcribed by Lambert Larking. London, 1845.; *A pictorial history of the earls of Warwick, printed from the Yorkist roll in possession of the Duke of Manchester.* Ed. William Courthope. London, 1859.; *The Rous Roll.*

[195] Az ún. *Lancastrian Roll*: College of Arms MS Warwick Roll 46 [korábban Ralph Sheldon Manuscript]. Csak részletei vannak kiadva Courthope idézett művének jegyzeteiben. A kéziratot bemutatja: Wagner, *Catalogue*, 116–18.

[196] A kéziratról a legújabban beszámol: Scott, *Later Gothic*, 137. sz.

[197] A legújabb monográfia róla: Brindley, *Beauchamp*.

[198] Sinclair, 40.

[199] Guy's Cliffben, alapítványi egyháza számára négy pap és két klerikus javadalmazását biztosította. A warwicki Szűz Mária társaskáptalanban 4 pap számára létesített alapot. E javadalmakról a jövőre nézve végrendeletében is gondoskodott. Ereklyéket (pl. Szent Bertalanét) vásárolt. *The Rous Roll*, 50. tábla.

[200] *Complete Peerage*, XII. 378–83.; Wylie – Waugh, *Henry the Fifth*, III. 178–79.; ODNB [http://www.oxforddnb.com/view/article/1838?docPos12 , 2006. november 25.]

[201] Wright, Rous Roll, 80.; *The Rous Roll*, vi.

[202] Sinclair, 22. 89. jegyz. Anna királynéról legújabban: Michael Hicks: *Anne Neville, Queen to Richard III.* Stroud, 2006.

[203] British Library Additional MS 48976. fig. 63–64.; *The Rous Roll*, 63–64.

[204] Keen, *Chivalry*, 16.; 235.

[205] Pageant, LV [f. 28]; British Library Additional MS 48976. fig. 63–64.; *The Rous Roll*, 63–64.

[206] Higginbotham: *The King's*.

[207] A latin nyelvű tekercs: "Nobilissima Anna virtutum indifficiens examplar [...] vita erat devota sed tribulationibus plena [...] sub franchessida [...] pauperime latuit, ab hinc in plagam borealem cautelose evadens ad maiorem strictitudinem evoluit". College of Arms, MS Warwick Roll 9.; A középangol nyelvű kézirat szerint: „[...] was euer a full devout lady in Goddys seruys [...] in hyr tribulacons sho was euer to the gret plesure of God full pacient . to the grete meryte of her own sowl" [jámbor volt Isten szolgálatában; megpróbáltatásait is istenfélő módon türelemmel viselte, nemes lelke nagy érdemére]. *The Rous Roll*, 57. tábla.

[208] Az angol joggyakorlatban a magyar fiúsításhoz hasonló eljárás, amely révén egy nemesi birtok örökösnője vagy egy elhalt nemes özve-

gye élete végéig élvezhette az adott birtok jövedelmeit, ráruházták a teljes tulajdonjogot, s esetleges későbbi házasságai révén sem részesülhetett férje vagy férjei a birtok felett (*countess on her own right*). Elviekben (lásd alább) Leánya (Isobel) és veje (George de Neville) halála (1478, 1479) után a clarence-i hercegi birtokok is a kezébe kerültek.

209 *The Rous Roll*, no. 54.; Sinclair, 16.

210 Higginbotham, *The King's*, 3.; Vö: Magának Beauchampnak is az *inquisitio post mortem* összeírás szerint is évi jövedelme 4900 font volt halála idején, 1439-ben. Kenneth Bruce McFarlane: *The Nobility of Later Medieval England*. Oxford, 1973. 197–199.

211 Sinclair, 20.

212 Sutton – Visser-Fuchs, *Richard III's Books*, 137.; Tudor-Craig, *Richard III*, 58.

213 *The Rous Roll*, 47. tábla: I. Thomas de Beauchamp címerpajzsán felesége, Katherine Mortimer címere is szerepel.

214 Dillon és St. John Hope meg volt győződve, angol az alkotó. Pageant (1914), 7. Már a 20. század elején felismerték, hogy a kézirat illuminátora nem lehet Rous: Thompson, The pageant, 159.; Ezt erősítették meg a későbbiekben más kutatók is: Sinclair, 3.; Gransden, *Historical writing*, II. 313.; Russell, Rous Roll, 23.

215 Már Thompson is kétségesnek tartotta, hogy a szöveg szerzője Rous lett volna. Thompson, The pageant, 159.

216 Sinclair, 6.

217 Határozottan két kéz, egy író és egy illuminátor közös munkájának tekinti: Thompson, The pageant, 163. A kéziratok szerzőségéről legújabban Martha W. Driver foglalt állást 2006 nyarán a Liverpooli Egyetemen tartott konferencia-előadásában. *Authority in European Book Culture (1400–1600)*. 2006. június 29–július 1. Liverpool. [http://www.liv.ac.uk/soclas/conferences/European_Book_Culture/Abstracts.htm , 2006. november 25.] A szerző tudomása szerint a konferencia előadásait még nem publikálták. Maga a kézirat szakértő kodikológusa, Martha W. Driver egyébként amellett foglalt állást, hogy a *Pageant* Anne de Beauchamp s nem leánya, vagy Richárd király megbízásából készült. Szerinte a *Pageant* azért készült, hogy a Lancaster-párti "Királycsináló" Warwick özvegye és családja elnyerje az 1471-ben a trónra visszakerült York-ház ke-

gyét, ezért is kap benne kitüntetett szerepet benne a Beauchamp- és a York-ház közös leszármazottja, Edward, walesi herceg.

[218] Legutóbbi kiadása: Thomas Hearne, London, 1716. Lásd: Nicholas Orme: „John Rous", ODNB [http://www.oxforddnb.com/view/article/24173?docPos2 , 2006. november 25.] Más egyéb munkái: Warwick története (*Chronicon Warvicense*); A worcesteri püspökök története (*De Episcopis Wigornie*). Gransden, *Historical writing*, II. 311-28.

[219] Sinclair, 5. Már Thompson, Russell és Wright is a flamand szerzőség mellett foglalt állást. Thompson, The pageant, 159.; Russell, Rous Roll, 24.; Wright, Rous Roll, 80.

[220] Scott, *Later Gothic*, 357-58.; Rickert, *Painting*, 198-200.; 213-14.

[221] Sinclair, 5-6.

[222] Thompson, The pageant, 160.

[223] Nem csupán a Yorkok, hanem maga a Neville-ház is rokoni kapcsolatban állt Merész Károly herceggel: Yorki Margit anyja Cecily Neville yorki hercegné volt, így Anne de Beauchamp és Richard de Neville gyermekei unokatestvérei voltak. III. Richárd fivére, George, Clarence hercege is a Neville-Beauchamp-házból nősült, anyósa, Anne de Beauchamp nevelte fel gyermekeit halála után. Anne húga, Elizabeth pedig George Neville, Lord Latimer felesége volt. Természetesnek tűnik, hogy a warwicki udvar a burgundiakkal ápolt viszonya révén flamand vagy németalföldi illuminátort bízott meg. Christopher Harper-Bill: „Cecily Neville, duchess of York", ODNB [http://www.oxforddnb.com/view/article/50231 , 2006. november 25.] A brüggei művészre Thompson is Yorki Margit és Burgundi Károly házassága alapján következtet: Thompson, The pageant, 160.

[224] Cotton MS Julius E. IV, art. 6. Rekord: c5698-04.

[225] Ma Genfben őrzik: Bibliothèque publique et universitaire ms. fr. 166. Lásd: Sutton -Visser-Fuchs, *Richard III's Books*, 29-30.

[226] Lowry, John Rous, 333-334.

[227] Ma az ún. *Writhe's Garter Book* kódexébe van inkorporálva, British Library Loan MS 90.

[228] K. L. Scott, *The Caxton Master and His Patrons*. Cambridge Bibliographical Society Monograph 8 (1976). 56-59.; Wagner, *Catalogue*, 103-104.

[229] Christine Carpenter: „Richard Beauchamp, Earl of Warwick", ODNB [http://www.oxforddnb.com/view/article/1838?docPos12 , 2006. november 25.]

[230] Gransden, *Historical Writing*, II. 313.; Wright, Rous Roll, 79. Van olyan nézet is, amely Roust tekinti a latin nyelvű kézirat illusztrátorának: Rickert, *Painting*, 185.; 249. jegyz. 11.

[231] Thompson, The pageant, 159.; Gransden, *Historical Writing*, II. 313.

[232] Van olyan mai nézet is azonban, amely Roust tekinti a Pageant szövege szerzőjének. Tudor-Craig, *Richard III*, 48–9.; 57–8.

[233] Sinclair, 9.

[234] Additional MS 48976. Rekord: c1894-06.

[235] Gransden, *Historical Writing*, II. 311.

[236] Gransden, *Historical Writing*, II. 313.

[237] Gransden, *Historical Writing*, II. 250.; 324. Russell szerint feltehetően a Balliol College-ban: Russell, Rous Roll, 24.

[238] Mitchell, *Tiptoft*, 10.; 196.

[239] Gransden, *Historical Writing*, II. 253.; 480.; Mitchell, *Tiptoft*, 195–96. Korábban az ún. Phillipps-kéziratok részeként (MS. 1130, 1.) ismert volt, s még a 19. században létezett T. Fitzroy Fenwick cheltenhami könyvtárában.

[240] Sinclair, 11.

[241] A korban mindennapos volt, hogy a legnevesebb lovagok dicső tetteit, különösen a lovagi tornákon –

pas d'armes – szerzett érdemeit egy külön *Herald*-ba, egyfajta lovagi krónikába foglalták. Rendkívül népszerű olvasmány volt a 14. század nagy angol hadvezérének, Sir John Chandosnak a "lovagi életrajza", a *Chandos Herald*.

[242] Kb. „Warwick grófja ősi nemzetségének párviadala": Sir John Paston iratai, 1471: British Library Lansdowne MS 285, ff. 16–17v. Egy része kiadva: MacCracken, Virelai, 601–603.; Keen, *Chivalry*, 138.

[243] Pageant, XXVI [f. 13.v]-XXXI [f. 16.].

[244] Másik, kevésbé elterjedt címváltozata: *Opusculum sanctarum peregrinationum*. Legutóbbi kiadása: H. W. Davies: *Bernhard von Breydenbach and His Journey to the Holy Land 1483–4*. London, 1911. Repr. Utrecht, 1968.

[245] *The Rous Roll*, 3–4.; 5.

[246] Gransden, *Historical Writing*, II. 324.

[247] Lowry, John Rous, 327–38.

[248] Sinclair, 10. jegyz. 32. A bárói udvari könyvtárakról a 15. században lásd: Margaret Connolly: *John Shirley: book production and the noble household in fifteenth-century England.* Aldershot, 1998.

[249] Gransden, *Historical Writing*, 322–24.; 15. századi kódexe: British Library Additional MS 24189.: Christian de Hamel: *A History of Illuminated Manuscripts*. London, 1986. 152.

[250] Sinclair, 31.

[251] Carpenter, Beauchamp, ODNB,

[252] PRO Exchequer: King's Remembrancer: Accounts Various: E 101/321/No. 27.

[253] „at the general consel at the Cite of constaunce wher he was for the kyng and the tempralte of England the rialte of all Xpedom yer beying present bothe spiritual and tempral": *The Rous Roll*, 50. tábla.

[254] Carpenter, Beauchamp, ODNB.

[255] ZsO. IV. 2599.; Rymer, *Foedera*, [Hágai kiadás] IV/2. 91.; [Londoni kiadás] IX. 167–68.

[256] *Acta concilii*, I. 387–88.; *Gesta Henrici Quinti*, 56. jegyz. 1.

[257] PRO Exchequer: Foreign Accounts Rolls E 364/48/5, m.; Richental, *Chronik*, 53.; 104.

[258] Lindsay, *Henry V*, 213.; Hicks, *Who's Who*, 254.; Paur István, „Levéltári adatok a constanczi egyházzsinat alatt Zsigmond király udvari társaságában volt magyarokról", *Magyar Sajtó* (1856) 96.; Beauchamp „irodalmi társasága" legnevesebb alakja John Lydgate költő volt, aki még egy kötetnyi verset is dedikált Warwick második felesége Isobel Despenser tiszteletére (*The Fifteen Joys and Sorrows of Mary*). Lydgate „Szt. Edmund élete" költeményének is Warwick volt a patrónusa. A gróf, jó trubadúrhoz illően maga is verselt, fennmaradt például hitveséhez írott költeménye, aminek megírásában azonban John Shirley költő is segédkezett: „Virelai". MacCracken, Virelai, 599.; 604–605.; Brindley, *Beauchamp*, 110. John Shirley Warwick személyes titkára volt. Sinclair, 32.; Warwick igazán értett a látványos parádékhoz és processzusokhoz: a Konstanzba érkező hatalmas, 800 fős angol küldöttség élén

Beauchamp saját „pageantja", 3 harsonás, 4 dudás, 38 válogatott lovagja és kíséretének számos más tagja lovagolt. Richental, 104.; 194. 52n. A gróf kiadásai: PRO Exchequer E 364/48/5 m.2.

[259] Lindsay, *Henry V*, 213.; Kingsford, *Henry V*, 168. Beauchamp és Zsigmond viszonyáról több angliai elbeszélő forrás is számot ad (pl. az ún. *Londoni Krónikák*; Thomas Elmham: *Vita*; Livius fordítója: *First English Life of king Henry the Fifth*; Robert Redmayne: *Vita Henrici Quinti*; az ún. *Gregory*-féle krónika; Walsingham stb.).

[260] Sinclair, 26. Beauchamp keresztapja maga II. Richárd volt: a Pageant II. táblája [f. 1v] ábrázol ugyan egy keresztanyát, akit nem ismerünk; koronát nem visel, de ruházata, többek között hermelinprém-szegélyű ruhája magas rangjára utal. Luxemburgi Anna királynét feltételezni így túlságosan merész lenne. Az ifjú Richard apja, Thomas de Beauchamp, Warwick grófja azonban az udvar nagytekintélyű tagja volt, 1382-ben Richárd király tanítómesterévé nevezték ki. Sinclair, 25. Később a fiatal Richardot a király a legkiválóbb lovagjainak társasága tagjává avatta, a „Fürdő lovagjainak" egyike lett. Pageant, III [f.2.]

[261] Gervase Matthew: *The Court of Richard II.* London, 1968. 29–30.

[262] „Antequam Sigismondus in portu esset, Varvicensis comes, una cum his qui ei adjungebantur, qaerit ab eo cur in Angliam pervenisset, tuto licere sine periculo e navibus descendere affirmans, se benevolo animo in Henricum esset, aut de pace cum eo ageret.": *Vita Henrici Quinti Roberto Redmanno Auctore*, 49.

[263] *Gesta Henrici Quinti*, 128–30.

[264] „venit in Angliam cum circiter mille equis": *Gesta Henrici Quinti*, 128.; Párizsban: *Chronique d'Enguerrand de Monstrelet*. Ed. L. Douët-d'Arcq, Paris, 1857–62. III. 134.;1500 fő: Harold F. Hutchison: *Henry V. A Biography*. London, 1967. 139.; 1000 fő: Lenz, *König Sigismund*, 89.; 300 hajó: "parantur regio mandato naves rostratae magnae *trecentae*": *Titi Livii Foro-Juliensis Vita Henrici Quinti*, 23.

[265] *Acta concilii*, III. 445.

[266] Wylie - Waugh, *Henry the Fifth*, III. 9.; 193–95.; *First English Life*, 67.

[267] Lenz, *König Sigismund*, 100.; Rymer, *Foedera*, [Londoni kiadás] IX. 364.; ZsO. V. 2204.

[268] 1416. február 1.: ZsO. V. 1492.

[269] Wylie-Waugh, *Henry the Fifth*, III. 20.

[270] Gregory, 114.

[271] Rymer, *Foedera*, [Londoni kiadás] IX. 374.; 384-85.

[272] Complete Peerage, XII. 382.

[273] *Gesta Henrici Quinti*, 179. jegyz. 2.

[274] Pageant, XXII [f. 11v] „Here sheweth howe Erle Richard from Venuse toke his way to Russy Lettowe Poleyn and Spruse Westwale and other coostes of Almayn toward Henglond by such coostes as his as his Auncestry hadde labored in [...]. And in this Jurney Erle Richard gate hym greet worship at many turnaments and other faites of werre."

[275] Egyes angol kutatók I valószínűsítik, hogy Warwick Budán járt: Hicks, Who's Who..., 254.; Kingsford, Henry V, 190.

[276] A British Library katalógusa is 1410-re teszi az adott kép által hivatkozott eseményt: BL MS Cotton Julius E. IV, art. 6. Record no. c5698-04.

[277] PRO Chancery: Treaty Rolls: C 76/94. m21.; Rymer, *Foedera*, [Londoni kiadás], VIII. 674. L. Mirot - E. Deprez: „Les ambassades anglaises pendant la guerre de Cent Ans, catalogue chronologique", *Bibliothéque de l'Ecole des Chartes* 61 (1900) 20-58. 25. Nos. DLXXII.; DLXXIII.

[278] Pageant, id. táblák.

[279] Pageant, XXXV [f. 18]

[280] Anthony Luttrell: „English Levantine crusaders, 1363-1367", *Renaissance Studies* 2 (1988) 2: 143-53. 143.; A Rous Roll szerint három évig harcolt pogány földön: „he warryd also in hethenes iij yer". *The Rous Roll*, 47. tábla.

[281] Pageant, XXII [f. 11v]: "specially Erle Thomas, his grandfaudre, that in ware had taken the kynges son of Lettowe and brought hym into Englond and christened hym at London, naming hym after hym self, Thomas".

[282] "browt with hym the kyngis son of lettow and Xpend hym in London and namyd hym Thoma after hym": *The Rous Roll*, 47. tábla. Nem tudunk arról, hogy egy litván nagyherceg fiát ebben az időszakban Angliában keresztelték volna meg. Végigtekintve a Gediminidák családfáján, nem ismerünk olyan dinasztia-tagot, akit angol lovagok ejtettek

volna foglyul. Az sem világos, kinek a fiáról van szó – ebben az időben ugyan Algirdas volt a nagyherceg, de fivére, Kestutis is szinte uralkodóként regnált Nyugat-Litvániában. Nem volt azonban ritka, hogy a legyőzött litván uralkodók a keresztény hitre való áttérés ígéretével csalták lépre a keresztényeket. A Küküllei Krónikából jól ismerjük, hogy Kestutis fejedelem például maga ajánlkozott Nagy Lajosnak, hogy vele Magyarországra jön, s megkeresztelkedik, majd megszökött az úton. Kestutis egy fiát az 1350-es évek egyik hadjárata során valóban túszként hozták magukkal a teutonok, s Marienburgban kereszteltette meg a nagymester, Winrich von Kniprode. Ebben a hadjáratban angolok is harcolhattak, innen eredhet a Beauchamp earlök családi legendája. Az is lehetséges, Kestutis 1351-es ígéretének története maradt fenn az angol családi legendában, ő valóban nagyfejedelem fia volt. Eric Christiansen: *The Northern Crusades*. The Baltic and the Catholic Frontier 1100–1525. London, 1980. 155–58.; S. C. Rowell: *Lithuania Ascending*. A pagan empire within East-Central Europe. Cambridge, 1994. 66–68.

233 Sinclair, 95.; A Rous Roll is megemlékezik Richard gróf apja, II. Thomas de Beauchamp nagyszámú érdeméről a pogányok ellen: „gretly laburd in dyeurs londys both Xpen and hethyn with hi fadre": *The Rous Roll*, no. 48. A Roll közli azt is, hogy Jeruzsálemben is járt, igaz, nem tudjuk, zarándokutat tett oda, vagy egy keresztes hadjáraton vett részt a Mediterránumban s így jutott el a Szentföldre. „hym self beyng at Jerusalem": uo. Ifjabb Thomas még 1366-ban is a litvánok ellen harcolt: Norman Housley: *The later Crusades, 1274–1580: from Lyons to Alcazar*. New York, 1992. 347.

234 Az 1365-ös hadjáratnak magyar vonatkozása is van. 1364-ben a krakkói konferencián Lusignan Péter ciprusi király Nagy Lajos segítségét kérte, egy nagy keresztes vállalkozást támogatandó. 1364-ben Krakkóban Lajos, IV. Károly császár és Kázmér lengyel király megállapodást kötöttek, hogy „minden pogány ellen" keresztes hadjáratot fognak vezetni – a pogány litvánok és a török ellen. V. Orbán pápa 1364-ben újra keresztes hadjáratot hirdetett a litvánok ellen. 1354 óta újra kiújultak a litván és tatár betörések Lengyelországba, Lajos pedig újfent segíteni készült Kázmérnak. A következő évre litván és tatárellenes hadjáratot is terveztek. Maga Lajos ugyan 1365-ben nem indult hadjáratra Len-

gyelországban, lekötötték a balkáni események, de lehetséges, hogy a Beauchamp nevével is fémjelzett vállalkozásban magyar, cseh és lengyel urak is részt vettek.

[285] Pageant, XXXIII [f. 17]: "Howe the Pope and the Clergy the Emperour Sygismond and the Temporalte honorbly and honestly resceive hym".

[286] Pageant (1914), 65.

[287] MacCracken, Virelai, 598.; Beauchamp házi történetírójától, Brewster mestertől tudjuk, hogy Konstanzban a gróf „megvívott egy német báróval". William Worcester: *William Worcestre. Itineraries.* Ed. J. H. Harvey. Oxford, 1969. 221.

[288] Pageant, XXXIV [f. 17v]: "Here shewes a mygthy Duke chalenged Erle Richard for his lady sake. And he Justyng slewe the Duke. And then the Empresse toke the Erles lyvere a bere from a knyghtes shoulder, and for greet love and favor she sette hit on her shuldre, then Erle Richard. made oon of perle and precious stones. and offered her that, and she gladly and lovyngly resceived it".

[289] Maga Cillei Hemann, s lehetséges, hogy egy ideig Frigyes is Konstanzban tartózkodott: „dominus de Czÿl": Zichy, XII. 105.; „Graf Herman von Zil": Richental, *Chronik,* 193.; Maga Hermann 1415 januárjától áprilisáig: Párizs: ZsO. V. 22.; 126.; 449.; 1728.

[290] A Pageant több helyen is jelzi, hogy Warwick maga is milyen áhítattal viseltetett a lovagszent iránt. A zarándoklatra induló hajóján, címerpajzsai mellett Szent György-kereszt látható. Pageant, IX [f. 5] Egy tengeri csatában például hasonló Szent György-keresztes lobogó van felvonva az árbocra, s erről okleveles forrásunk is van: 1437-ben Warwick megbízást adott egy árboclobogó megfestésére, s egy nagy Szent György-keresztet rendelt. Pageant, XXXVI [f. 18v]; Sinclair, 68. Warwick felesége, Isobel Despenser végrendeletében van egy Szent Györgyöt ábrázoló festett fatábla. *The Fifty Earliest English Wills in the Court of Probate, London.* Edited from the original registers in Somerset House by Frederick J. Furnivall. (The Early English Text Society, Original Series, 78.) Oxford, 1882. 117. Nem elképzelhetetlen tehát, hogy Zsigmond, ismerve az earlnek a lovagszent iránt érzett rajongását, valóban neki szándékozott ajándékozni egy Szent György-ereklyét.

[291] „[...] dedit Imperator Henrico Regi cor sancti Georgii martiris, quod vsque hodie apud Wyndesore conseruatur et veneratur."; Walsingham, *Chronica Monasterii Sancti Albani*, 100.: „Protulique imaginem sancti Georgij de fulvo metallo fabrefactam, [...] quam voluit offeri apud Wyndeleshoram ubi sancto Georgio specialius a clericis regijs deservitur."

[292] A Walsingham-krónika idézi, nyilván a király, a megajándékozott s az udvar véleményét: „a munka [kidolgozása] sokkal inkább felülmúlja az anyagát [azaz feltehetően az aranyat, értékét]": „cuius materiam superabat opus".

[293] Jacob, *Henry V*, 115.

[294] Horváth, *Zsigmond*, 182.

[295] R. G. Davies: „Beauchamp, Richard (*d.* 1481)", ODNB [http://www.oxforddnb.com/view/article/1839, 2009. jún. 22.]

[296] Orme, Rous, ODNB.

[297] Pageant, XXXV [f. 18]: Howe the Emperour for a special love made Erle Richard to bere his swerde and profored to geve hym seynt Georges hert, Englisshmennes avowry to bryng into Englond, but Erle Richard, heryng the Emperor sey, that he in his owne persone wolde com into Englond, he by endenture restored hit to hy[m] ageyn, saiying the delyveryng of hit by his owne persone shuld be more acceptable, and nourisshyng of more love, and so he did, for in shorte space after, he come into Englond, and was made Knyght of the Garter, and offered up the holy hert hym selfe, which is worshipfully yet kept at Wyndesore. And in his commyng and goying at Caleys Erle Richard then beying Capteyn there honorably resceived hym. And the Emperor said to the King that no prince cristyn for wisdom nortur and manhode hadde suche a nother knyght as he hadde of therle of warrewyk, addyng thereto that if al curtesye were lost, yet might be founde ageyn in hym. And so ever after by the Emperors auctorite, was called the fadre of Curteisy."

[298] *The Rous Roll*, 50. tábla: „The emporor callid hym fadre of curtsy and all curtsy were lost he seyd hyt myght haue be found in hys person".

[299] Takács Imre: „4.87. Sótartó", In: *Sigismundus*, No. 4.87. p. 375–75.; Cséfalvay Pál: *Az esztergomi főszékesegyházi kincstár*. Bp., 1984. 11. 9. sz.; Genthon István (szerk.): *Esztergom műemlékei*. 1. rész. Múzeumok, könyvtár. Bp., 1948. (Magyarország Műemléki Topográfiája) 235.; Kovács, *L'âge d'or*, 126–127. 50. j.

[300] Takács, Sótartó, 375.

[301] Kovács, *L'âge d'or*, 126.; Ő: „Világi ötvösművek a középkori Franciaországban", In: Ő: *Species*, 281.

[302] Pageant, XI. f. 6r.

[303] Takács, Sótartó, 375.

[304] Yin Liu: „Richard Beauchamp and the uses of romance", *Medium Aevum* 74 (2005) 2: 271–87. 271.; 281.

[305] II. Thomas earl végrendelet tartalmazza e tárgyakat: „to Richard, my son and heir, my blessing and [...] a sword and coat of mail, which was that worthy Knight's, likewise his harness and ragged staves; also I will that the said sword and coat of mail, with the cup of the swan, and the knives and salt-cellars for the coronation of a King, shall be, and remain to my son and his heirs after him". *Testamenta vetusta*, Ed. N. H. Harris. London, 1826. I. 154. ; Bourgeois Richmond, *Legend*, 235.

[306] 1413. ápr. 2.: Rmyer, *Foedera*, [Londoni kiadás] IX. 2.; *Calendar of the Patent Rolls*, Henry V, 1, 1413—16: 3.

[307] „A cup made of the collars or chains on the swan": Bourgeois Richmond, *Legend*, 129.

[308] Kovács Éva: „Későközépkori francia inventáriumok magyar vonatkozásai", In: Ő, Species, 185. [*Művészettörténeti Értesítő* (1972)]; Héjjné Détári Angéla: *Régi magyar ékszerek*. Budapest, 1965. 18–19. Siklóssy László: *Műkincseink vándorútja Bécsbe*. Budapest, 1919. 26. Részben kiadva: Heinrich Zimermann, Joseph Fiedler, Johann Paukert: Urkunden und Regesten aus dem K. u. K. Haus-, Hof- und Staats-Archiv in Wien, *Jahrbuch des Kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses* 1 (1883) II. Theil. I-LVIII. n. 58. pp. XI–XII. Universitätsbibliothek Heidelberg. Heidelberger historische Bestände - digital. [http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/jbksak1883/0322?sidc8d0704851f96858e80c412b3a691745]

[309] „ein swan auf einen aichein ast von perlnmutter und mit einem plabn reim und hat 3 diamanten und 1 ballas und 8 nagelperln mit flinderlein [...] ein weiss gesmelzter swann auf einem ast mit zwain rubin, 3 diamant und 1 gross hangunten perln [...] ein swann von perlnmütter und hat an dem hals ein guldein cronn, der stet auf eim aichein ast, der hat 2 diamant, 1 ballas mit flinderlein, daran 1 klein perln [...] mit eim

weissen gesmelzten swann, an sein hals hat er ein guldn cron mit 4 rubin, und mit 12 naglpern mit zwain leben auf eim gulden ast": Zimermann, Urkunden, n. 58., p. XI.; Kovács, Ronde-bosse, 322.

[310] Kovács, Hattyú, 281.; 287.

[311] Kovács, Ronde-bosse, 319.; Joan Evans: *A History of Jewellery, 1100–1870.* London, 1970. 65; John Cherry: „The Dunstable Swan Jewel", *The Journal of the British Archaeological Association* 32 (1969) 38–53.

[312] Kovács, Hattyú, 291.

[313] Ann Payne: „The Beauchamps and the Nevilles", In: Richard Marks – Paul Williamson (eds.): *Gothic Art for England 1400–1547.* Exhibition Catalogue. London: Victoria and Albert Museum, 2003. 219–233. 220.; Bourgeois Richmond, *Legend*, 122.

BIBLIOGRÁFIA

I. Kéziratos források

British Library Manuscript Collection, London [=BL MS]
Additional MS
Cotton MS
Harleian MS
Lyell MS

Bodleian Library, Oxford
Ashmole MS
Rawlinson MS

All Souls College, Oxford: All Souls MS 182.

Corpus Christi College, Cambridge: MS 213. fo. 1r.

II. Levéltári források

The National Archives / Public Record Office, Kew, Surrey [=PRO]
Chancery [C]
Exchequer [E]
Special Collections [SC]

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
Q szekció – Diplomatikai Levéltár (Mohács előtti gyűjtemény)
U szekció – 1526 előtti dokumentumok – Diplomatikai Fényképgyűjtemény

A Chronicle of London from 1089 to 1483. Eds. E. Tyrell; Sir. H. N. Nicholas. London, 1827.

A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. I–XII. Szerk. Nagy Iván, Véghely Dezső, Kammerer Ernő, Lukcsics Pál. Pest–Bp., 1871–1931. [=Zichy]

Acta concilii Constanciensis. I–IV. Hrsg. Heinrich Finke et al. Münster, 1896–1928.

Brut, or The Chronicles of England. I–II. Ed. F. W. D. Brie. London, 1908. (Early English Text Society)

Calendar of the Close Rolls preserved in the PRO. [1272–1509] I–XLVII. London, 1892–1963.

Calendar of the Patent Rolls preserved in the PRO [1232–1509]. I–LII. London, 1891–1916.

Capgrave, John, *Liber de illustribus Henricis.* Ed. F. C. Hingeston. London, 1869. (Rerum Britannicarum medii aevi Scriptores. Rolls Series [=RS] 7)

Chronicon Adae de Usk, A.D. 1377–1421. Ed. C. Given-Wilson. Oxford, 1997.

Adam of Usk: *Chronicon*, Ed. E. M. Thompson, London, 1904.

Chronique d'Enguerrand de Monstrelet. Ed. L. Douët-d'Arcq. I–VI. Paris, 1857–62.

The Complete Peerage. Ed. G. E. Cokayne. Vol. I-XIII. Oxford, 1854.

Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigismund. Deutsche Reichtagsakten Ältere Reihe, 1376–1486. VII–IX. Hrsg. D. Keller. München-Gotha, 1878–87.; X. H. Herre. Gotha 1906.; XI–XII. G. Beckmann. Gotha 1898–1901. [=DRTA]

Engel Pál - C. Tóth Norbert, *Itineraria regum et reginarum.* Királyok és királynék itineráriumai (1382–1438). Bp., 2005.

Engel Pál, *Magyar középkori adattár. Magyarország világi archontológiája. Középkori magyar genealógia.* CD-ROM. Bp., 2001.

Engel Pál, *Magyarország világi archontológiája, 1301-1457.* I-II. Bp., 1996.
Expeditions to the Holy Land made by Henry, Earl of Derby. Ed. L. Toulmin-Smith. London, 1894. (Camden n.s., 62)
Fillastre, Guillaume de: *Gesta concilii Constanciensis.* Ed. L. R. Loomis. In: Mundy, John Hine - Woody, Kennerly M., (eds.) - L. R. Loomis (transl.): *The Council of Constance. The Unification of the Church.* New York, 1961. 200–465.
First English Life of king Henry the Fifth, by the Translator of Livius. Ed. C. L. Kingsford, Oxford, 1911.
Gesta Henrici Quinti. The Deeds of Henry the fifth. Eds. F. Taylor - J. S. Roskell, Oxford, 1975.
Gregory: The Historical Collections of a Citizen of London. Ed. J. Gairdner. London, 1876.
Guide to documents and manuscripts in Great Britain relating to the Kingdom of Hungary from the earliest times to 1800. Ed. György Kurucz, London–New York, 1992.
Hall, Edmund: *Chronicle containing the history of England during the reign of Henry IV....* London, 1809.
Handbook of British Chronology. Eds. E. B. Fryde, D. E. Greenway, S. Porter, I. Roy, London, 1988.
Hardyng, John: *Chronicle* (to 1461). Ed. H. Ellis, London, 1812.
Henrici Quinti, Angliae Regis, Gesta ...ab anno MCCCCXIV ad MCCCCXXII. Ed. B. Williams. London, 1850.
John Dunstable: complete works. Ed. M. F. Bukofzer, M. Bent, I. Bent, B. Trowell. London, 1953; 1970.
John of Gaunt's Register, 1379–83. Eds. E. C. Lodge - R. Somerville. London, 1937. (Camden 3rd ser., 56–57)
Letters and papers illustrative of the Wars of the English in France, during the reign of Henry the Sixth, King of England. Ed. Joseph Stevenson. London, 1861-64. London, 1861–64. (RS, 22)
Magyar diplomácziai emlékek az Anjou-korból. Szerk. Wenzel G. I–III. Bp., 1874–1876. (Monumenta Hungariae historica [=MHH] 4. Acta extera.)

Magyar történelmi okmánytár a londoni könyv és levéltárakból, 1521–1717. Szerk. Simonyi Ervin. Pest, 1859. (MHH Diplomataria. Első osztály: Okmánytárak, 5)

Memorials of Henry the Fifth, king of England. Ed. C. A. Cole. London, 1858. (RS, 11) [*Vita Henrici Quinti Roberto Redmanno auctore*; *Versus rythmici in laudem regis*; Elmhami *Liber metricus*]

Official correspondence of Thomas Bekynton. Memorials of the reign of king Henry VI. I–II. Ed. G. Williams. London, 1872. (RS, 56)

Pageant of the Birth, Life and Death of Richard de Beauchamp Earl of Warwick. Ed. Viscount Dillon – W. H. St. John Hope. London 1914.

Polychronicon Ranulphi Higden Monachi Cestrensis. Ed. J. R. Lumby. I–IX. (RS, 61.) London, 1865–1886.

Regesta Imperii. V. *Jüngere Staufer. Die Regesten des Kaiserreichs unter Philipp, Otto IV., Friedrich II., Heinrich (VII.), Conrad IV., Heinrich Raspe, Wilhelm und Richard 1198–1272.* Hrsg. J. F. Böhmer. Neu hg. J. Ficker, E. Winckelmann, F. Wilhelm. Innsbruck, 1881.; VI. *Die Regesten des Kaiserreichs unter Rudolf, Adolf, Albrecht, Heinrich VII. 1273–1313.* Hrsg. J. F. Böhmer. Neu hg. O. Redlich, V. Samanek. Innsbruck, 1898. XI. *Die Urkunden Kaiser Sigmunds (1410 – 1437).* Hrsg. W. Altmann. I–II. Innsbruck, 1896–1900.

Richental, Ulrich von: *Chronik der Constanzer Concils 1414 bis 1418.* hg. M. R. Buck, Stuttgart, 1882.

Rotuli Parliamentorum ut et petitiones et placita in Parliamento tempore 1278–1532. I–VI. Ed. J. Strachey et al. London, 1767–77.

Rous, John: *The Rous Roll.* Ed. Charles Ross. London, 1980.

Royal and Historical Letters during the Reign of Henry IV. Ed. F.C. Hingeston. I–II. London, 1860. (RS, 18)

Rymer, Thomas, *Foedera, conventiones, literae, et cujuscunque generis acta publica inter reges Angliae.* I–XX.

London, 1704-35. [Londoni kiadás]; Hága, 1739-45. I-X. [Hágai kiadás]
The [Latin] Brut. The English Brut. A Southern Chronicle. In: Kingsford, *English Historical Literature.*
The Chronicle of John Strecche for the Reign of Henry V (1414-22). Ed. F. Taylor. Manchester, 1932.
The Chronicles of London. British Library Cleopatra C IV. Ed. C. L. Kingsford. Oxford, 1905.
The Fifty Earliest English Wills in the Court of Probate. Ed. F. J. Furnivall. Oxford, 1882.
The Westminster Chronicle 1381-1394. Eds. L.H. Hector - B.F. Harvey. Oxford, 1982.
Thomae de Elmham Vita et Gesta Henrici Quinti Anglorum Regis, Ed. T. Hearne, Oxford, 1727.
Titi Livii Foro-juliensis Vita Henrici Quinti regis Angliae. Ed. Thomas Hearne, Oxford, 1716.
Walsingham, Thomas: *Chronica Monasterii Sancti Albani. Historia Anglicana.* Ed. T. H. Riley. London, 1863. (RS 28) [I/1-2: *Historia Anglicana*, 1272-1422; III: Johannes de Trokelowe, *Chronica*, 1259-96, 1307-24, 1392-1407; IV: *Gesta abbatum*, V: A Johanni Amundesham, *Annales monasterii S. Albani*, 1421-1440]
Walsingham, Th.: *Chronica Monasterii Sancti Albani. 1406-1420.* Ed. V.H. Galbraith, Oxford, 1937.
Waurin, Jehan de: *Recueil des chroniques...de la Grant Bretaigne.* Ed. W. Hardy. London, 1854-91. (RS, 39)
Eberhard Windecke emlékirata Zsigmond királyról és koráról. Ford Skorka Renáta. Bp., 2008. [=Windecke]
Eberhard Windeckes Denkwürdigkeiten zur Geschichte des Zeitalters Kaiser Sigmunds. Ed. Skorka Renáta. Bp., 2009.
Eberhard Windeckes Denkwürdigkeiten zur Geschichte des Zeitalters Kaiser Sigmunds. Ed. W. Altmann, Berlin, 1893. [=*Windeckes Denkwürdigkeiten*]

Zsigmondkori Oklevéltár. I-II/2. (1387-1410) Összeáll. Mályusz Elemér. Bp. 1951-58.; III-VII. (1411-1420) Mályusz E. kéziratát kieg.,szerk. Borsa Iván. 1993-2001.; VIII-IX. (1421-1422) Szerk. Borsa I. C. Tóth Norbert. 2003-2004.; X. (1423) Szerk. C. Tóth Norbert. 2007.; XI. (1424) Szerk. C. Tóth N., Neumann Tibor. 2009.; XII. (1425) Szerk. C. Tóth Norbert, Lakatos Bálint. (A MOL kiadványai II. Forráskiadványok 1., 3., 4., 22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43., 49., 52.) [=ZsO]

IV. Szakirodalom

Áldásy Antal: *Zsigmond király és Spanyolország*. Bp., 1927.

Allmand, C. T.: *Henry V*. New Haven-London, 1997.

Angliától Nagy-Britanniáig, magyar kutatók a brit történelemről. Szerk. Frank Tibor. Bp., 2004.

Aschbach, Josef: *Geschichte Kaiser Sigmunds*. I-IV. Hamburg, 1835-45.

Atiya, Aziz Suryal: *The crusade of Nicopolis*. London, 1934. [New York, 1978.]

Atiya, A. S.: *The Crusade in the Later Middle Ages*. London, 1938.

Balogh Jolán: „Későrenaissance kőfaragó műhelyek. I.", *Ars Hungarica* 2 (1974) 27-58.

Bárány Attila - Laszlovszky József - Papp Zsuzsanna: *Angol-magyar kapcsolatok a középkorban*. I-II. Gödöllő-Máriabesnyő, 2008-2012.

Bárány A.: „A joint effort for a new Europe in the early 15th century: political relations between Emperor Sigismund and King Henry V of England (1410s-1420s)", In: *Das Zeitalter König Sigmunds in Ungarn und im Deutsche Reich*. Hrsg. Tilmann Schmidt - Gunst Péter. Debrecen, 2000. 83-102.

Bárány A.: „Anglo-Luxemburg Relations during the reign of Emperor Sigismund", In: *Sigismundus von Luxemburg:*

Ein Kaiser in Europa. Hrsg. M. Pauly - F. Reinert. Mainz, 2006. 43-59.
Bárány A.: „Zsigmond király 1416-os angliai kísérete", *AETAS* 19 (2004) : 3-4: 5-30.
Bárány A.: „Zsigmond király angliai látogatása", *Századok* 143 (2009) 2: 319-356.
Bárány A.: „Medieval Hungarian Royal Memorials: King Sigismund of Luxemburg on English Manuscripts", *Acta Historiae Artium* 51 (2010) 31-69.
Bárány A.: „Zsigmond király, a konstanzi zsinat és a százéves háború", *Századok* 144 (2010) 6: 1345-96.
Bárány A. - Györkös Attila: „A fehér rózsa Magyarországon. Egy angol trónkövetelő viszontagságai és a Jagelló-kori diplomácia", *Századok* 146 (2012) 2: 417-42.
Beltz, George F.: *The Memorials of the Most Noble Order of the Garter*. London, 1841.
Bourgeois Richmond, Velma: *The Legend of Guy of Warwick*. New York - London, 1996. 129.
Boulton, D'Arcy Jonathan Dacre: *The Knights of the Crown. The Monarchical Orders of Knighthood in Later Mediaeval Europe, 1325-1520*. Woodbridge, 1987.
Boyle, G. C., *The English-German Nation in the University of Paris*. Bruges, 1977.
Brindley, David: *Richard Beauchamp: Medieval England's Greatest Knight*. Stroud, 2001.
Calmette, Joseph: *Die großen Herzöge von Burgund*. München, 1963.
Carleton Williams, Ethel: *My Lord of Bedford*. London, 1963.
Caro, Joseph: *Das Bündnis von Canterbury. Eine Episode aus der Geschichte des Constanzer Concils*. Gotha, 1880.
Cartellieri, Otto: *Geschichte der Herzöge von Burgund 1363-1477*. I-II. Leipzig, 1910.
Crowder, C. M. D.: „Correspondence between England and the Council of Constance, 1414-1418", In: *Studies in Church History*. Eds. C. W. Dugmore - C. Duggan. London, 1964.

Crowder, C. M. D.: „Henry V, Sigismund and the Council of Constance, a re-examination", *Historical Studies. The Fifth Irish conference of Historians*. Ed. G. A. Hayes-McCoy. 4 (1963) 93–111.

C. Tóth Norbert: *Luxemburgi Zsigmond uralkodása 1387–1437*. Bp., 2009.

Csergheő Géza – Csoma József: „A Perényiek középkori síremlékei", *Archaeológiai Értesítő* (Új folyam) 8 (1888) 299–303 [=Csergheő – Csoma, Perényiek]

Csergheő Géza – Csoma József: *Alte Grabdenkmäler aus Ungarn*. Bp., 1890.

Csernus Sándor: „Quelques aspects européens du conflit armagnac-bourguignon: Sigismond et la France des parties", In: *Violence et contestation au Moyen age: Actes du 114e congres national des sociétés savants, Paris, 1989*. Paris, 1990. 305–318.

Csernus S.: „A XV. századi francia útleírások Magyarország-képe". In: Békési I., Jankovics J., Kósa L., Nyerges J., szerk.: *Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon*. Bp.–Szeged, 1993. 1006–19.

Csernus S.: „Francia források Zsigmond párizsi tartózkodásáról", In: *Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére*. Szeged, 1995. 103–141.

Csernus S.: *A középkori francia nyelvű történetírás és Magyarország, 13–15. század*. Bp., 1999.

Csernus S.: „Zsigmond és a Hunyadiak a francia történetírásban", *Századok* 132 (1998) 1: 47–127.

Csukovits Enikő: „*'Cum capsa ... cum bacillo'*". Középkori magyar zarándokok", *Aetas* (1994) 1: 5–27.

Csukovits E.: „Egy nagy utazás résztvevői. (Zsigmond király római kísérete)", In: *Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére*. Szerk. Csukovits E. Bp., 1998. 11–36.

Csukovits E.: „Keresztes hadjáratok és zarándoklatok. Elbeszélések, krónikák és szentföldi útleírások. XII–XVI. század", *Századok* 133 (1999) 3: 633–636.

Csukovits E.: *Középkori magyar zarándokok*. Bp., 2002.
Csukovits E.: „Források, műfajok, lehetőségek: a középkori Magyarország-kép elemei", *Korall* 10 (2009) 38: 5–29.
Du Boulay, F. R. H.: „Henry of Derby's Expeditions to Prussia 1390–1 and 1392", In: Du Boulay, F. R. H. – C. M. Barron, *The Reign of Richard II. Essays in Honour of May McKisack*. London, 1971. 153–172.
E. Kovács Péter: „L'imperatore Sigismondo a Gubbio", In: *Annuario, Studi e documenti italo-ungheresi*. Roma–Szeged, 2005. 187–97.
E. Kovács P.: „'A szent koronára! Ez kedvemre telik.': Zsigmond császár Luccában", *Századok* 141 (2007) 2: 353–364.
E. Kovács P.: „Zsigmond császár Gubbióban", *Aetas* 23 (2008) 1: 56–63.
E. Kovács P.: „Zsigmond császár megkoronázása Rómában", *Századok* 143 (2009) 6: 1323–1383.
E. Kovács P.: „Egy firenzei követjárás Magyarországon", *Századok* 144 (2010) 6: 1455–1536.
Earle, Peter: *The Life and Times of Henry V.* London, 1972.
Eckhardt Sándor: „Magyarok a középkori francia egyetemeken", *Századok* 77 (1943) 415–419.
Engel Pál: „Az utazó király: Zsigmond itineráriuma", In: *Művészet Zsigmond király korában*, I. 70–93.
Engel Pál – Lővei Pál – Varga Lívia: „Zsigmond-kori bárói síremlékeinkről", *Ars Hungarica* 11 (1983) 21-48.
Feld István – Juan Cabello: *A füzéri vár*. Miskolc, 1980.
Fest Sándor: *Skóciai Szt. Margittól a walesi bárdokig: Magyar-angol történeti és irodalmi kapcsolatok*. Szerk. Czigány Lóránt – Korompay H. János. Bp., 2000.
Gábriel Asztrik: „Magyar diákok és tanárok a középkori Párizsban", *Egyetemes Philológiai Közlemények* 62 (1938) 182–207.
Gervers-Molnár Vera: *Sárospataki síremlékek*. Bp., 1983.
Gonda Imre- Niederhauser Emil: *A Habsburgok*. Bp., 1987.

Goodman, Anthony: *John of Gaunt: the exercise of princely power in 14th-century Europe.* Harlow, 1992.

Gransden, Antonia: *Historical Writing in England.* I–II. London, 1982.

Griffiths, R. A.: *The reign of King Henry VI. The exercise of royal authority 1422–1461*, London, 1981.

Hagemann, Paul: *Die Beziehungen Deutschlands zu England seit dem Verträge von Canterbury vom 15. August 1416 bis zu Kaiser Sigmunds Ende.* Halle, 1905.

Harriss, G. L.(ed.): *Henry V. The Practice of Kingship.* Oxford, 1985.

Hicks, Michael A.: *Who's Who in Late Medieval England, 1272-1485.* London, 1991.

Higginbotham, Susan: *The King's Mother-in-Law: Anne Beauchamp, Countess of Warwick.* Elektronikus kiadás. [http://-www.susanhigginbotham.com/anne_beauchamp.htm, 2006. november 25.]

Höffler, Constantin: *Anna von Luxemburg, Kaiser Karls IV. Tochter, König Richards II. Gemahlin.* Wien, 1871.

Horváth Henrik: *Zsigmond király és kora.* Bp., 1937.

Itinerar König und Kaiser Sigismunds von Luxemburg, 1368–1437. Hrsg. von Jörg K. Hoensch. Warendorf, 1995.

Jacob, E. F.: *Henry V and the Invasion of France.* London, 1947.

Jacob, E. F.: *The Fifteenth Century.* Oxford, 1961.

Keen, Maurice H.: *Chivalry.* London, 1984.

Keen, M. H.: „Diplomacy", In: *Henry V.* Ed. G. L. Harriss. 181–91.

Kéry, Bertalan: *Kaiser Sigismund. Ikonographie.* Wien-München, 1972.

Kingsford, Charles L., *King Henry V: a typical medieval hero.* London, 1903.

Kingsford, C. L., *English historical literature in the fifteenth century*, Oxford, 1913.

Kintzinger, M., *Westbindungen im spätmittelalterlichen Europa. Auswärtige Politik zwischen dem Reich, Frank-*

reich, Burgund und England in der Regierungszeit Kaiser Sigmunds. Stuttgart, 2000.
Kintzinger, M.: „Entre exercice du pouvoir et droit des gens: la diplomatie de l'empereur Sigismond envers la France", In: *Regnum und Imperium. Die französisch-deutschen Beziehungen im 14. und 15. Jh.* Hrsg. Stefan Weiß. München, 2008. 219–48.
Kovács Éva: „A Luxemburgi uralkodók rendjei", In: Művészet a Zsigmond-korban, I. 135-48. [= Kovács, Luxemburgi] [In: Kovács Éva: *Species Modus Ordo. Válogatott tanulmányok.* Bp., 1998.]
Kovács Éva: „A gótikus ronde-bosse zománc a budai udvarban", *Művészettörténeti Értesítő* 31 (1982) 2: 89–94. [In: Kovács, Species, 317–27.]
Kovács Éva: *L'âge d'or de l'orfèvrerieparisienne au temps des princes de Valois.* Dijon - Budapest, 2004.
Laszlovszky József: „Hungarian University *Peregrinatio* to Western Europe in the Second Half of the Twelfth Century", In: *Universitas Budensis 1393–1995.* Szerk. Szögi László, Varga Júlia. Bp., 1997. 51–60.
Legends, Traditions, and History in Medieval England. Ed. Antonia Gransden. London, 1992.
Lenz, Max: *König Sigismund und Heinrich der Fünfte von England. Ein Beitrag zur Geschichte der Zeit des Constanzer Concils.* Berlin, 1874.
Lindsay, Philip: *King Henry V.* London, 1934.
Lővei Pál: „A Sárkányrend fennmaradt emlékei", In: *Művészet Zsigmond király korában.* Szerk. Beke László, Marosi Ernő, Wehli Tünde. Bp., 1987. I–II. I. 148–179.
Lővei P.: „A Sárkányrend emlékei", In: *Művészet a Zsigmond-korban*, II. 70-89.
Lővei P.: „Síremlékszobrászat", In: *Művészet a Zsigmond-korban*, II. 277-303.
Lővei P.: „Zsigmond király kardja Yorkban", In: *Détshy Mihály 80. születésnapjára. Tanulmányok.* Bp., 2002. 127–136.

Lővei P.: „Zsigmond sárkányrendjének egy frankföldi ábrázolása", *Művészettörténeti Értesítő* 54 (2005) 1-2: 73-80.
Lővei P.: „Uralkodói lovagrendek a középkorban, különös tekintettel Zsigmond Sárkányrendjére." *Sigismundus rex et imperator. Művészet és kultúra Zsigmond korában, 1387-1437.* Kiállításkatalógus. Budapest-Luxembourg, 2006. 287-291.
Lővei P.: „Újabb ismeretek a Sárkányrend emlékeiről", In: *Erősségénél fogva várépítésre való. Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére.* Szek. Juan Cabello, C. Tóth Norbert. Nyíregyháza, 2011. 259-66.
Lővei P.: *Posuit hoc monumentum pro aeterna memoria: Bevezető fejezetek a középkori Magyarország síremlékeinek katalógusához.* Akadémiai doktori disszertáció. I-II. + Képmelléklet. Bp., 2009. [http://real-d.mtak.hu/381/ - 2012. január 19. [= Lővei, Dissz.]
Magyarország és keresztes hadjáratok. Lovagrendek és emlékeik. Szerk. Laszlovszky József - Majorossy Judit - Zsengellér József. Gödöllő-Máriabesnyő, 2006.
Mályusz Elemér: *Zsigmond király uralma Magyarországon.* Bp., 1984.
Magyarországi művészet 1300-1470 körül. I-II. Szerk. Marosi Ernő. Bp., 1987. [= MMűv]
Marosi Ernő: *A középkor művészete.* Bp., 1998.
Marosi Ernő: „Könyvek Zsigmond király környezetében", In: *Művészet Zsigmond korában,* II. 95-9.
MacCracken, Henry Noble: „The Earl of Warwick's virelai", *Publications of the Modern Language Association of America* 22 (1907) 597-607.
Mitchell, J. R.: *John Tiptoft.* London-New York, 1938.
Művészet Zsigmond király korában. Szerk. Beke László, Marosi Ernő, Wehli Tünde. Bp., 1987. I-II.
Nagy Balázs: „A középkori magyar városok a külföldi utazók leírásaiban", *Korall* 10 (2009) 38: 79-90.

Oxford Dictionary of National Biography. Eds. H. C. G. Matthew – Brian Harrison. Oxford, 2004. Online kiadás, 2006. [http://-www.oxforddnb.com] [=ODNB]

Papp Reed Zsuzsanna: „Magyarország egy elfeledett forrástípusban: tartománylisták a középkori Angliában", *Korall* 10 (2009) 38: 91–111.

Papp Reed Zs.: *Perceptions of eastern Europe: peoples, kingdoms and region in 13th- and 14th-century English sources*. PhD-dissertation, Leeds, 2010.

Prutz, Hans: *Rechnungen über Heinrich von Derby's Preussenfahrten 1390–91 und 92*. Leipzig, 1893.

Russell, A. G. B.: „The Rous Roll", *Burlington Magazine* 30 (1917) 23-31.

Reitemeier, Arnd: *Außenpolitik im Spätmittelalter: Die diplomatischen Beziehungen zwischen dem Reich und England, 1377–1422*. Paderborn, 1999.

Rickert, Margaret: *Painting in Britain: The Middle Ages*. London, 1954.

Charles Ross: *The Wars of the Roses*. London, 1982.

Saul, Nigel: *Richard II*. New Haven, 1997.

Schoenstedt, Friedrich: „König Sigismund und die Westmächte 1414–1415", *Die Welt als Geschichte* 14 (1954) 149–64.

Scott, K. L.: *Survey of Manuscripts Illuminated in the British Isles*. VI. köt. 1-2: *Later Gothic Manuscripts, 1390-1490*. London, 1996. [=Scott, Later Gothic]

Sigismund von Luxemburg: Kaiser und König in Mitteleuropa. Hrsg. J. Macek, E. Marosi, F. Seibt. Warendorf, 1994.

Sigismundus Rex et Imperator: Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában 1387–1437: Kiállítási katalógus. Szerk. Takács Imre. Bp.,-Luxembourg, 2006.

Szántó Richárd: „Az angol-magyar kapcsolatok néhány vonatkozása az 1390-es évek elején", In: *„Magyaroknak eleiről". Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendős Makk Ferenc tiszteletére*. Szerk. Piti Ferenc. Szeged, 2000. 515–36.

Szántó R.: „Derby grófja közép-európai utazása", In: *Középkortörténeti tanulmányok: A III. medievisztikai PhD-konferencia előadásai*. Szerk. Weisz Boglárka. Szeged, 2003.
Sutton, Anne E. - Livia Visser-Fuchs: *Richard III's Books: Ideals and Reality in the Life and Library of a Medieval Prince.* Stroud, 1997.
Takács Imre: „4.87. Sótartó", In: *Sigismundus*, No. 4.87. p. 375-75.
Thompson, E. M.: „The pageant of Richard Beauchamp, earl of Warwick, commonly called the Warwick manuscript", *Burlington Magazine* 1 (1903) 151-64.
Tudor-Craig, Pamela: *Richard III.* Catalogue of the National Portrait Gallery Exhibition 1973. London, 1973.
Vernei-Kronberger Emil: *Magyar középkori síremlékek.* Bp., 1939.
Wagner, A. R.: *A Catalogue of English Mediaeval Rolls of Arms.* Oxford, 1950.
Watts, John: *Henry VI and the Politics of Kingship.* Cambridge, 1996.
Wylie, J. H.: *The history of England under Henry the fourth.* Vol. I–IV. London, 1884–98.
Wylie, J.H. [- Waugh, W. T.]: *The Reign of Henry the Fifth.* Cambridge, 1914–29.
Zellfelder, August: *England und das Basler Konzil.* Berlin, 1913.
Zolnay László: *Az elátkozott Buda. Buda aranykora.* Bp., 1982.

Tartalom